

~~C 37467~~

Folyóirat

Németh Jenőné

A HUSZADIK SZÁZAD (1900-1919) ÉS A SZÁZADUNK (1926-1939)
KÖRÉNEK KAPCSOLÓDÁSA

Bölcsészdoktori disszertáció

HAEC D

Szeged
1983

~~c37467~~

Disszertációra átadva!

b 3314

JATE Egyetemi Könyvtár

J000050123

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
I. A SZÁZADUNK A HUSZADIK SZÁZAD MEGISMERÉSÉNEK EGYIK FORRÁSA	5
1. Somló Bódog és a Huszadik Század	5
2. A Huszadik Század szellemi örökségének egyre nyiltabb vállalása	11
3. Hüség Októberhez és Szabó Ervinhez	20
II. TUDÓSOK ÉS MŰVÉSZEK A HUSZADIK SZÁZAD ÉS A SZÁZADUNK KÖRÉBEN	29
1. Tudósok a Huszadik Század és a Századunk "peri- fériáján". A Literatura	29
2. Ady Endre és a Huszadik Század, a Századunk Adyról	38
3. Irodalomszociológia a Századunkban és a Huszadik Században	45
III. TÁRSADALOM- ÉS KULTURSZOCIOLÓGIA A SZÁZADUNKBAN . .	53
1. A Századunk a magyar könyvről és könyvművé- szetről	53
2. Kunfi Zsigmond, Tardos Sándor, Pap Dezső	57
3. Erdei Ferenc 1931-es bemutatkozása	68
IV. A SZÁZADUNK ELŐADÁSAI 1930-1931	74
1. Világpolitika. Világgazdaság	74
2. Szocializmus - demokrácia	88
3. Korunk szellemi áramlatai	98
V. NAGY KÖNYVTÁROSOK ÉS BIBLIOGRÁFUSOK A SZÁZADUNK KÖRÉBEN	124
1. Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus	124
2. Kőhalmi Béla és a Századunk	136
Konkluzió	151
Jegyzetek	155
Bibliográfia	197
Névmutató	227
Rövidítések magyarázata	240

B e v e z e t é s

Horváth Zoltán Magyar századforduló¹ című munkájában érzékelteti azt a történelmi atmoszférát, amelyben a második magyar reformnemzedékhez² tartozó értelmiségiek a Huszadik Század lapjain és a Társadalomtudományi Társaságban felléptek egyre határozottabban a polgári radikalizmus talaján állva³ a társadalmi haladás legégetőbb kérdéseinek megoldásáért, a polgári demokratikus fejlődésért, a nemzeti függetlenségért, a meglévő földbirtokmegosztás ellen, a nemzetiségek ügyéért. 1906-tól a Huszadik Század főszerkesztője a polgári radikális Jászi Oszkár, aki majd egy főtítkári állás megszervezésével a Társadalomtudományi Társaságnak is egyik vezéralakja lesz.⁴

Nem kis nehézségek közepette, de egy felfelé ivelő történelmi periódusban tevékenykedtek. Így vall a nehézségekről Jászi Oszkár: "A közel két évtizedes küzdelem nehéz volt, részint ellenségeink tulhatalma, részint saját köreink ideológiai és politikai megosztottsága miatt. Mindvégig harcos szemlénket végül a Horthy-reakció megfojtotta, más névvel és szűkebb alkalmazkodásokkal azonban új életre kelt, míg a náci csatlósok rémuralma újra el nem tiporta."⁵

Vámbéry Rusztem értékeli a századelő kedvező körülményeit. "Mert a boldogult Huszadik Század, amely 1919 tavaszán tűnt el a szellemi porondról, a nagy ipari fellendülésből

származtatott 'haladás' jegyében élt, a szellemi szabadságot biztosítottak vélte, és a társadalomtudomány igazságainak segítségével igyekezett a magyar társadalomnak anakronisztikus szerkezetét megfiatalítani. Ennek egyik módja volt, hogy az angol-francia gondolatvilágot csempészte be a német szellemi védvámval övezett magyar területre. Ez nem volt könnyű feladat, mert azok, akik a német hatalmi monopóliumból meritették hatalmukat, mihelyt rájöttek, hogy miben mesterkedünk, hogy az 'általános, titkos'-sal az uralkodó kaszt életére törünk, nyomban nagyobb egyházi átok alá helyeztek. De a ferencjózsefi korszak viszonylagos szabadsága mégis lehetővé tette, hogy az értelmiségnek jelentékeny része azonosította magát a HUSZADIK SZÁZADAL."6

A Huszadik Század tevékenységét az ellenforradalom "hazaárulásnak" minősítette, s megjelenését nem engedélyezte. Ezért 'álnéven' támasztották fel a magyar szabadkőművesmozgalom vezetői."7 A Huszadik Század főszerkesztője és munkatársainak nagy része emigrációba vonult. A megmaradt progresszív írók indították újra a lapot 1926-ban Századunk címen. Tehát máris adottnak veszem, hogy a Századunk a Huszadik Század folytatása, holott ez bőségesen bizonyításra szorul függetlenül attól, hogy az 1947-ben induló új Huszadik Század első számában valamennyi főszerkesztő - Jászi Oszkár Huszadik Század (1906-1919), Vámbéry Rusztem Századunk (1926-1938), Csécsy Imre Századunk (1934-1939) és új Huszadik Század (1947-1949) - azt vallotta, hogy a Századunk a Huszadik Század folytatása, s ennek megfelelően az új Huszadik Század évfolyamának jelzése: 35. évfolyam 1947. (A Huszadik Század husz évfolyama és a Századunk tizennégy évfolya-

ma együtt harmincnégy évfolyam.)

A szellemi törekvések folytonosságának összefüggései a két lap között, ez a perdöntő, ez a hipotézis kutatásaim kiinduló pontja. Elsősorban a Századunk sajtó-, könyv- és könyvtártörténeti szempontból való vizsgálatát - összefüggésben a Huszadik Századdal és részben az új Huszadik Századdal - végeztem el. Az adatháttér ehhez a vizsgálódáshoz szinte teljességgel kimunkálatlan, ennek bizonyításaképpen csak néhány nagyon kellemetlen körülményre utalok: nem áll rendelkezésemre a három folyóirat repertórium, Jászi Oszkár hagyatékának elenyésző töredéke található Magyarországon, az OSzK Kézirattárának tulajdonában levő Csécsy-hagyaték még nem hozzáférhető.

I. A SZÁZADUNK (1926-1939) A HUSZADIK SZÁZAD (1900-1919)

MEGISMERÉSÉNEK EGYIK FORRÁSA

1. Somló Bódog és a Huszadik Század

A Századunk első évfolyamában az első nekrológ Somló Bódogé,⁸ többek között ezzel is kétségtelenül kifejezték a Századunk szerkesztői a Huszadik Századhoz való tartozást. A régi Huszadik Század⁹ számos kiemelkedő egyénisége meghalt a huszas években, nem feltétlenül előrehaladott életkora miatt, ezek közé tartozott Somló Bódog is, aki mindössze 47 évet élt (1873-1920).¹⁰

Először Somló is Herbert Spencer (1820-1903) nyomán a természettudományi módszert, a szigorúan vett természettudományos felfogást és a fejlődés gondolatát igyekezett érvényesíteni a társadalmi jelenségek vizsgálatánál. Hamarosan szembe került azonban Spencerrel; már 1903-ban A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról¹¹ c. dolgozatában hibáztatja Spencernek azt a gondolatát, amely a társadalmi fejlődésben lehetségesnek tartja a "teljes alkalmazkodottság állapotát",¹² amelyben a fejlődés tulajdonképpen megáll. Ezek a nekrológban felvetett gondolatok Somló munkásságát illetően feltétlenül helytállóak, amit azonban nem említ a nekrológ, arra is feltétlenül utalnunk kell, éppen az idézett tanulmánnyal kapcsolatban is. Nemcsak Spencert, hanem számos más, Spencernél modernebb filozófiai irányt is követett a Huszadik Szá-

zad köre, s ezek közt rendkívül nagy hatást gyakorolt rájuk a marxizmus, nemcsak Szabó Ervin, hanem Somló Bódog, s Jászi Oszkár gondolkodására is. Somló említett munkája szinte reprezentálja a marxizmus hatását, tul azon, hogy konkrétan is hivatkozik Marxra, a marxi gazdaságtanra és szociológiára, például: "Hogy az osztály ellen való izgatás tilalma mit jelent, azt könnyen elképzelheti mindenki, a ki előtt nem ismeretlen Marxnak az a világra szóló szociológiai felfedezése, hogy a társadalmi fejlődés az osztályharcz formájában folyik le. Az osztály elleni izgatás tilalma tehát mindenekelőtt az uralkodó osztályok védelmét jelenti a fejlődés ellen. ..." ¹³

Gondoljunk arra, hogy Somlónak ez a dolgozata nemcsak nyomtatásban jelent meg, hanem előadásként is elhangzott és megvitatásra került a Társadalomtudományi Társaság 1903. március hó 29-i ülésén. ¹⁴ A hozzászólók közt ott találjuk mind a Huszadik Század, mind a Századunk körének termékeny publicistáit. Somló előadásához hozzászólt Vámbéry Rusztem, a későbbi Századunk főszerkesztője, Farkas Geiza, Jászi Oszkár.

Vámbéry Rusztem kifejtette a jogi törvények fejlődőképességének optimista álláspontját; hozzászólását így fejezte be: "Mihelyt a fejlődés valamely foka megérett, akkor ugysis utat tör magának a törvényeken keresztül, s akkor a forradalom csak addig büntetendő cselekmény, a mig diadalra nem jut." ¹⁵ Gyakorlatilag tehát a jog a társadalmi állapotok függvénye.

Jászi Oszkár (1875-1957) 1919-ig a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság vezető egyénisége volt, 1919-től haláláig emigrációban élt. A Századunk, majd az 1945 utáni új Huszadik Század köre jelentékeny mértékben ápolta azonban to-

vábbra is a Jászival való kapcsolatot, számos publikációjával találkozunk még a Századunk, sőt az 1945 utáni új Huszadik Század hasábjain; jelent meg publikációja Jászinak a romániai Korunkban¹⁶ is. Érdemes idézni a Dienes László által szerkesztett Korunkból a Jászi-cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzést: "Bár a 'Korunk', amely objektív regisztrálóját kíván maradni korunk világnézeti küzdelmeinek, nem foglal állást egyik irány mellett sem, mégis örömmel közli le a magyar progresszív demokrácia régi vezérének határozott állást foglaló tanulmányát (amelyet az amerikai Oberli College Washington Ünnepélyén olvasott fel, s szíves volt a 'Korunk'-nak közlésre átengedni), minthogy kitűnően foglalja össze az egyik álláspontnak, a progresszív polgári demokrácia álláspontjának gondolatmenetét korunk jobb- és baloldali diktatórikus törekvéseivel szemben. Az eredetileg angolul írt szöveg magyar fordításáért a szerkesztő felelős."¹⁷ Utalni szeretnék arra, hogy a Korunk objektív regisztrálásra való törekvése, legalábbis Dienes személyében mély rokonságot mutat a régi Huszadik Század és a Századunk törekvéseivel. Megjegyzendő továbbá, hogy a Korunk számos szerzője publikált a Századunkban is: Benedek Marcell, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Kodolányi János. Természetes, hogy a két világháború közt itthon élő magyar polgári radikális progresszió tartotta a kapcsolatot a Huszadik Század körének emigrációban élő tagjaival, köztük elsősorban Jászi Oszkárral; 1927-ben Jászinak a Korunkban való megjelenése sem véletlen, hiszen a Korunk alapítója és szerkesztője (1926-1929) Dienes László (1889-1953), aki tagja volt a Galilei Körnek, a Társadalomtudományi Társaságnak, a Huszadik Század körének, még szűkebben Szabó Ervin baráti körének.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság megszületése vizválasztó a polgári radikális, demokrata reformerek és a szocialista forradalmárok közt; ez utóbbiak közül azok, akik a két világháború közt nem helyezkedtek az "ortodox" marxizmus álláspontjára, értékelni tudták a polgári radikális értelmiségiek "ortodox" demokrata álláspontját.

Jellemző, hogy a század eleji békeidőszakban a polgári radikális és a szocialista gondolkodású emberek heves viták közepette ugyan, de megfértek egy táborban is. Az egyik klasszikus példa erre Jászi Oszkár és Szabó Ervin barátsága. Szabó Ervin barátja volt Somló Bódog is, ugyanakkor Jászi és Somló gondolkodása jóval közelebb állt egymáshoz, mint Jászié és Szabó Erviné. Ezt fejezi ki Jászi hozzászólása Somló Bódog fent idézett előadásához. Előrebocsátja Jászi, hogy egyetért a felolvasó Somló Bódoggal, kifejti továbbá, hogyan értelmezi annak álláspontját: "S minthogy az új eszmék lehető legteljesebb kifejtését és propagálását tartja a társadalomra mint egészre leghasznosabbnak, a politikai izgatás szabadságát véli olyannak, mely a fejlődési tendenciát legjobban biztosítja. (A politikai izgatás alatt nem érti az arra való bujtogatást, hogy a jelenlegi rend erőszakos eszközökkel döntessék meg, hanem csak a legalás eszközök igénybevételére való kapacitálást, ha az érzelmek és az indulatok segélyével is.)

Természetesen más kérdés, hogy az uralkodó társadalom miként fog eljárni. Ez hatalmi kérdés, s az uralkodó társadalom, míg bírja, el fog nyomni minden oly törekvést, mely érdekkörével ellentétes."¹⁸ Jászi elméletileg, akárcsak Somló, nem

zárja ki a forradalom lehetőségét sem.

Farkas Geiza arra reagált, amit Somló Bódog a történelemtanításról s egyáltalán az iskolai oktatásról mondott. Somló bemutatta, hogy az egész történelemtanítás a konzervativizmus szolgálatában áll. Kifejti továbbá: "Egyáltalában az iskola a szomorúságnak kifogyhatatlan forrása minden evoluczionista lélekre nézve. Csaknem teljesen elmulasztja azt a feladatát, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja."¹⁹ Azt hangoztatja még, hogy a tanulók lényegében a tanulás keserves munkáját olyan dolgok megtanulására fordítják, amelyek már nem igazak. Somló álláspontját mintegy kiegészítve Farkas Geiza arra hívta fel a figyelmet, hogy csak a kulturális és történelmi örökség áthagyományozása révén folytathatja az új nemzedék a társadalom fejlesztését. Tehát a már kialakult ismereteket, érzelmeket át kell adni a tanulóknak az iskolában. Ilyen értelemben az iskola, a történelemtanítás konzervatív, s ez így van jól.²⁰ Somló Bódog így válaszolt: "Farkas urral egyetértek abban, hogy az iskola kötelessége megismertetni a gyermekkel megállapodott nézeteinket. A történelmi faktumok ismertetése szükséges, a régi érzelmeké is. De a történelem nemcsak faktumokat közöl, hanem azokból következtetéseket is von. Én csak az ellen szóltam, hogy ne tanítsuk az elavult következtetéseket, hanem a tudomány mindenkori állása szerint helyeseket."²¹

A Somló-nekrológban jól követhetők Somló tudományos munkásságának egyes állomásai, amelyek elébünk tárják több vonatkozásban is a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság műhelytitkait. Az az igazság, hogy a Huszadik Század c.

folyóirat és a Társadalomtudományi Társaság tevékenységének tanulmányozásához egyik kiváló forrásunk a Századunk és az 1945 utáni új Huszadik Század emlékezés-anyaga, valamint az emigrációban élő nagyok (Jászi Oszkár, Szende Pál) publicisztikája; ez utóbbi révén részben megrajzolható a régi Huszadik Század gárdájának utja, hol és hogyan dolgoztak tovább, merre tájékozódtak. S főleg az itthonmaradottak (Braun Róbert, Csécsy Imre, Farkas Geiza, Kőhalmi Béla, Vámbéry Ruzstem) mit tettek a magyar társadalomtudományos műveltség gyarapításáért? Nagyon sokat, s amennyit tudtak, s amennyit lehetett. "Tetten-érhetők" a Századunk lapjain.

2. A Huszadik Század szellemi örökségének egyre nyiltabb vállalása

Részben a Századunk halottja is Giesswein Sándor (1856-1923)²² pápai prélátus, politikus és író, ugyanis kapcsolódott a régi Huszadik Század köréhez, hozzászólásai²³ hangzottak el, sőt előadást²⁴ is tartott a Társadalomtudományi Társaság ülésein. "A Társadalomtudományi Társaság tevékenységébe Giesswein 1903 végétől kapcsolódott be. Nem mellékes körülmény, hogy ekkor a Társadalomtudományi Társaság még korántsem volt az, amivé a későbbiek során vált: a 'második reformnemzedék' harcos fóruma; soraiban ekkor a legkülönbözőbb pártállású és felfogású tagok voltak találhatók. A közös bennük csupán az a meggyőződés volt, hogy ki-ki a maga álláspontjának képviselőjével előbbreviszi a tudomány fejlődését, és elősegitheti Magyarország társadalmi és kulturális életének haladását."²⁵ Giesswein az 1900-as évek közepéig, majd a háborút megelőző két évben és a háború ideje alatt kapcsolódott szorosan a Huszadik Század köréhez, gondolkodásmódja a korabeli magyarországi viszonyokról néhány vonatkozásban megegyezett a polgári radikális progresszióval, vagy közeledett hozzá, "gondolati teljesítménye a katolikus politikai gondolkodásban tulmutat a korabeli magyar viszonyokon."²⁶

A Giesswein-émlékezés jelzi, hogy Giesswein politikai működése kívül esik a Századunk szemléjének kritikai körén. Tehát a Századunk is, mint a régi Huszadik Század, szándékait

tekintve elhatárolta magát a közvetlen napi politikától, sőt az életművek politikai értékelésétől is. Természetesen ez csak szándék maradt, hiszen, mint későbbi vizsgálódásaink során látni fogjuk, a napi politikához való közvetlen hozzászólást is kikényszerítették az ellenforradalmi rendszer elnyomó intézkedései. A régi Huszadik Század polgári radikális körének politikai állásfoglalásáról utalásképpen csak ennyit: "...a polgári radikálisok nemcsak hogy rokonszenveztek a szociáldemokrata mozgalommal, hanem az MSzDP szempontjából is fontos, habár polgári demokratikus értelemben sem forradalmi jellegű elméleti tevékenységet fejtettek ki. Főleg olyan témakörökben, amelyekkel a Kautskyt és a német-osztrák példát mereven követő szociáldemokraták nem tudtak mit kezdeni. Elsősorban az érlelődő polgári demokratikus átalakulás feladatai (nemzeti kérdés, agrárkérdés stb.) voltak ilyenek, de említhetnénk egyes filozófiai és társadalomtudományi problémákat is."²⁷

Matlekovits Sándor (1842-1925) közgazdasági író nekrológját²⁸ Naményi Ernő (1888-1957) közgazdász, művészettörténész írta. Naményi már korábban, még Matlekovits életében, 1922-ben méltatta annak munkásságát Matlekovits Sándor - két emberöltő munkája és eredménye c. művében. A Századunk nekrológjában így bucsuzik tőle: "A régi magyar Deák-Eötvös értelemben vett liberalizmus legutolsó alakja, a szabadelvű gazdaságpolitika utolsó jelese és legkiválóbb képviselője távozott el Matlekovits Sándorral."²⁹ Méltatja Matlekovits közgazdasági írói tevékenységét, megállapítja, hogy a vámpolitikában a szabadke- reskedelem hive volt.

Matlekovits publikált a Huszadik Században is; megjelent

egy cikke az 1900-as évfolyamban, címe: Vámpolitikánk irányáról.³⁰ Naményi pozitívan értékeli Matlekovits iparpolitikai tevékenységét, érzékelteti, hogy az I. világháború utáni időszakban az ipari tudást a képesítéssel helyettesítették, másrészt a versenytársak kizárására törekszenek, s mindez már teljességgel nem egyezik Matlekovits Sándor tanításainak és iparpolitikájának szellemével. Figyelemre méltó, bár igen megkésett észrevétele ez Naményinak saját korára vonatkozóan, hiszen a szabad verseny és a szabad kereskedelem időszaka már a XIX. század utolsó harmadában véget ért. Maga Naményi is a szabad verseny és a szabad kereskedelem híve volt, ezt reprezentálja a Huszadik Században 1918-ban megjelent cikke: Szabadkereskedelem és világbéke.³¹

Székely Aladár emlékére³² Rubin László írt meleg sorokat. Székely Aladár sokáig királyi ügyész volt, majd ügyvéd és országgyűlési képviselő lett, életének legnagyobb ambíciója a szabadgondolkodás szociológiájának a megírása. Székely Aladár, a törvények őre és magyarázója ugyanakkor a törvények és a jog társadalmi alapját kutatta. Atyja, Székely Ferenc (1842-1921) révén, aki 1910 és 1913 között igazságügyminiszter volt, társadalmi helyzete igen előkelő lehetett, de ahhoz alkalmazkodni nem tudott, erről tanuskodnak Rubin László következő sorai: "Közéleti gondolkodásunk romlottságát alig jellemezheti jobban valami, minthogy apja miniszterségének kezdetén a kliensek áradata valósággal megostromolta, s csak amikor puritán egyénisége lassan kibontakozott előttük, akkor vonultak lépésről-lépésre vissza, mint egy megvert sereg."³³ A következők is szerepelnek még Rubin László emlékező soraiban: "Kevesen tudják, hogy

Ő volt az a királyi ügyész, akinek a szabadgondolkodás elméletéről írt tanulmánya megindítója lett a háboru előtt virágzott ama szabadszellemű ifjúsági mozgalomnak, amely abban a korban csakhamar igen széles kulturális mozgalommá fejlődött.³⁴ Ez csak célzás, de a Századunk olvasói értették: Székely Aladárnak a Galilei Körben való szerepléséről van szó, s ezt Rubin László kiváltképpen pontosan ismerhette, hiszen ő volt az egyik alapító tagja, később pedig elnöke a Galilei Körnek. Más közeli ismeretség is összekötötte a két férfiut, mindketten publikáltak a Szabadgondolatban³⁵ és a Huszadik Században,³⁶ Székely Aladár a Munka Szemléjében is.³⁷

Székely Aladár munkássága még negyvenéves kora előtt félbeszakadt halála miatt, az anyaggyűjtés, az összeszedés, a felkészülés állapotáig jutott csak el. A fent említett három lapba írt publikációi maradtak meg elsősorban az utókorra, ezek közül szempontunkból különösen fontos A sajtóreformhoz c. cikke,³⁸ amelyben mint a polgári demokratikus sajtószabadság híve ostromolja korának szabadsajtó-ellenes intézkedését, a hírlapbiztosítás letételének követelményét.

A Századunk 1926-os évfolyamában figyelemreméltó Vermes Károly nekrológja³⁹ is. Ebben irnak először nyíltan a Társadalomtudományi Társaságról; sem a társaságot, sem a Galilei Kört, sem a Huszadik Századot eddig nem nevezték a nevén a Századunk szerzői, most is csak a Társadalomtudományi Társaság kerül megemlítésre. Idézek a nekrológból: "Vermes Károly, a Társadalomtudományi Társaság ügyésze, alig 55 éves korában váratlanul meghalt. ... A Társadalomtudományi Társaság és más haladó intézmények ügyeiben, jó időben, rossz időben egyforma

szeretettel járt el. ... Az a szűkebb kör, amely hosszú éveken át közvetlen tanuja volt Vermes Károly önzetlen, becsületes munkásságának, mélységes fájdalommal látja távozását gyérülő sorai közül..."⁴⁰ Polytonosságot érzékeltet a nekrológ, a régi Társadalomtudományi Társaság maradékának fogvatkozásáról van szó, arról a körről, amely a 20-as évek közepétől a harmincas évek végéig a Századunk körül csoportosult.

Természetes, hogy a Századunk szerzői nemcsak a közvetlen körükhöz tartozókról emlékeztek meg, hanem számos olyan külföldi és magyar tudós egyéniségről is, akiknek munkásságát becsülték, ezek sorába számít Gragger Róbert (1887-1926), a magyar irodalomtörténet és a magyar könyvészet jeles képviselője. Halálának hírére a következő elismerő sorok jelentek meg munkásságát illetően a Századunkban: "Kevés közvetlen köze volt a társadalomtudományokhoz, és kissé gutgesinnt is volt. Mégis szeretnénk megérdemelt emlékéhez egy szerény kővel hozzájárulni.

Élete munkája, a berlini Magyar Intézet becsületes munka. Léghőre tudományos, egészséges volt. Aki dolgozni akart, dolgozhatott benne. Nem nézték a színét.

Az Ungarische Jahrbücher tiszteletreméltó teljesítmény. Kivánjuk a magyar kultúra érdekében, hogy utódja méltó legyen hozzá. Nehéz lesz megtalálni."⁴¹

Az 1916-ban alapított berlini Magyar Intézet első igazgatója volt Gragger Róbert, az ő irányítása mellett készült könyvjegyzék a hozzáférhető nyelvű magyar vonatkozású művekről, ez képezte alapját az általa szerkesztett Bibliographia Hungaricae c. négykötetes műnek, amely az 1861-1921 közt meg-

jelent, Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű munkákat sorolja fel. A magyar tudomány külföldi népszerűsítése érdekében indította az Ungarische Jahrbücher c. folyóiratot és az Ungarische Bibliothek c. kiadványt. Gragger munkásságának jelentékeny állomásait értékelte a Századunk.

Ágoston Péter (1874-1925) életéről, munkásságáról Jászi Oszkár emlékezett meg.⁴² Ágoston Péter a nagyváradi Társadalomtudományi Társaság vezető egyénisége, publikált a Huszadik Században, a Világban, a Népszavában, a Szocializmusban, a Szabadgondolatban. Főleg a magyar világi és egyházi földbirtokmegoszlás kérdéseivel, a polgári demokratikus átalakulás egyes kérdéseivel és a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott. Részt vett a polgári demokratikus és a szocialista forradalomban, 1919 őszén letartóztatták, és a népbiztos-perben, 1920 decemberében halálra ítélték. A fogoly-csereakció során a Szovjetunió kiváltotta, így került 1922-ben Moszkvába, onnan 1924-ben Londonba, majd Párizsba ment, Jászi Oszkár 1924-ben találkozott vele utoljára Londonban.

Jászi Oszkár saját nemzedéke legtermékenyebb jogi és szociológiai írójának tekinti Ágoston Pétert. Hangsúlyozza, hogy nem napi politikai vagy egyéni érdekből cselekedett, hanem tudományos meggyőződésére hallgatott, "...az igazság hirdetésének őszinte szenvedélye, az a meggyőződés, hogy a szocializmus legmélyebb értelme nem a technikai és osztályharc, hanem az új kultúra és moralitás (a technika és osztályharc csak eszköz lehet eme javak felé): Ágoston Péter egyéniségének ez a legmélyebb szintézise tette az ő helyzetét oly kivételessé a magyar szocialista mozgalomban. ... Valóságos szenvedéllyel vezette a nagy-

váradi Társadalomtudományi Társaság és Szabad Iskola munkálatait. Tette pedig ezt nemcsak a tudomány szeretetéből, hanem elsősorban azért, mivel világosan átérezte, hogy a demokrácia problémája elsősorban nevelési probléma, s hogy a politika hatalmi eszközei hiábavalóak mindaddig, míg a tömegben nem él saját feladatainak világosabb tudata s biztosabb látás az eszközök megválogatásában..."⁴³

Röviden így jellemzi Jászi Ágoston politikai karakterét: szocialista burzsoá. A következő magyarázatot fűzi e jellemzéshez: "Mikor azt mondom, szocialista burzsoá: nem szocialista érzelmeinek őszinteségét vagy tisztaságát akarom kétségbevonni. (Valóban kevés ember volt a magyar intellektuel szocialista mozgalmában, akinek meggyőződése kora fiatalságától kezdve nyilván-egyenesen haladt volna a szocialista vonalon, mint az övé). Csak rá akarok vele mutatni a mi nemzedékünk sajátos történelmi helyzetére, mely sokakra nézve meg nem oldott lelki ellentétek forrása lett. A huszadik század első évtizedeinek magyar avantgardeja érzelmeiben és világfelfogásában akkor csapott át a szocializmusba, amikor [még] Magyarországon igazi polgári életforma [nem] alakult ki. A régi feudális és az új szocialista világ között nem volt meg az átmeneti polgári képlet, amely a nyugaton nagyobb lelki megrázkódtatás nélkül vezetett át a polgári jogegyenlőségből és kulturából a proletáremancipációba. Így történhetett meg, hogy az új lelki típus, mely magát emínter szocialistának érezte, voltaképp első megtestesítője volt Magyarországon a nyugati értelemben vett öntudatos, a nemesebb művészi életet és szellemiséget, a finomabb társadalmi életformákat élvező polgári életformának.

Ebben az értelemben neveztem Ágostont burzsoának. A várad-i kávéházak cigánymuzsikán vigadó gentry-gavallérjai körében épp úgy idegennek érezte magát, mint a kispolgárság vegetatív hedonikájában vagy proletár elvtársai még fejletlen esztétikai szükségletei között. Megjelenése, ruházata, izlése, modora, mindenben a nyugati polgári formák szerint igazodott..."⁴⁴

A szociáldemokrata és a szocialista eszmények iránti rokonszenv mögött a polgári arculat a döntő, talán ezt érzékelteti a "szocialista burzsoá" kifejezés és a hozzáfűzött magyarázat. Ágoston Péter, a Tanácsköztársaság népbiztosa azok közé a szociáldemokrata vezetők közé tartozott, akik tárgyalásokat folytattak az antant-hatalmakkal, felajánlották szolgálataikat a proletárdiktatura megdöntéséhez. Az antant felhasználta, ugyanakkor semmibe vette ezeket a munkásárulókat.⁴⁵

1927-ben jelentette meg a Századunk Purjesz Imre (1889-1927) nekrológját.⁴⁶ Purjesz Imre a Századunk szerkesztőtársa volt, 1927 első negyedében kezdhette meg tevékenységét a Századunknál, majd félbeszakította, s a megállapodás szerint 1927 őszén kellett volna újra visszatérnie a szerkesztőségbe. Anyagi gondjai voltak, félbeszakadt hivatali pályafutása, újságírói hivatása s családi katasztrófájának következményei kötöttek le. "Tragédiájában az egyéni élet és a kor élete egyaránt tükröződik"⁴⁷ - írják a Századunk szerkesztői, akik alighogy nyertek egy szerkesztőtársat, máris elveszítették.

Kiegészítésképpen a következőket jegyzem meg: Purjesz Imre unokabátyja, Purjesz Lajos (1881-1925) a polgári radikális Világ c. napilap felelős szerkesztője (1913-1920-ig), majd főszerkesztője (1921-24-ig), az ő felkérésére írt cikket Pur-

jesz Imre a közgazdasági rovatba, majd a Világ munkatársa, Purjesz Lajos halála után pedig főszerkesztője lett. 1926 május elsején a Bethlen-kormány bizonytalan időre betiltotta, ekkor a Világ Kiadótársaság átvette a délután megjelenő Magyar Hirlapot, s ezt tette reggeli lapjává. A Világ írógárdája átmentődött a Magyar Hirlaphoz, de a szerkesztőség vezetőit illetően változások következtek be, Purjesz Imre is nyilván ki-maradhatott, s így került sor arra, hogy a polgári radikális Vámbéry Rusztem szerkesztőtársa legyen a Századunknál.

3. Hűség Októberhez és Szabó Ervinhez

Pollacsek Károly,⁴⁸ a Társadalomtudományi Társaság választmányának és a Szabadiskola igazgatóságának tagja 69 éves korában halt meg. "Pollacsek Károlyban is - annak a családnak volt a tagja, amely Szabó Ervint ajándékozta a magyar progressziónak - az igaz és az igazság után való vágyódás nemes izgalma élt."⁴⁹ Nagy vállalatok nagyrabecsült jogtanácsosa volt, otthonában szívesen fogadta a magyar progresszió vezetőit.

Láng Alice,⁵⁰ a Századunk tehetséges és fiatal munkatársnője 1928-ban halt meg. Érdeklődési köre kifejezetten társadalomtudományi jellegű volt.

Szabó Ervin (1877-1918) halálának tizéves évfordulója alkalmából jelentette meg a Századunk szerkesztősége Jászi Oszkár Ha Szabó Ervin nem hal meg c. cikkét.⁵¹ A kérdésfeltevés történetietlen, de tudomásul kell venni, hogy többen feltették, s ki-ki a maga módján válaszolt is rá. A politikai és tudományos közgondolkodásban megkezdődött Szabó Ervin "utóélete".

Szabó Ervinről, a könyvtárosról így ír Jászi Oszkár: "Szabó lelkesen szerette könyvtárát. Meg pedig két okból is. Először, mert végtelen örömet okozott neki az új könyvekkel és folyóiratokkal való foglalkozás. Szinte szerelmes ujjakkal lapozta át a legújabb irodalmat, és kevés ember volt oly tá-

jékozott a tudományos ujdonságokról, mint ő. Másodszor, mivel óriási jelentőséget tulajdonított egy jó és modern könyv-organizációnak a proletáriátus szellemi felemelése szempontjából. Volt benne valami hadvezéri, amint könyvtárát vezette. Az ember érezte, hogy könyvtárorganizációs művészete neki szellemi-erkölcsi bataillonok szervezése volt az osztályuralom erődítményeivel szemben."⁵² Szabó Ervin munkásmozgalom-elméleti és gyakorlati tevékenységét jellemezve arra a következtetésre jut, hogy magát Szabó Ervint is magukkal ragadták volna a 19-es események, hiszen így történt ez Szabó Ervinnél kevésbé merev marxistákkal is, mint pl. Kunfi Zsigmonddal, továbbá Szabó Ervin valamennyi tanítványa bolsevik lett, Jászi nehezményezi is ezt, azzal vádolja Szabó Ervint, hogy tanítványait rossz érzéssel választotta ki. Nem kétséges, hogy Jászi Oszkár egyre élesebb kommunistaellenessége jut kifejezésre Szabó Ervin ilyen értékelése kapcsán. Végül is mindenképpen olyan személyiséget keres, aki alkalmas lett volna a magyar történelmi eseményeket októbernél megállítani, ám ilyet nem talál: ha Szabó Ervin életben maradt volna, ő sem akadályozhatta volna meg a szocialista forradalmat, ez Jászi végső következtetése, s úgy érzi, ezzel hőskultuszt rombol, de realista.

Sándor Pál, a Társadalmi Szemle (1931-1933) egykori főszerkesztője így kezdi Madzsar Józsefről,⁵³ a Társadalmi Szemle főszerkesztőjéről írt megemlékezését: "Kun Béla Szabó Ervin halálának hírére azt írta róla a Pravda 1918. október 19-i számában, hogy szilárd marxista volt, akit csak a halál akadályozott meg abban, hogy egy internacionalista kommunista párt vezére legyen Magyarországon. Mégse tekinthető Szabó Er-

vin munkája torzónak, félbemaradtnak, hiszen akadt, aki közvetlen továbbfolytatta mind gyakorlati, mind elméleti tevékenységét: legjobb barátja, közvetlen munkatársa, hagyatékának őrzője, Madzsar József (1876-1944)..."⁵⁴

Nem véletlen, hogy Sándor Pál így kezdi megemlékezését Madzsarról, Szabó Ervinhez kapcsolva őt, hiszen Madzsar tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak s a Huszadik Század körének. 1906-1907-ig a JSzabadgondolat c. folyóirat szerkesztője és kezdeményezője. Szabó Ervin baráti köréhez tartozott, a Szabó Ervin igazgatása alatt álló Fővárosi Könyvtárban dolgozott 1912-től. Vezető tisztségeket töltött be mind az 1918 novemberében létrejött polgári demokratikus köztársaságban, mind pedig a Tanácsköztársaság idején. A proletárdiktatura bukása után állásából elbocsátották. 1919 őszén belépett az MSzDP-be, megszervezte az emigráns szocialista sajtó magyarországi tudósítói hálózatát. 1921-ben Bécsbe emigrált, vezette a Bécsi Magyar Ujság kiadóhivatalát. 1924-ben tért haza, és az MSzDP baloldali ellenzékének egyik vezetője lett. 1927-től tagja a MKP-nek. Ezen rövid életrajzi ismertetésből is kitűnik, Madzsar József utja a polgári radikálisoktól vezetett^{a)} kommunistákhoz. Madzsar 1918-as, 19-es tettei, majd a 20-as években és a 30-as évek elején kifejtett tevékenysége messzemenően bizonyítja, hogy Szabó Ervin barátja, hagyatékának őrzője más történelmi feltételek közepette a munkásmozgalom baloldali szárnyának élvonalában jelentős szerepet töltött be a marxista elméletben és a politikai gyakorlatban, a Szabó Ervin-i hagyományoknak s saját korábbi önmagának meghaladása révén. Vajjon Szabó Ervin volt barátja, a Társadalmi Szemle első számú szerkesztője egyet-

értett-e Haraszti Sándor és Révai József éles Szabó Ervin-kritikájával? Egyértelműen igen, hiszen azok a kritikák Madzsar beleegyezése nélkül meg sem jelenhettek volna a Társadalmi Szemlében. Szabó Ervinről alkotott mai képünk ismeretében nem fogadható el Révai József teljességgel elmarasztaló kritikája Szabó Ervinről.⁵⁵ Révai igazsága részben helytálló Szabó Ervinnek az 1848-49-es forradalom és szabadságharcra vonatkozó interpretációjának kritikáját illetően, vagy a Szabó Ervin által képviselt magyarországi szindikalizmus bírálatában. Megítélésem szerint az 1901-től 1919-ig működő Társadalomtudományi Társaság s az 1900-1919-ig élő Huszadik Század köré tömörülő polgári radikálisok bírálatában is számos vonatkozásban igaza van; valóban, a Társadalomtudományi Társaságba s az 1900-1919-ig élő Huszadik Század köré tömörülő polgári radikálisok legnagyobb többsége a reformizmuson túllépni nem tudott, kevesen voltak közülük, akik az 1918-as, az 1919-es forradalmak folyamán valóban tovább is tudtak lépni, de ne felejtsük el, hogy voltak jónéhányan (maga Madzsar József, továbbá Dienes László, Braun Róbert, Köhalmi Béla és mások), akik tevékeny részeseivé váltak az 1918-as és az 1919-es forradalmi időszaknak, s e forradalmi időszak előkészítésében nagy szerepe volt a századelő polgári radikális reformnemzedékének,⁵⁶ amelyhez Szabó Ervin is erősen kapcsolódott.

Éppen 1931-ben Szabó Ervin és a polgári radikális reformnemzedék majdnem egyoldaluan elmarasztaló bírálata annak számos igazsága mellett sem volt talán politikus lépés Révai József részéről, hiszen ezzel eltávolíthatta a kommunisták mellől a két világháború közti polgári radikálisokat. S gondoljunk

arra, hogy a klebelsbergi kulturpolitika, amely 1922-től formálódik, illetve a 20-as éveket egészében determinálja, nem türt meg 1919-re; 1918-ra, vagy akár a század eleji polgári radikalizmusra emlékeztető forradalmi szellemet se, mégis a Huszadik Század körének itthon maradt vagy időközben újra hazatért progresszív írói újraindíthatták a Huszadik Századot 1926-ban Századunk címmel. Tevékenységük mind Klebelsberg, mind pedig a német orientációju Hóman Bálint kultuszministersége alatt nem kis nehézségekbe ütközött. S ugyanakkor balról, Révai Józseftől a Társadalmi Szemlében kapták a baloldali kritikát elődjükről, a Huszadik Századról s jobbról, Szekfü Gyulától ugyancsak, aki a Magyar Szemle programadó cikkében 1927-ben így nyilatkozik a Huszadik Századról: "Itt említjük meg elrettentő példaként azt a magyarul írt szemlét, homlokán századunk nevével, mely munkájával következetesen a társadalmi átalakulást célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét, akárcsak gyermekeknek falhoz vágott üres staniclije, emléke ma, az akarhatnám és a tehetetlenség aránytalansága miatt homeroszi kacajt kelthetne, ha nem terhelnék egyuttal, más vonatkozásokban, tragikus bukásunk előidézésének is súlyos bünei."⁵⁷

Erősen hangsúlyozandó, hogy nagyon különböző szempontu antikapitalista bírálatokról van szó a Huszadik Századdal szemben: Révai kommunista bírálatáról, s Szekfü konzervatív oldalról jövő bírálatáról. Ugyanakkor éppen a Társadalmi Szemle egyik főszerkesztője, Madzsar József maga is - mint fent jeleztem - a Huszadik Század polgári radikálisainak köréből indult, személyes jóbarátja és munkatársa volt Szabó Ervinnek; természetesen Révai

Józsefre is hatott Szabó Ervin számos munkája, s ő maga is fiatal korában elsősorban azokat a Marx-Engels műveket tanulmányozta, amelyeket Szabó Ervin is ismert, s amelyeket ő fordított magyarra, s jelentetett meg a Marx-Engels válogatott művekben.

Révai József a Társadalmi Szemlében megjelent Szabó Ervin-tanulmányát a Csillagbörtönben írta meg 1931-ben, innen csempészték ki, s jelentették meg a Társadalmi Szemlében; ugyancsak a Csillagbörtönben, 1932-ben írta meg Marx és a magyar forradalom c. munkáját.

Többek közt talán a legidőtállóbbak Révainak a reformkorra és 1848-49 történetére vonatkozó tanulmányai. Nem véletlen tehát, hogy épp az 1848-as forradalomról írott, első igazán marxista felfogásu tanulmányának megírása előtt írta meg kritikai tanulmányát Szabó Ervinről, hisz épp ebben az időszakban haladta meg Szabó Ervin Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban c. művét. A következőket írja Révai József a Társadalmi Szemlében Szabó Ervin 1848-49-cel kapcsolatos felfogásáról: "... tévedett a magyar 48-49-es forradalom elemzésében, és ennek folytán hibás volt a megítélése a magyarországi fejlődés irányzatáról is."⁵⁸ A következőket írja továbbá: "Jó, hogy a Sz. E. féle Válogatott művek közkezen forognak mindenütt, ahol munkásképzés folyik. De Sz. E.-nek nincs egyetlen mondata, amit ne a legéberebb kritikával kellene olvasni."⁵⁹

Határozottan leszögezi a kritikai álláspont szükségességét, s a tőle megszokott következetességgel rámutat Szabó Ervin gyenge pontjaira s azokéra is (a századelő polgári radikálisai), akikhez kapcsolódott Szabó Ervin. Maga Révai is figye-

lemre méltónak tart egy korábbi, ugyancsak Szabó Ervinről szóló cikket a Társadalmi Szemlében. E cikket Haraszti Sándor írta Biró Ferenc álnéven, a cikk címe "Szabó Ervin".⁶⁰

Szinte összehasonlíthatatlan a két cikk az elemzés mélységét tekintve. Révai nyújtja az elmélyültebb elemzést, két lényeges pontra azonban rá kell mutatni Haraszti Sándor cikkével kapcsolatban is. Az egyik: konkrétan nagy jelentőségű az a meglátása, hogy Szabó Ervin tagadta a dialektikát, idéz is Haraszti Sándor Szabó Ervinnek egy hozzászólásából, amely a Társadalomtudományi Társaság 1903. február 13-i ülésén hangzott el Leopold Gusztáv A szociológia újabb irányai című felolvasásának megvitatása kapcsán. Kivonatossan idézi Haraszti Sándor Szabó Ervintől a dialektikáról mondottakat, amelyek teljes egészében így hangzottak el: "Nem igen vagyok járatos a hegeli filozófiában, s így nem tudom annak jelentőségét teljesen megítélni. Annyit azonban ki merek mondani, hogy nézetem szerint a hegeli dialektika nem oly lényeges a történelmi materializmusra, hogy azt félelem nélkül fölláldozni ne lehetne. A materialista történelemfölfogás igaz marad, akár a dialektika szabályai szerint építjük föl, akár a nélkül..."⁶¹

Teljességgel világos, hogy Szabó Ervin Marx és Engels dialektikus és történelmi materialista felfogásából a hegeli dialektika alkalmazásának elvét nem értette meg.⁶² Haraszti Sándor cikkével kapcsolatban a másik észrevétel, hogy alapvetően kritikai jellegű hangneme megegyezik a Révaiéval, lényeges különbség azonban, hogy nem annyira csak az elmarasztalás dominál, mint Révainál, hanem Szabó Ervin helyének kijelölése is a magyar munkásmozgalomban, bár Révai eredeti célja is ez

volt, cikkének címe is ezt sugallja: "Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban". A nagyobb megértés és Szabó Ervin valószínű helyének kijelölése inkább Haraszti Sándor cikkét jellemzi.

Mit értek a nagyobb megértés alatt? Elsősorban Szabó Ervin szindikalizmusának megítélését. Révai Szabó Ervin szindikalizmusában erősebben hangsúlyozza, hogy ezzel Szabó maga is a reformista szociáldemokraták szekerét tolta, Haraszti Sándor viszont Szabó Ervin szindikalizmusában jobban érzékeli a reformista szociáldemokratákkal való szembenállást. Haraszti cikkének végkicsengése is ezt jelzi: "Szabó Ervin ... antimarxista államfelfogása miatt minden jószándéka és kritikai beállítottsága dacára sem tudta az opportunizmus tényleges jelentőségét felmérni, szindikalizmusában sem volt merev és következetes. ... De mindezek mellett is elévülhetetlen érdeme, hogy Magyarországon ő volt az első, aki a reformizmust bünei szegényfájához szegezte."⁶³

Hangsúlyozni szeretném a Társadalmi Szemlében olvasható két Szabó Ervin-értékelés, ill. kritika kapcsán, hogy a megítélésben Révai József, illetőleg Haraszti Sándor részéről az eltérések igen kicsinyek, e kicsiny eltéréseket próbáltam kiemelni.

A polgári radikális progresszió soha nem tagadta meg a Huszadik Század hagyományait, hű maradt 1918 októberéhez, s következetesen hű maradt Szabó Ervinhez is, sőt, büszkének rá, a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század körének legkiemelkedőbb egyéniségeként emlegetik.

A Századunk köre "csak" Októberhez volt hű, de a két vi-

lágháboru közt ennek a hűségnek a vállalása is egyre nehezebb feladatot jelentett, a polgári demokrácia megvalósításának célja egyre illuzórikusabbá vált. Ebben a helyzetben munkásságuk egésze - bármennyire tiszteletreméltó is - a kommunista forradalmároknál megértésre nem találhatott. Cselekvőképes, jelentékenyebb tömegbázisra épülő programja nem volt a polgári radikális progresszióknak még a század első két évtizedében sem, a két világháboru közt meg már nem is lehetett.

II. TUDÓSOK ÉS MŰVÉSZEK A HUSZADIK SZÁZAD ES A SZÁZADUNK KÖRÉBEN

1. Tudósok a Huszadik Század és a Századunk "perifériáján".

A Literatura

1928 decemberében egy alkotóereje teljében lévő tudóstól, Róheim Gézától (1891-1953)⁶⁴ bucsuzik a Századunk. Róheim ugyanis hosszabb időre külföldi utra ment, ez alkalomból ismertetik és méltatják addigi munkásságát. Róheim az etnológia, majd a pszichoanalitikus etnológia területén fejtette ki tevékenységét, első jelentős műve A varázserő fogalmának eredete címmel 1914-ben jelent meg. Erre annak idején a Huszadik Század körében is felfigyeltek, ismertették is a folyóirat lapjain.⁶⁵

"A pszichoanalitikus etnológia elindítója Freud 'Totem és Tabu'-ja, voltaképpen való megalapozója pedig Róheim, akinek munkái ez irányban főként odatörekedtek, hogy az eddig hisztórikus és összehasonlító etnográfiai szempontokból gyűjtött anyagot (szokásokat, mondákat, hiedelmeket stb.) most már lélektani tekintetben vizsgálja, értelmüket kutassa."⁶⁶

Utal a Századunk Róheim Australian Totemism⁶⁷ c. tanulmányára is s arra, hogy kutatásainak fő irányelveit a Psyche és társadalom c. értekezésében csak a legnagyobb általánosságban ismertette a Századunk lapjain.⁶⁸

Az 1920-as és 30-as évek Magyarországnak nem az első

és az egyetlen polgári radikális gondolkodású tudós egyénisége Róheim, akit nemcsak kutatásának tárgya szólit külföldre, hanem a tudomány területén való kibontakozás és befutás feltételei is majd elsősorban külföldön, Angliában és Amerikában nyílnak meg számára. Erre utalnak a Századunkban a következő sorok: "Bizonyosan gazdag tapasztalatokkal tér vissza évek multán. Hogy vajjon közénk-e, nem tudjuk, bármennyire szeretnők. Néhány tudóstársának és barátjának szeretete kíséri, a magyar hivatalos tudomány már régen hozzászoktatott, hogy a magyar csak-tudósok elvándorlását afféle uri flegmával nézze, ha ugyan látja.

Szemlénk, amelynek elejétől fogva munkatársa, nem mulasztotta el az alkalmat: hogy elbucsuzzék tőle. De mily semmis bármely istenhez ahhoz a bucsuajándékhoz képest, amit nemzetének néhány héttel távozása előtt utolsó könyvével, a magyar népszokások könyvével, adott..."⁶⁹

Ifj. Bibó István (1911-1979) jogász édesapjáról szólva megjegyzi, hogy id. Bibó István (1877-1935) 1924 előtti pesti tartózkodása idején a polgári radikálisokkal nem volt különösebb kapcsolatban, inkább azok tudós perifériájával barátkozott, jó viszonyban volt Róheim Gézával, Somló Bódoggal.⁷⁰ Hogy Róheim kapcsolódása a polgári radikálisokhoz viszonylag periferiális volt, az talán helytálló, de Somló Bódogot illetően attól függ, hogy életének melyik szakaszáról van szó: pl. az 1900-as években, mint azt már be is mutattam, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság körének élvonalában tartozott.

György János (1877-1929) nekrológját⁷¹ Szimonidesz Lajos (1884-1965) írta. György János széles körben munkálkodott az embertudományok területén, Képesítései is erre sarkallták: jogot végzett, letette a jog- és államtudományi doktorátust, Oxfordban hittudományt tanult, a Cambridge-i Harvard-egyetemen szociális erkölcsstanból bölcsészettudományi doktorátust szerzett. Mint Szimonidesz jelzi: "Ami tudást ember képesítésekkel igazolt formában megszerezhet, azt György János megszerezte."⁷² Azaz elsajátította a klasszikus hazai és a nyugat-európai humán műveltséget.

Kolozsvárott unitárius teológiai tanár volt, ebben a minőségében írta Jézus és az ujszövetség, továbbá Az ujszövetség hittana című műveit. A későbbiek során György János vallástudományi munkái egyre nagyobb mennyiségű politikai és szociológiai anyagot öleltek fel, s valamennyi könyve közt - Szimonidesz szerint - a legértékesebb önéletrajzi írása, mert ebben tükröződik igazán szociális lelkiismerete. "György Jánost nem intézményes bosszu szorította le az egyházi működés teréről. Egy kicsit igyekeztek ugyan kiundorítani, de őt jóval a szociális konvulziók előtt a lelke hajtotta arra, hogy megkóstolja a kivándorló, a cementmunkás, a zsákoló napszámos keserves életét, és így fejezze ki érzéseinek azt a szolidaritását, ami lelkét az emberiség nehéz munkaigáját hordó nagyobbik fele felé vonzotta..."⁷³

György János tehát saját elhatározásából, szociális lelkiismeretére hallgatva hagyta abba az egyházi tevékenységet, s próbálkozott meg a szegénység nehéz életével.

A fenti idézetben Szimonidesz voltaképpen saját sorsával

hasonlította össze György Jánosét, ugyanis Szimonidesz Lajos mint evangélikus lelkész nagy egyetértésben élt hiveivel Nagybörzsönyben, de mivel a Tanácsköztársaság idején az ottani direktórium vezetője volt, 1923-ban az evangélikus konvent lelkészi állásából elmozdította; ő maga szeretett volna lelkészi állásában megmaradni, s hivei is ezt akarták (elzavarták a helyébe küldött új lelkészt), de nem sikerült visszakerülnie lelkészi állásba egészen 1945-ig. 1945 után protestáns tábori püspök lett.

Az 1920-as, 30-as években Szimonideszt, a "kiátkozott" lelkészt befogadta a Századunk köre, segítették ügyét. Szimonideszt protestáns vallástörténészként tartja számon Illyés Gyula;⁷⁴ Jézus és Mária ereklyéi c. művének lényegét így summázza: "Szimonidesz szerint az ereklyetiszteletben a pogány vallások babonái, istenfogalma, fetisizmusa szüfemkedett át, annak hódítását, le- és feltűnését a szerző tárgyilagos, tudományos adatgyűjtéssel ismerteti. Műve hézagpótló forrásmunka a világiaknak csak úgy, mint az egyháziaknak. Egyforma okulással tanulmányozhatják az ereklyetisztelet hivei és ellenzői. Mindannyian bő és kitűnően rendezett adathalmazt találnak benne, meggyőződésük alátámasztására."⁷⁵

Valószínű, hogy Szimonidesz semmilyen szerepet nem játszott a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság körében, írásaival a Huszadik Század lapjain nem találkoztam, György Jánosnak viszont sok írása szerepel a Huszadik Század 1916-os, 1917-es és 1918-as évfolyamaiban, s az itt található cikkek azt mutatják, hogy érdeklődési köre valóban több irányba mutatott, hogy csak a legfontosabbakat említsem: foglalkozott a magyar

földbirtokmegosztás kérdéseivel,⁷⁶ a nemzetiségi kérdéssel,⁷⁷ a nevelésügy megreformálásának szükségességével,⁷⁸ sőt az orosz agrárpolitikával és parasztkérdéssel is.⁷⁹ Állásfoglalásai a polgári demokratikus reformok iránti igények jegyében születtek. Érdekes megjegyezni, hogy az orosz parasztkérdés elemzésekor számos hasonlóságot érez a magyar és az orosz társadalmi viszonyok közt, mivel ott is és nálunk is a parasztság alkotta a nép zömét, ezzel is felhíva a figyelmet a parasztkérdés fontosságára.

György János is, Szimonidész Lajos is elsősorban a társadalom, az emberek javát kereste, a vallás nem jelentett náluk befelé fordulást vagy elefántcsonttoronyba zárkózást, tanulmányaikban is az élő, eleven problémákkal találták meg a kapcsolatot. Mintegy őrségváltásnak lehetünk tanúi: a Huszadik Száznak volt egy György Jánosa, a Századunknak lett egy Szimonidész Lajosa.

A kortárs Vikár Béla (1859-1945) munkásságának adózik tisztelettel a Századunk, amikor születésnapjára Vámbéry Rusztem szerkesztőtársa, Varró István (1878-1963) megírja a krónikát, címe: A hetvenéves Vikár Béla.⁸⁰

Vikár Béla jeles etnográfus és műfordító, a Kalevala fordítója. Folklorisztikai kutatásainak nagy jelentőségére és eredményességére felfigyeltek a Huszadik Század körében is, hozzáértő elemzést nyújt Vikár Béla könyveiről ugyancsak Varró István a Huszadik Század lapjain.⁸¹

A Századunk című folyóirat volt az első, amely Vikár Béla életét és munkásságát méltatta, majd hamarosan követték a többiek, mintegy két esztendő múlva Supka Géza (1881-1956) i-

rodalmi és könyvkulturális folyóirata, a Literatura (1926-1939), Supka Literaturájába amugyis rendszeresen publikált Vikár Béla. Rónay Mária készített interjút Vikár Bélával, s megjelent az 1931 decemberi számban a Literatura lapjain.⁸²

Az interju segítségével emberközelbe kerül a tudós személyisége, olvashatunk uttörő munkásságának közvetlen körülményeiről, hogyan készült a Kalevala fordítására, hogyan gyűjtötte a magyar népköltési alkotásokat a fonográf segítségével. Ugyancsak erre emlékezteti a Magyar Nyelvőr olvasóit Balassa József rövid tudósítása Vikár Béla hetvenötödik születésnapja alkalmából.⁸³ Az olvasók ismerhették Vikár Béla munkásságát a Magyar Nyelvőr lapjairól is, életének, munkásságának rövid összegzését szolgálja Balassa születésnapjára készített köszöntője. Egyben ez az utolsó olyan, folyóiratban található írás Vikár Béláról, amely még életében jelent meg: majd 1945-ben bekövetkezett halála után jönnek a nekrológok, a kisebb-nagyobb összefoglalások.

Szakmai - és sokoldalú általános - műveltség kell ahhoz, hogy a kortárs irodalomban a valódi kulturális értéket időben felismerjék. Számos vonatkozásban mind a Századunk, mind a Literatura munkatársainak körére jellemzők az előbbiek, ugyanakkor a Literaturáról megjegyzendő, bár munkatársai közt számos haladó művész és tudós szerepel (például Benedek Marcell, Braun Róbert, Ignó Pál, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Somlyó Zoltán), mégis színvonalát tekintve nemcsak az értékes irodalomból válogatott, hanem a középosztály kulturális igényeihez is alkalmazkodott. (Például Tutsek Anna leányregényeinek, Herczeg Ferenc műveinek és Uj Idők c. folyóiratának propagálásával.) Sajtótörténeti szempontból igen szoros a két folyóirat kapcsolódása.

A Literatura csak néhány hónappal indult később, mint a Századunk. A Századunk mindvégig nagy propagandát csinált ennek a folyóiratnak, ismertette tartalmának és jellegének fő vonásait:

"LITERATURA

Beszámoló a szellemi életről.

A LITERATURA évente tizenkétszer, havonta jelenik meg. Minden egyes száma bőségesen számol be a magyar és külföldi irodalom, tudomány és művészet legfrisebb jelenségeiről, mindenkor érdekes, eredeti formában. Megszólaltatja magukat a szellemi élet vezetőit. Eleven riportázs formájában, nagyképű, de unalmas 'tanulmányok' mellőzésével mondja el az olvasónak, hogy mi történik itthon és külföldön a könyv kultúrája körül. Közelebb hozza az író és az olvasót, akiket eddig a könyvkiadó különböző adminisztratív külsőségei távol tartottak egymástól.

A LITERATURA az olvasónak vezetője is akar lenni abban, hogy minő könyvek azok - idehaza és külföldön -, amelyeket olvasnia érdemes és kell; bőséges bibliográfiai rovatában pedig egyuttal áttekintést nyújt arról is, hogy egy-egy kérdésről mi a legújabb szakirodalom.

Külön értéke továbbá a LITERATURÁ-nak a 'Tudományos gyűjtemény' rovata, amelynek keretében hónapról-hónapra, közérthetően ismerteti a különböző tudományágak legfrisebb eredményeit.

A LITERATURA tehát nem kritikai, nem szépirodalmi, nem esztétizáló és tudományos folyóirat, hanem bőségesen illusztrált, érdekes riportujság a szellemi életről."⁸⁴

A Literatura szerkesztője és kiadója mindvégig Supka Géza

volt, elsősorban az ő személye révén kötődik a Literatura a Századunkhoz.

Supka Géza publicisztikai munkásságát a polgári radikalizmus eszméinek alapján fejtette ki, írásaival az I. világháboru előtt a Világ, az I. világháboru alatt a Huszadik Század, 1919-ben az Uj Világ lapjain találkozunk. A két világháboru közt irt a Századunkba, s ami a legfontosabb, 1926-tól 1939-ig szerkesztette a Literaturát.

A Literatura és a Századunk megszűnését ugyanazok a sajtórendelkezések váltották ki, a Századunk csak pár hónappal élte tul a Literaturát. A Literatura megszűnéséről Csécsy Imre irt cikket a Századunkba.⁸⁵

A Literatura sok forrás értékű anyaggal szolgálhat a magyar művelődéstörténet kutatóinak.⁸⁶

A Századunk elsősorban társadalomtudományi folyóirat, bár ezt tágan kell értelmezni. Maga a főszerkesztő Vámbéry írja: "A Századunk magát társadalomtudományi szemlének nevezi, tradíciókat vett át, amelyek kötelezik, és amelyekre büszke. De programjában, amelyet sokszor hangoztatott (igy pl. 2. évfolyamának minden füzetabláján is), folyton aláhuzta, hogy nemcsak szociológiával (annál kevésbé politikai tudománnyal) foglalkozik. Ezt a fényűzést kis országunkban - nem lévén könnyűkezű, de más mecénásunk sem - nem engedhetjük meg magunknak, mert akkor csak ujjainkon megszámálható szaktudósi körhöz szólnánk. Szemlénk kiterjeszkedik az összes társadalomtudományokra, mindarra, ami a társadalom egészének kérdéseire vonatkozik, tehát a társadalomgazdasági, társadalomtörténeti stb. kérdésekre.

Ezért közlünk nem szorosan vett társadalomtudományi cikke-

ket is. Azonkívül ne feledjük 'speciális hazai viszonyainkat', amelyeknél fogva nálunk a tudományt megfelelő állami és egyéb támogatással a tudományos testületek és folyóiratok látják és tartják el. S ha mégis akad néhány szabad tudós, akinek nincs kedve kotériához tartozni, aki utálja a papirforma szerinti szaktudomány céhdohosságát, parasztgógját: az magyar nyelven sehol se szólalhasson meg?

Igy ha jó munka jön hozzánk, vagy akárcsak tisztességes, általános érdekű tudományos kísérlet, közölni igyekszünk, ha nem is tartozik szorosan tárgykörünkbe, s ha nem is égetően aktuális."⁸⁷

S ez nemcsak program volt, hanem valóságos helyzet. A harmincas években a profil szűkebb meghatározásának gondolata fel sem merülhetett, így lett a Századunk publicisztikája nemcsak a szociológia, hanem több tudományterület (közgazdaságtudomány, jogtudomány, irodalom, művészettörténet, történelem) számára egyformán fontos.

Természetesen nemcsak a politikai kényszerhelyzet szélesíti egy-egy profil, adott esetben a szociológiai profil határait, hanem a tudományterületek széles találkozási pontjai is ezt diktálják, így van ez a Huszadik Századdal is.

2. Ady Endre és a Huszadik Század; a Századunk Adyról

Ady Endre (1877-1919) halálának tizéves évfordulójáról Földessy Gyula (1874-1964) emlékezett meg.⁸⁸ A Huszadik Század körének számos tagja, köztük Földessy Gyula, közvetlen baráti kapcsolatban volt Ady Endrével. Ady Endréről számos tanulmány⁸⁹ jelent meg a Huszadik Században, sőt maga Ady is irt⁹⁰ e lapba. Halálának alkalmából kiadtak egy Ady-számot.⁹¹ Ebbe több olyan férfiú irt, aki később a Századunknak is munkatársa lett, köztük Földessy Gyula, Csécsy Imre, Turóczy Trostler József, Havas Miklós. Kivált a Társadalomtudományi Társasággal eszmeileg rokon ifjusági csoport, a Galilei Kör ünnepelt költője Ady Endre.⁹²

A Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör számos tagja igen szoros kapcsolatban volt egymással, sőt jelentékeny mértékben személyi átfedések is vannak. Több esetben a Galilei Kör tagjai közül kerültek ki később a Századunk munkatársai (Rubin László, Csécsy Imre és mások).

Maga Ady Endre, amikor Erdélyhez, az erdélyi magyarokhoz s az erdélyi románokhoz fűződő hazafias érzelmeiről vall, közvetlenül is kifejezi, hogy a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság nagyon sokat jelentett számára az 1900-as években. "... Tudják, akik egy kicsit ismernek, hogy magamról a buta sovinizmust régen letörültem, s a nacionalizmusom: kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legtöbb in-

ternacionálizmusnak is fölötte jár. Román barátaimnak, testvéreimnek, szorettjeimnek már szinte unalmasan s kedvetlen kedvességgel, de majdnem egész hittel mondogatom el régi, komoly tréfámat:

- Hiszen én nektem adom Erdélyt, ha kell Aradig és Máramaros-szigetig is, a magam külön házacs-káját szintén, de nem hal-e majd ebbe Románia, akit én szeretek, s akinek én önzetlenül s már régen álmodom a legfényesebb jövőndőt?

És mégis Erdélyre gondolván el kell lágyulnom, ha nem is mint egy sipuluszi református papnak, de egy emlékekkel s szabadító vágyakkal egyképen eltelt, kulturális eklektikusnak.

Alig nyolc évvel ezelőtt, amikor épen a Huszadik Század s a Társadalomtudományi Társaság embereitől várhattam mindent, ami megértésben kapható, s nekem okvetlenül, halálosan kellett, gyóntam már le valamit ebből. Árván, üldözötten, évszázadok keserüsötét mélyébe hasztalan tekintve, babonára szorulva jajgattam föl hitetlenül: csak Erdély! Azóta egyre jobban tudom és hiszem ennek a babonának miértjét: valóban az európai nemzet-társadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország. Erdély néhányszor ország volt, társadalom, muszájból is a nyugattal szövetkező, protestáns és a kor engedelmé szerint haladó is, s Magyarország pedig - nem volt. Uri bünei talán Erdélynek is szörnyűek voltak, Werbőczy-szelleműek, mint a Habsburgok magyarországi, kegyelt és török-mentes nagyurainál, de igaz, saját kulturára az az Erdély iparkodott, melynek románjai például biblia-fordítást magyar fejedelmek által kaptak. ...

Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart,

pláne hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kulturáju rontás, a háboru. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes vad álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad haza-politika, s hazátlanná tenné két szerencsétlen s minden más, nemes fölszabadulásra joggal váró nációt..."⁹³

Nem véletlen, hogy Ady Endre épp a Huszadik Század lapjain "gyónhatott" az erdélyi románok iránti szeretetéről is, hiszen a Huszadik Század körének programja volt a demokratikus nemzetiségi politika, elméleti szinten sokat tettek a demokratikus nemzetiségi politika propagálásáért; továbbá a két világháboru közti időszakban a Századunk-köre nem a sovinizmus jegyében kísértette figyelemmel a szomszédos országok magyarságának szellemi és kulturális életét, és egyesek közülük kapcsolatot tartottak fenn az ottani progresszióval.⁹⁴

A Századunk két nagy Ady-szakértője Földessy Gyula és Benedek Marcell (1885-1969). Földessy Gyula irodalomtörténeti munkásságának legnagyobb részét Ady életművének szentelte, számos Ady-kötetet adott ki, Ady összes műveinek kritikai kiadása is az ő érdeme. Számos Ady tanulmányt írt, elemezte verseit világnézeti és esztétikai szempontból. Bóka László jelzi: "Ez a nagytudásu, ez a friss felfedező-ösztönző tudós sohasem érte be azzal, hogy tanult, hogy megalkotta műveit. Meggyőződésének mindig agitátora is volt. E sorok írója Földessy Gyula nevét

először kisdíák korában olvasta, Benedek Marcell máig is nélkülözhetetlen Ady-breviáriumában. 'Párisban történt, 1908 júliusában, első találkozásom Ady lelkével. Egy mozgalmas estén, a Montmartre-ról a Boulevard Saint-Michel felé dőcögve, az akkor még emeletes omnibusz imperiálján magyarázgatta nekem Földessy Gyula harsogó lelkesedéssel az Alvó csókpalota értelmét, szépségét. Azóta ... talán egyben-másban ismét másképp vélekedem Adyról, mint ő, de itt, e könyv első lapjain meg kellett tennem ezt a vallomást, és meg kellett köszönnöm Földessynek, hogy szememet felnyitotta a párizsi omnibusz imperiálján. ... Ma már értem Benedek Marcell köszönetét: mindnyájan így vagyunk Földessy Gyulával, kik a magyar irodalom aranytérüjén⁹⁵ sáfárkodunk. Nem mindig értünk egyet vele, nem mindenben értünk egyet vele. De mindnyájan köszönettel tartozunk neki, mert akár igazat adunk neki, akár ellentmondásra ingerel, de mindig hat, mindig előre mozdit, mindig távlatot nyit, mindig igényt támaszt.'..."⁹⁶

Földessy Gyula védte Adyt, a nagy nemzeti költőt a hazafiatlanság (hivatalos irodalompolitikusok) és a l'art pour l'art (Nyugat) vádjaival szemben,⁹⁷ s védte Benedek Marcell is.

Az 1927-es Századunkban a Kortörténeti jegyzetek rovatban Benedek Marcell tollából jelent meg egy polemizáló tanulmány az Uj Ady háboruságáról.⁹⁸ Berzeviczy Albertnek, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnökének egy Adyról szóló megnyitó előadására és a nyomába keletkező vitára reagál. Benedek Marcell

író, esztéta és irodalomtudós könyvismertetései, kritikái ismertek mind a Huszadik Század, mind a Századunk lapjairól. Nem volt ezen lapok főmunkatársa, de rendszeresen írt nekik (s pl. még a Nyugatba, Új Időkbe, Irodalomtörténetbe, Korunkba stb.); széles körű irodalmi műveltsége, polgári radikalizmusa és humanizmusa révén méltó munkatársa mind a Huszadik Század, mind a Századunk körének. Hogy a fent idézett 1927-es Ady-értékeléshez való újabb hozzászólása mennyire kompetens, ahhoz csak azt kell tudnunk, hogy 1924-ben írta meg a Bóka által is idézett Ady-breviárium c. könyvét, s ez a könyv azon első művek egyike, amelyek Ady világirodalmi rangját kijelölik. Mintha a Századunkba írt Ady-cikkben is benne volna, ott rejtőzne Jászi Oszkár polgári radikális szelleme. Hozzáállása, vitakészsége mind ennek bizonyítékai. A következőket írja: "Az egyedül álló ember ereje bátorít fel arra, hogy beleszóljak az új Ady-háborúságba: mert ha egy világ választ is el a hivatalos irodalom és tudomány képviselőitől, az Ady-kultusz kialakult papi kasztjához sem tartozom. Talán éppen ez az utóbbi körülmény engedte meg, hogy meglássam a nevezetes Berzeviczy-beszédben azt, ami másoknak hiába szurta ki a szemét."⁹⁹ Elmondja, hogy miben nem, s miben ért egyet Berzeviczyvel. Egy nem szakértő hozzászólót, aki ügyetlenül a GYOSZ-ra hivatkozva igyekezett Berzeviczy mellé állni, valósággal lehengerel Benedek Marcell. S a befejezés: "Ady körül hadd folyon nélküle az életet jelentő harc, egymást megbecsülő tisztos ellenfelek közt."¹⁰⁰

Jászi Oszkár 1900-as programadó cikkének lényegéből idézek: "... Csak egy iránynak nem nyílnak meg a Huszadik Század hasábjai, a reactionnak minden nyílt vagy leplezett, bátor vagy alá-

zatos megnyilatkozása számüzve lesz. És ezzel nem tagadjuk meg kifejtett elveinket, mert a reactió publicisztikája nem lehet tudományos publicisztika. Jöjjön tehát az eszmék harcza, küzdenek az élenkező irányok és felfogások."¹⁰¹

Ady Endre történelemszemléletének alakulásában jelentős szerepet töltött be a Huszadik Század és a Szocializmus szellemi köre, a köztük lezajló viták révén is. Ady szerette és tisztelte elvbarátait, köztük Jászi Oszkárt. "Jászi Oszkár nem is utolsósorban azért állt olyan közel hozzá, mert kétfajta -- a szociális és a nemzeti -- ellenzékiesség egyesítésének a szükségessége a progresszió táborán belül legerőteljesebben őt foglalkotatta. Ő volt az, aki Adyhoz hasonlóan folyton hangoztatta, hogy 'agyon kell tiporni a hazátlanság vádját.' A haladás és a magyarság szintézisét megteremteni vágyó költő -- tulzások révén is érzékelte az óhaj hőfokát -- éppen ezért mint a 'Rákóczi-zászló' tisztára mosójáról a 'hazafiság ujrakeresztelő szakramentumának' megfogalmazójáról beszélt folyvást róla."¹⁰²

Braun Róbert nem volt irodalmár, mégis fellépett Ady Endre verseinek külföldön való közreadásáért, bizonyítja ezt az a levele, amelyet 1909. november 16-án Cambridge-ből írt Adynak. Alice Stone Blackwell, a Woman's Journal szerkesztője Braun nyersfordításai alapján Ady Endre több versét angolra fordította.¹⁰³

Az 1920-as években Braun hozzászólt Ady Lajos Ady Endréről szóló könyvének vitájához a Szocializmus lapjain,¹⁰⁴ az Ady és Hatvany Lajos, a költő és a mecénás kapcsolatát megvilágító vitához a Századunk lapjain.¹⁰⁵ A "bizonyítékok" további sorolása helyett leszögezhetjük: Ady Endre sokat jelentett mindvégig a magyar polgári radikális progressziónak, ugyanakkor a nagy tör-

ténelmi kérdések és koncepciók megítélésében Ady Endre politikai tisztánlátása messze meghaladta polgári radikális elváratait. Király István árnyaltan mutatja be Ady és a polgári radikálisok viszonyát.¹⁰⁶

3. Irodalomszociológia a Századunkban és a Huszadik Században

Benedek Elek (1859-1929)¹⁰⁷ író, ujságíró és a magyar gyermekirodalom egyik megalapítója. "A nagy mesemondó értéklése hogyan tartozik egy szociológiai lap hasábjaira?"¹⁰⁸ teszi fel a kérdést Kemény Gábor (1883-1948) pedagógiai író. Benedek Elek életének példája, írói és lapszerkesztői tisztessége készítette a Századunkat a megemlékezésre. Szociológiai értelemben vett kortörténeti vonatkozású írása csak egy van Benedek Eleknek, s pedig önéletrajzi írása, az Édes Anyaföldem (1920).

Benedek Elek kifogásolta, hogy az ifjúság silány minőségű irodalommal van ellátva. Az ifjúsági irodalom kérdését bevitte a képviselőházba is, s bizony az akkori (1888) kultuszminisztert, Trefortot az ifjúsági irodalom nem tulságos mértékben érdekelte; miközben Benedek Eleket hallgatta, fészkelődött székében, s hátraszólt Berzeviczynek, vajjon mit akar ez az ember itt a gyermek- és ifjúsági irodalommal. A képviselőházban Benedek Elek nem talált meghallgatásra, nemsokára vissza is vonult a politikai élettől.

Írói, lapszerkesztői tevékenységet mindvégig folytatott, ez utóbbi tevékenységéből Kemény Gábor a Magyar Kritika című folyóiratot emeli ki, ennek hasábjairól idéz, s villantja fel Benedek Elek vitázó, harcias szellemét.

Mély humanizmusát, kulturaszeretetét méltatja még. Kemény Gábor maga is tanult és tanított Erdélyben, s így emlékezik: "Tizenegy évvel ezelőtt (1918!), az összeomlás idején, az én

tordai diákjaim - nem a kicsinyek, de a nagy, katonasoros vagy hadviselt diákok - Benedek meséit olvasták. Lelki vigasz volt ez nekik a szó igazi értelmében... S mikor 1921-ben visszament Erdélybe, mesét mondott a lesújtott Erdély felnőtt gyermekeinek... S mint egy második Kazinczy, kereste, kutatta, pártolta az új magyar tehetségeket. S mint apa a fiait vitte magával az erdélyi írókat, világnézeti különbség nélkül városról-városra felolvasást tartani. Így segítette az írókat, s így nevelte az erdélyi magyarságot az irodalom szeretetére ... Mikor visszament Erdélybe ... Mily sokat mond ez a pár szó ... Akkor ment vissza, mikor mások otthagyták Erdélyt..."¹⁰⁹

Benedek Elek Erdélybe visszamenvén sem hagyta abba a lapszerkesztői tevékenységet, Kisbaconon a Cimborá című gyermeklap irányítását vette át, megszólaltatta benne az erdélyi irodalom legjobbjait és az ellenforradalmi Magyarországon üldözött írókat. Benedek Marcell az 1920-as évek erdélyi magyar könyv-, ujság- és folyóiratkiadásának ismertetésekor a következőket írta az ottani folyóiratokról: "A folyóiratnak távolról sincs az ujságéhoz hasonlítható szerepe. Kisérletek szép számmal voltak - kezdve az ultramodern Napkelet-tel, amely természetesen nem verhetett gyökeret a konzervatív erdélyi középosztály talajában, de ma már csak a keresztény felekezetek papjainak támogatásával megjelenő, erősen konzervatív Pásztortűz s egy hasonló szellemű népies folyóirat áll fenn. (Ezek mellett - nem ugyan az írók megélhetésének szempontjából - meg kell említeni Benedek Elek Cimborá című gyermeklapját, amely idehaza el sem képzelhető missziót tölt be a magyar iskoláktól lassankint megfosztott gyermekek között.)"¹¹⁰

Benedek Elek bátor küzdelmet folytatott életének utolsó éveiben az erdélyi irodalomért, a Cimbora fönnmaradásáért olyan körülmények közepette, amikor az erdélyi magyar írók sem alkottak egységes közösséget. A legjelentősebb írói csoportosulás az 1920-as évek közepétől a helikonistáké volt, rendszeres időközökben összejöveteleket tartottak Kemény János marosvécsei otthonában. Benedek Eleket nem hívták meg oda. Így vall erről Maros Ildikó: "Nyilván nem mindenki kapott meghívót, akinek itt lett volna a helye. Benedek Elek kihagyásával például nemcsak súlyos sértődéseket, de tartós támadási felületeket is teremtettek, s kétségtelen, hogy bizonyos világnézeti és személyi különbözőségek, ellentétek a helikoni egységen belül később is surlódásokhoz vezettek, veszélyeztetve az együttműködést, vagy alkalmat szolgáltatva sokszor igen heves támadásokra."¹¹¹

Benedek Elek utolsó éveiről egy kis könyvben¹¹² Benedek Marcell számolt be Supka Géza felkérésére. A kis könyv megjelenésének és keletkezésének körülményeiről a következőképpen ír: "(Életének ... utolsó korszakát néhány hónappal halála után, még a friss fájdalom hatása alatt, megírtam Magyar író tragédiája 1929-ben, Benedek Elek utolsó éve címen. A kis könyvet mint a Literatura 1930-as almanachját küldték szét a folyóirat előfizetőinek. Én honorárium fejében 600 példányt kaptam, s ezt szétküldtem azoknak, akik a családot részvétükkel fölkeresték. Valami hozzájárulást kértem tőlük Benedek Elek szellemét szolgáló célokhoz. Az összegyűjtött adományokból meg lehetett alapítani Kolozsvárott a Benedek Elek gyermekotthont, amely felekezeti különbség nélkül fogad be gyermekeket, és jelentős támogatásban lehetett részesíteni három kollégium könyvtárát. - Más pél-

dány a könyvből nem jelent meg, könyvárusi forgalomba nem került. - Máig is hálás vagyok Supka Géza barátomnak, a Literatura szerkesztőjének, aki megírására felszólított.)"¹¹³

Benedek Elek életének és főbb munkáinak adatai megjelentek 1929-ben az Irodalomtörténetben.¹¹⁴ Folklorisztikai munkásságát Kovács Ágnes elemezte az Ethnographia hasábjain.¹¹⁵

Benedek Marcell szerint a köztudat végtelenül leegyszerűsített képet őriz Benedek Elekről. "Megbecsüli 'a nagy mesemondót', s talán tud még valamit az 'idillikus és meleg' elbeszélőről. Néhányan, az idősebb nemzedékből, emlékeznek személyi varázsára. Ennyi az egész.

Számos oka van ennek a tulságos egyszerűítésnek. Az egyik általános: a köztudat mindig egyszerűsít, az irodalomtörténet skatulyáz. Amit egy ember, egy művész életének és alkotásainak áradatából könyvbe lehet felfogni, mindig száncalmasan kevés. Még akkor is, ha könyvtárakat írnak össze róla, mint Goetheről, Petőfiről vagy Adyról. Aki közeliől látott egy ilyen életet, elszörnyedhet könyvbeli másának laposságán, ürességén - mégha a könyv a maga módján kitűnő is. (Nem beszélek az 'ostoba kis emlékezésekről', amelyek néha a Pegazus mellé fogott ökörtől származnak)..."¹¹⁶

Az életművek hozzáértő, teljes mélységben való elemzése és kritikája nem egyszerű feladat, pláne nem egy nekrológnak vagy évfordulós megemlékezésnek a feladata, de számos esetben a 'kis emlékezések' új szempontot világítanak meg, amelyből nézve az életmű teljesebben áll előttünk. Az sem közömbös, hogy kik tartják számon egy egy író életművét.

Kassák Lajos (1887-1967) Osvát Ernőről (1877-1929) írt nekrológja¹¹⁷ fölér egy tanulmánnyal, annak is szánta Kassák: "Régen tartozom magamnak egy tanulmánnyal Osvát Ernőről..."¹¹⁸ Megeleveníti a Nyugat nagy organizátorának, fáradhatatlan harcosának, megközelíthetetlen kritikusának alakját. Az esztétát így jellemzi: "Elterjedt felőle, hogy ő volt a legnagyobb esztétikusunk - óh mennyire nem fedi őt ez a meghatározás. Igaz, hogy megkívánta: a művész munkája legyen tökéletes önmagában, olyan legyen, mint a megcsiszolt kristály, de azt is tudta, az egyszerű üvegből lehetetlenség kristályt csiszolni. Nem stílusról beszélt ő, hanem a lényeg tökéletes kifejezéséről..."¹¹⁹

Vall Kassák saját maga és a Nyugat kapcsolatáról, pontosabban Osvát Ernővel való találkozásairól s arról, hogyan dolgoztak együtt a kommün alatt a Szellemi Termékek Országos Tanácsánál, a Tanácsköztársaság bukása után hogyan segített rajta Osvát, hogy Bécsbe emigrálhasson. "Hét esztendeig nem láttam ... De mégis ő volt az első szerkesztő, aki emigrációs időm alatt első írásomat névaláírással kihozta Pesten..."¹²⁰ Amikor találkoztak, így nyilatkozik Kassák önéletrajzi regényéről: "Az Önéletrajza nagyon szép volt. Olyan munka ez, amin vésővel és kalapáccsal dolgozott."¹²¹

Kassák Lajos úgy érzi, kevesen értették meg Osvátot, talán ezért hozta különös végrendeletét. "Ugy kívánta, sirjánál ne mondjanak beszédeket, s a Nyugat-ba ne keseregjenek fölötte költői képekben..."¹²² A Nyugat eleget is tett ennek a végrendeletnek: fényképét jelentették meg, továbbá kiadták a Nyugat Osvát-plakettjét, s a lehető legtömörebben méltatták.¹²³ Így különösen nagy jelentősége van annak, hogy a Századunk egy Kassák-tanulmánnyal tisztelgett a század egyik legnagyobb szerkesztő-

je és kritikusa előtt.

Kassák egyszerre láttatja Osvát Ernő tragédiájában a közéleti ember és a magánember tragédiáját. "Irodalmi harcaiban ő teljességgel győzött, de mint családapa elfelejtett családjának élni. Ennek a mulasztásnak a tudatára ébresztette rá felesége öngyilkossága..."¹²⁴ Beteg leányát igyekezett életben tartani, s mikor az meghalt, szíven lőtte magát. Gyulai Mártának¹²⁵ írta utolsó megrendítően szép bucsulevelét.¹²⁶

A Nyugat és a kor problémáit is érzékelteti Kassák: "Új nevekben nem volt hiány a Nyugat-nál, s a lap mégis egyre szürkébb és fáradtabb lett. Ez természetes kortűnet. A gazdaság és a politika válságos korszakát éljük, nincs helye a tétovaságnak, mindenkinek ki kell mondania a határozott Igent vagy Nemet. Osvát soha nem volt aktív politikus, most pedig egyenesen tiltakozott az irodalom minden politikai színezete ellen, elfeledkezvén arról, hogy nem politizálni akaratlanul is a fennálló politikai rend jóváhagyását, sőt bizonyos mértékig annak támogatását jelenti. ..." ¹²⁷

A Huszadik Század és a Századunk is számos vonatkozásban figyelemmel kísérte a századelő legnagyobb irodalmi lapjának életét, erre vall az Osvátról szóló megemlékezés is. Nemegyszer azok az írók, akik szépirodalmi alkotásaikat a Nyugatban publikálták, szociológiai természetű írásaikat a Huszadik Században, később a Századunkban jelentették meg. S társadalmi és politikai írásaik egy részét a Huszadik Század és a Századunk munkatársai a Nyugatban publikálták.

A Huszadik Század körének és a nyugatosoknak együttműködésére egyik nagyon konkrét bizonyíték a Társadalomtudományi

Társaság 1911-1912. évi működéséről szóló jelentés,¹²⁸ amelyben a következőket olvashatjuk: "Társaságunk rendezte viták közül fontosságánál és terjedelménél fogva kivált az irodalom és a társadalom viszonyáról szóló, mely az irodalom és a társadalom kölcsönhatásának problémáit világította meg elvi szempontokból. A bevezető előadást Ignotus tartotta. A vita öt ülést vett igénybe, és a közönség érdeklődése oly nagy volt, hogy a vitát Társaságunk helyiségében nem lehetett megtartani. A vitában részt vettek Babits Mihály, Dénes Lajos, Diner-Dénes József, Gerő Ödön, Giesswein Sándor, Jászi Oszkár, Kutasi Elemér, Latzkó Géza, Osvát Ernő, Pogány József, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szende Pál, Szini Gyula, Vér Mátyás."¹²⁹

Az Irodalom és a társadalom című vitasorozat bevezető előadását és a hozzászólásokat három folytatásban adta közre a Huszadik Század, lehetőség szerint az ülések időpontját (1912. márc. 26. és április 2, 9, 23.) és a hozzászólások sorrendjét követve, amennyiben a résztvevők időben beküldték kézírataikat. Az első részben található Ignotus bevezető előadása, Schöpflin Aladár és Latzkó Géza hozzászólása.¹³⁰ A második részben Jászi Oszkár, Vér Mátyás és Babits Mihály,¹³¹ a harmadik, befejező részben Szini Gyula, Kutasi Elemér, Szabó Dezső, Gerő Ödön és Szende Pál felszólalásai szerepelnek.¹³²

Dénes Lajos, Diner-Dénes József, Giesswein Sándor előadása nem jelent meg, nyilván azért, mert kézírataikat nem küldték be. Ugyanez történt Osvát Ernővel is, aki Jászi többszöri sürgetésére sem küldte be kéziratát. Bizonyítja ezt Jászi Oszkár Budapesten, 1912. május hó 17-én irt levele Osvát Ernőhöz:

"Igen tisztelt Uram!

Folyó hó 8-án kelt levelemben bátor voltam arra kérni, hogy a Társadalomtudományi Társaságnak az 'Irodalom és Társadalom' vitájában tartott nb. előadását hozzám juttatni sziveskedjék, mivel a vita anyagát épen most rendezzük sajtó alá a Huszadik Században.

Minthogy ezen felhívásomra mindeddig válasz nem érkezett, bátor vagyok kérésemet újból megismételni, mert csak is azokat a felszólalásokat adhatom ki, amelyek legkésőbb folyó hó 25-éig hozzám beérkeznek.

Kiváló tisztelettel

Jászi Oszkár

U.i. Legyen szabad ezalkalommal a Babits kéziratára vonatkozó kérésemet is megismételni."¹³³

Fent jeleztem, Babits előadása megjelent, annak kéziratát tehát beküldte Osvát, a sajátját azonban nem. Egy újabb bizonyíték arra, hogy Osvát igen keveset irt, s még annál is kevesebb írását jelentette meg.

III. TÁRSADALOM- ÉS KULTURSZOCIOLOGIA A SZÁZADUNKBAN

1. A Századunk a magyar könyvről és könyvművészetről

A könyv, a sajtó mellett a film (a századfordulótól), majd a rádió (az 1920-as évek közepétől) tömegbefolyásoló szerepe is fokozódott. Hogy az I. világháború, majd a forradalmak bukása után hogyan alakult a magyar könyv sorsa, erre felel a Századunkban A magyar könyv válsága¹³⁴ c. sorozat, amelynek keretében három hozzászólást közöl a Századunk szerkesztősége. Az egyik Braun Róbert hozzászólása, amely az iskola, a tanárok szerepét hangsúlyozza, helyteleníti azt a pedagógiát, amely indexre teszi a jó könyveket, s idejét mult irodalommal fordítja el a fiatalok kedvét az olvasástól. Felveti az ifjúsági könyvtárak anyagának revízióját. Birálja Pintér irodalomtörténetét, amely igen kevés sort szán a modern szépirodalomnak. A másik hozzászólás arra biztatja az írókat, hogy a hivatalos kiadókat megkerülve, közvetlenül keressék olvasóikat, s alakítsanak szövetkezeteket, így a kiadói cenzurától mentesen juttathatják el gondolataikat az olvasókhoz; lényegében a szövetkezeti könyvtermelés gondolatát propagálja. Erre hoz külföldi példákat is, szerinte hazánkban is a szövetkezeti könyvtermelés hozhatná meg az írók és az olvasók egymásratalálását szemben a csak üzleti eredményért dolgozó kiadókkal. Legsokoldalubb hozzászólás a magyar könyv válságának kérdéséhez Bresztovszky Edée.

Bresztovszky Ede (1883-1963) elsősorban a Népszavának dol-

gozott (1910-1940), de a Huszadik Század és a Századunk körével is kapcsolatban volt. Publikációival találkozunk mind a Huszadik Század, mind a Századunk lapjain. A magyar könyv válságáról írt hozzászólásában kifejti, hogy panaszkodnak az írók, panaszkodnak a kiadók, panaszkodnak az olvasók is. A magyar könyv válsága tehát akuttá vált. Vizsgálja az okokat, ezen okokat a következőkben látva: 1. A magyar könyv válsága függvénye a magyar gazdasági élet válságának. A könyvpiac a fogyasztóknak egyre újabb és újabb rétegeit veszti el. Közben nő a jól vezetett könyvtárak forgalma, pl. a Fővárosi Könyvtáré s a szakszervezeti könyvtáraké is. A könyvtárak fokozódó könyvszükséglete azonban nem kárpótol az elmaradó könyvvásárlókért. 2. A könyvtermelés fokozódik, a könyvfogyasztás csökken. 3. Magyarország a magyar könyvet nem terjesztheti az egész magyar nyelvterületen, mert a kurzuspolitika irredentizmusa miatt a szomszédos államok a magyar könyv előtt leeresztették a sorompókat. "Még a magyar könyvek kitiltásának ürügyét is készen szolgáltatatta a kurzus az utódállamok kezébe, amikor világhírű könyvek egész sora előtt felépítette a behozatali tilalom kínai falát. Ha Magyarország nem engedi be például Maxim Gorkij, Victor Marguerite, Biró Lajos, Hatvany Lajos, Karl Kautsky, Otto Bauer, Max Adler, Friedrich Engels, Karl Marx egyes munkáit, milyen sullyal követelhet az utódállamoktól szabad utat a magyar könyv számára?"¹³⁵ A szomszédos államok magyar fiataljai nem óhajtanak tanulni a reakciós magyarországi egyetemeken, inkább Nyugat-Európába mennek, Bécsbe, Berlinbe, Párizsba stb., s ott a német, francia stb. könyvek vásárlóivá válnak, elvesznek a magyar könyvfogyasztás számára. 5. A kurzus emigrációba

kényszerítette a progresszív gondolkodású intelligencia jelen-
tékeny részét, velük is elvesztette az ország a könyvfogyasztók
nagy hányadát. A menekült közigazgatási dzsentri csak az ingyé-
nes mappák fogyasztója. 6. Egyre többen itthon is idegen nyel-
vű külföldi könyveket olvasnak. 7. A kurzus kulturális politi-
kája B-listázni akarta a magyar irodalom és művészet kiválóságait
is. A burkolt és nyílt cenzura egyaránt fenyegette a kurzusnak
be nem hódoló irodalmat. Próbáltak kurzusirodalmat teremteni, az
meg nem kell a közönségnek. 8. A kiadókat arra kényszerítették,
hogy a kurzus szellemének megfelelő irodalmat adjanak ki. "És
az irodalom színvonala hanyatlott, s az irodalom és a közönség
közé újabb szakadékok mélyültek. Az irodalom elszakadt olvasó-
közönségétől." ¹³⁶ 9. Nem egyezik az irodalom és az olvasók
világnézete, az írók nem azokat a problémákat vetik fel, amelyek
a közönséget érdeklik. 10. A mozi és a felnőtteknek szóló előa-
dások nem vezetik el a közönséget a könyvhöz. 11. A kritika
a reklám színvonalára süllyedt.

Bresztovszky konkluziója: "És mindezt türik az írók, de türik
az olvasók is. Amíg türik, türniök kell a magyar könyv válságát
is. És ha türik, ha nem lázadnak, ha nem hallják meg a kor
parancsszavát, megérdemlik sorsukat!" ¹³⁷

Az éles kritikai helyzetelemzések mögött teljes pesszimizmus
huzódik, holott a gazdasági válság időszakában is voltak a
magyar könyv tartalmának és formájának esztétikai egységét
megvalósító törekvések és eredmények, erről tudósít bennünket
Kassák Lajosnak az a Századunkbeli cikke, ¹³⁸ amely értékeli a
Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának 1930. április
12-én megnyílt első kiállítását. Részletesebben a plakátművészek,
Berény Róbert, Bortnyik Sándor, Kner Albert és a fotóplakátokkal

szereplő Pécsi József anyagát elemzi; a könyvkiállításról a következő összefoglalást nyújtja: "A könyvművészet területén: Fáy Dezső, Jaschik Álmos, Kozma Lajos, Kner Imre, Reiter László és Végh Gusztáv állítottak ki érdekes és komoly színvonalat képviselő anyagot. Egyikük sem jelöli meg új irányvonalát a fejlődésnek, de produktumaik a maguk nemében és művészi jelentőségükben kész, értékes munkák. Ez a néhány ember képviseli nálunk az európai nivót a könyvművészetben, grafikájuk több a mindennapi értelemben vett illusztrálásnál, és Kner Imre tipográfiai tudása és könyvnyomtató eredményei a szakmában legelől állnak Magyarországon. Itt kell még megemlítenünk Kner Erzsébetet is mint a könyvkötészet nagyszerű szakemberét. Kiállított kötéseit anyagszerűek, kidolgozásukban precizek és esztétikusak. A könyvkötő feladatát nem téveszti össze a dekoratőr feladatával, a könyvet nem tekinti csecsebecsének, tudja, hogy az használati tárgy, kötése tehát gondos megmunkálást kíván. Minden kiállított darabja individuális művészkedés nélkül, kiválóan kulturált műhelymunka eredménye."¹³⁹

A modern könyvcimlaptervezést és fotomontázs-alakítást Moholy-Nagy László, Molnár Farkas és Kassák Lajos képviselte. Kassák mind Moholy-Nagy Lászlót, mind Molnár Farkast igen tehetséges művésznek tartja, s kifogásolja, hogy a rendezők nem gondoskodtak arról, hogy ezen alkotóknak több munkája szerepeljen a kiállításon.

Kassák Lajos mintegy ötven munkájával vett részt: plakátokkal, könyvcimlapokkal és fotomontázsokkal. Kassák nemcsak író, hanem festő is volt, a kiállításról írt összefoglalója tehát szakértői vélemény, s nem egyszerűen a művelt ujságíró benyomásait tükrözi.

2. Kunfi Zsigmond, Tardos Sándor, Pap Dezső

Kunfi Zsigmondot,¹⁴⁰ a századelő és a 20-as évek progresszív lapjainak (Népszava, Szocializmus, Huszadik Század, Világosság : Bécs, 1920-1924) munkását sokoldaluan, belső megértéssel ábrázolja Bresztovszky Ede.

Természetesen elsősorban a Huszadik Század köréhez való csatlakozását és ebben a körben kifejtett tevékenységét jellemzi.

"Amikor Kunfi Zsigmond 1902-től kezdve megszólalt a 'Huszadik Század' hasábjain, vagy csakhamar a Társadalomtudományi Társaság és a Társadalomtudományok Szabad Iskolája előadóestéin, mindenkor ügyet szolgált. Mesteri bajvivő volt, aki hallatlan szuggesztivitását, írói és szónoki intuicióját mindenben alárendelte a szocializmus ügyének, amelyet képviselt. Életének első nagy fordulójától, amely leemelte tanári katedrájáról, életének második nagy fordulójáig, amely külföldre sodorta, nem érte be a sokszor kényelmesebb föladatokkal, amikor a szocialista a maga külön hallgatósága előtt beszél, a maga külön olvasóközönsége számára ír, s amikor már tapsot kap azért, mert szocialista. Kereste a veszedelmesebb, de hite szerint hasznot hajtóbb vállalkozásokat: amikor hódítani lehet. Ezért vált agitátorrá, hogy a kétkezi munkások közül még közömbösebbek, tudatlanok, sunyik konokságával megküzdjön, s ezért kereste föl a magyar progresszió minden lehetséges székét, ahol segíthetett eszméltetni a dolgos agy munkásait s a polgárságnak kuckóiból mégis csak kirángatható rétegeit."¹⁴¹

Bresztovszky vallja, hogy Kunfi tudós volt, de nem szobatudós; amikor Locke-ról írt, mintegy önmagát is jellemezte: "Azt vallotta, hogy az ember rendeltetése a cselekvés, nem pedig a gondolkodás vagy az élvezés; nyíltan hirdette, hogy a filozófiának, mint minden más emberi tevékenységnek is, a hasznosság szolgálatába kell szegődnie. ('John Locke', Huszadik Század, 1904. V. évf. II. k. 597. old.) ... A 'Huszadik Század'-ban és tizenegy esztendőn át az ő szerkesztői nevével jegyzett 'Szocializmus'-ban, majd a 'Der Kampf'-ban megjelent valamennyi írásán -- nemcsak filozófiai tárgyuakon -- ott ragyog filozófiai tudásának fölényossége s ugyanakkor természettudományi műveltségének alapossága."¹⁴²

Tanulmányainak egész sora fordult a pedagógia problémái felé. "Szerinte: 'Nem az iskola, hanem a gyár, a műhely és a szántóföld a jövő uralmáért vívott harcok igazi színhelye. Abból, hogy kié az iskola, csak arra lehet visszakövetkeztetni, hogy ki a jelennek s még inkább arra, ki volt a múltnak ura. Az iskola bizonyos mértékben a társadalmi átöröklésnek szervezete.' ('Az iskola Magyarországon', Huszadik Század, 1908., IX. évf. II. k. 555. old.) Mégis távol állott a marxizmusnak azoktól a képviselőitől, akik a társadalmi fejlődést egészen mechanikusnak látják, s szinte fatalisztikus köldöknézéssel lesik, mikor hull ölükbe a kollektív társadalom érett almája. Ha nem is volt hajlandó tulozni az iskola jelentőségét, nem tagadta az iskolás oktatás szociális fontosságát. Temesvári főreáliskolai tanár korában lépett a munkásoktatás szolgálatába, s intenzív életének ezután következő két és fél évtizede folyamán -- utoljára a bécsi munkásfőiskola tanáráként -- a munkásnemzedékek egész

sorának gondolkodását termékenyítette meg rendszerezett tudásával."¹⁴³

Irodalomtörténeti munkásságából a Jókai-életművel és a francia írókkal való foglalkozást értékeli. "('Jókai', 'Huszadik Század', 1905. VI. évf. I. k. 51. old.) Anatole France-ról, Renan-ról és másokról írott dusveretű cikkeiben is azt kereste és találta meg, ami az írókban, az irodalomban élő, ami az olvasókra nézve örök érték. Kiváltképpen Anatole France szellemével tartott rokonságot...

A történelem és a társadalomtudomány problémáihoz a marxizmus szemszögéből foglalt állást. Nem volt dogmatikus (Szabó Ervin mondotta: 'A dogmatikus marxizmus éppen olyan nonsens, mint a konzervatív evolucionizmus'), sokkal inkább eklektikus... Eleinte mintha Sorelnak Szabó Ervin kezében megnemesedett forradalmi szindikalizmusa gyakorolt volna döntő hatást gondolkodására..."¹⁴⁴ Karl Kautsky, majd Otto Bauer hatása alá került. "Csak a leninizmustól maradt távol minden porcikájában, annyira, hogy a forradalmak keserű tanulságai után a leninizmust és a sztálinizmust támadó kritikái és tudományos hadviselés egyik legelső vezérkari irányítója volt. ...

A történész és a társadalomkutató nem vallott szégyent az októberi forradalom miniszteri székében sem. ... 1919 tavaszának tragikus napjaiban magasabb erkölcsi szempontból azzal akarta megelőzni a véres polgárháborút, hogy a szociáldemokrata mérséklete megállapodással ellensúlyozza a nacionalista jelszavakkal is szított s a politikai demokráciában iskolázatlan tömegek szemében mentőhorgonynak látszó bolsevizmust. ..."¹⁴⁵

Íme a kortárs Bresztovszky nekrológjának summája. Magából a nekrológból is kiderül, hogy Bresztovszky Október hűve, mint a Századunk körének legtöbb tagja. Teljességgel elfogadhatatlan, ahogyan Kunfinak a Tanácsköztársaság idején való fellépését mentegeti, ill. helyesli; Kunfi valóban centrista maradt, nem tolódott balra, nem közeledett a kommunistákhoz, nem követte Lenin eszméit, de 1919 januárjában és februárjában nem javasolta a kommunisták elleni predikativ intézkedéseket, és a Tanácsköztársaság bukása után sokat tett azért, hogy az uralomra jutó ellenforradalmi reakció rémtetteit az egész világ elé tárja.

Kunfi életútjának és életművének értékelése igen ellentmondásos az irodalomban, az ellenforradalmi korszak negatív értékelése után a felszabadulást követő időszak sem hozta meg az életmű reális értékelését; Kunfinak a Tanácsköztársaság alatti negatív fellépése¹⁴⁶ a századelőn s az októberi forradalom s az emigrációs időszak alatt kifejtett munkásságának pozitív elemeit is sokáig homályban hagyta, sőt egész pályafutása negatív beállítást nyert még 1958-ban is.¹⁴⁷ Kunfi Zsigmond karrieristának való bélyegzését már 1961-ben határozottan cáfolta Horváth Zoltán.¹⁴⁸ Majd lassan tudományos tisztességgel kezdődött meg Kunfi életművének bemutatása a maga ellentmondásosságában, eredményeivel és tévedéseivel együtt.¹⁴⁹

Ismeretes Kunfinak Szabó Ervinnel való barátsága; számos Szabó Ervinhez írott levelét jelentette meg Köves Rózsa és Erényi Tibor.¹⁵⁰ Szerintük konfliktusra Kunfi Zsigmond és Szabó Ervin közt 1908 őszén került sor, ekkor éleződtek ki az ellen-

tétek a szociáldemokrata pártvezetőség és Szabó Ervin közt. "Szabó Ervin -- anarcho-szindikalista alapról -- nem értett egyet azzal, hogy a párt szinte egész politikáját a választójogi küzdelemre szűkíti le. 1908 őszén a Társadalomtudományi Társaság egyik ülésén javasolta, hogy demonstráljanak a pártvezetőség politikája ellen, és bojkottálják a párt lapjait."¹⁵¹ Kunfinak is voltak fenntartásai a pártvezetőséggel szemben, "de mint a Szocializmus szerkesztője nyilván nem érthetett egyet lapjának bojkottjával. Kijelentette, ha a bojkottot kimondják, kilép a társaságból."¹⁵² A bojkott legérzékenyebben a Kunfi által szerkesztett Szocializmust érintette volna, hiszen a Szocializmusnak kevés előfizetője volt, nem volt rentábilis.

A következőkkel egészítem ki a fentieket: Kunfi nemcsak kijelentette, hogy kilép a Társadalomtudományi Társaságból, hanem levélben is közölte ezt a szándékát a társaság főtitkárával, Jászi Oszkárral. A levél keltezése és a borítékon található postabélyegző dátuma: 1909. nov. 23. E szerint, s mint látni fogjuk, a levél tartalmának tanulsága szerint Szabó Ervin bojkottindítványára nem 1908 őszén, hanem 1909 őszén kerülhetett sor. Kunfi 1909. november 23-án a következőket írta Jászinak:

"Kedves barátom,

Szabó Ervin szombaton a következőket közölte velem: amikor ő értesült arról, hogy a szociáldemokrata párt vezetősége Redhingert, aki a Volksstimme szerkesztője, és Strassert, aki ugyanennek a lapnak munkatársa volt, elbocsátotta, értekezletet hívott össze a Szocializmus munkatársai közül,

és annak az indítványnak az elfogadására szólította fel őket, hogy ezen rendszabályozásokra adandó válasz gyanánt -- bojkottálják mint munkatársak s valószínűleg mint olvasók is a Szocializmust.

Azt hiszem, magától értetődőnek fogod tartani Te is, valamint mindenki más is, hogy ezek után én egy olyan társaságban, amelynek ezen indítvány megtevője és propagálója egyik alelnöke, meg nem maradhatok, és ehhez képest arra kérlek Téged mint a Társaság főtitkárát, hogy szíveskedjél tudomásul venni és a Társaság választmányának legközelebbi ülésén bejelenteni, hogy a Társaságban viselt választmányi tagságomról lemondok és a Társaság tagjainak sorából a mai nappal kilépek."¹⁵³

Ismeretes, hogy sem a bojkottra, sem Kunfinak a társaságból való kilépésére nem került sor. Kunfi az 1910-es években is részt vett a Társadalomtudományi Társaság vitáiban, hozzászólásait, cikkeit olvashatjuk a Huszadik Század lapjain.¹⁵⁴ Személye mintegy összekötő kapocs volt a századelő két legszinvonalasabb társadalomtudományi folyóiratának (Szocializmus, Huszadik Század) munkatársi gárdája közt, gyakran megkérte a polgári radikálisokat, hogy irjanak a Szocializmusba, Szabó Ervint, Szende Pált és másokat is.

Kunfi felszólalt és irt a demokratikus sajtószabadság mellett. 1912. szeptember 13-án a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete előadást rendezett a kormány sajtópolitikája ellen a Pesti Lloyd-Társulat nagytermében. Az ülés elnöke Madzsar József volt. Felszólalt Apáthy István, Jászi Oszkár, Rónai Zoltán, s "zajos ováció közben szólott dr. Kunfi Zsigmond, rámutatván arra, hogy amikor a magukat szabad-

elvüeknek nevezők, a híres liberálisok az utcáról kiparancsolják a népet, a nyilvánosságot, a sajtót, s odatelepítik a rendőrt, a katonaságot meg a zsandárokat, Bécsben a klrikálisok kiviszik a népet az utcára, mert ismerik a nyilvánosság erejét. Az osztrákok nem félnek a nyilvánosság erejétől, mert ettől csak azok félnek, akiknek nincs más erejük, mint a brutális erőszak. A nagyközönség kötelessége a maga agitációjával és áldozatkészségével az üldözött, becsületes sajtó támogatására sietni."¹⁵⁵

Az I. világháború alatt, 1917-ben jelent meg Sajtóproblémák c. cikke,¹⁵⁶ amelyben a sajtó tömeghatásáról szól a háborús uszítás kapcsán s a sajtó felelősségéről. Idézi Theodor Wolff, a Berliner Nachrichten szerkesztőjének a sovíniszta sajtó uszító tevékenységét elítélő véleményét. Továbbá Plomp van Duivelandnak, a hágai Nieuwe Courant és Erik B. Rinmannak, a Stockholms-Tidningen szerkesztőinek azt az észrevételét, hogy a nemzetközi jog területén nem várható olyan intézkedés, amely előmozdítaná, hogy az újságírók a nemzetközi kapcsolatok megerősítését, valamennyi ország közti együttműködést szolgálják.

Kunfi kifejti, hogy az ágyu, a gépfegyver, a repülő stb. mellett a modern újságírás a hadvezetés egyik legfontosabb és legmodernebb fegyverének mutatkozik, kiváltképpen a napisajtó, amely tőkeigényes, kevésbé a folyóirat, mert kevesebb tőke kell hozzá, így függetlenebb maradhatott az állami és gazdasági hatalmasságoktól. A demokratikus sajtószabadság mellett száll sikra. Szerinte a sajtó bajainak nem a rendszabályozás, hanem csak a szabadság lehet az

orvossága.

A szocialista forradalom idején, 1919 májusában torpant meg Kunfi, amikor a szocialista forradalomnak legnagyobb szüksége volt a fegyveres védelemre a külső intervencióval és a szervezkedő belső ellenséggel szemben. 1919 májusa előtt forradalmiságának őszintesége alig vonható kétségbe. A polgári demokratikus forradalom idején tankönyvet írt az iskolás gyerekeknek, így írt erről 1919. február 2-án Babits Mihálynak: "Március hé első napjaiban meg akarok jelentetni kb. 5-6 ives könyvet, amelyet az összes IV. V. VI. elemi iskolai tanulók között szét akarok osztani. Ez a könyv volna az első kísérlet arra, hogy az új világfelfogást bevigye az iskolába, hogy a gyermekek az iskolában értesüljenek arról, hogy forradalom volt és van Magyarországon. Mivel én azt hiszem, hogy a gyermekeknek a legjobb is épen csak elég jó, nagyon szeretném, ha ebben a munkában a mai magyar irodalom első emberei segítenének bennünket. Ezért fordulok azzal a kérelemmel Önhöz, hogy vegyen részt ennek az újszerű tankönyvnek a megteremtésében..."¹⁵⁷

Az emigrációba kényszerült értelmiségiek egyike Tardos Sándor (1875-1930).¹⁵⁸ Kassáról került Amerikába. Jászi Oszkár értékelése szerint "Tardos az amerikai magyar intellektuelek igen kivételes kategóriájába tartozott. Azokéba, akik bár teljesen amerikaiak lettek, de azért megőrizték szolidaritásukat az otthoni dolgozókkal és szenvedőkkel. Ez a szolidaritásuk azonban nem valami szentimentális, poharak közt sirdogáló, vagy hazafias ünnepeken az 'ó-hazába' visszavágyó szolidaritás, hanem akcióra kész rokonszenv azok iránt, akik egy rettenetes

elmaradt és példátlanul kizsákmányolt népen segíteni akarnának. A régi sorsközösségnek kritikai és dinamikus vállalása ez."¹⁵⁹ Jászi minden rokonszenve ezé a típusé (1.), köztük Tardos Sándoré. Jászi ismerte és jellemezte az Amerikában élő többi emigráns-típust is.

(2.) Nagyon sokan szeklemileg félholtan, mint intellektuális árnyak lebegnek a két kultúra közt, az amerikaiakat nem ismerik, csak külsőségeit veszik fel, a magyart csak a régi emlékek szemüvegén és egy nivótlan sajtó meghamisított és félhivatalosan befolyásolt információin keresztül itélik meg. Sem az aktuális magyar problémákat, sem az amerikaiakat nem ismerik, szolidaritásuk csak annak a kotériának szól, amelyikből oda-kerültek, "s készek bárminő törekvéssel hazafias közösséget vállalni, melyre a 'papok' és a lapok ráütötték a patent nacionalizmus bélyegét."¹⁶⁰

(3.) Aztán vannak "go-getterek", az amerikai nagy lehetőségek tekintetnélküli felhasználói, akik csak annyiban maradtak meg magyaroknak, amennyiben ez a sorsközösség még valami előnyt jelenthet számukra.

(4.) Továbbá vannak olyanok, akik beolvadnak az amerikai kultúra igazi értékeibe, s hasznos munkát végeznek, de munkájuk közepette egyre kevesebb hely marad a régi magyar világ számára, annak megváltását utópista problémának itélik.

(5.) Élnek Amerikában hivatásos patrioták, akik visszaélnék a magyar élettel Amerikában, a tömegek nyomorából és tudatlanságából élnek, a mindenkor pesti kormányok mellett tüntetnek, megrágalmaznak mindenkit, aki önálló véleményével és meggyőző-

désével az ő üzletüket zavarja.

Nagy vonalakban az 1920-as évek amerikai magyarságának kulturális szociográfiáját nyújtja Jászi. Polgári radikális szelleméből következően természetes, hogy az 1. típust tartja legértékesebbnek, értékesnek tartja még a 4. típust, viszont a 2., 3. és 5. típust - kivált a 3. és 5. típust - megveti.

Az itthon dolgozó polgári radikális értelmiségiek közül Pap Dezső (1871-1930)¹⁶¹ szociálpolitikai írói tevékenysége miatt érdemel figyelmet. Több önálló tanulmánya jelent meg a századelőn és a két világháború közt; találkoztam írásaival a Huszadik Század és a Századunk lapjain is.¹⁶²

A Századunk szerint neki is nagy része volt abban, hogy az 1920-as években lendületet vett a szociálpolitikai munka. Sokáig Pap Dezső egymaga jelentette a hivatalos magyar szociálpolitikát.

Szociálpolitikai törvénytervezeteket készített, utolsó munkája is az, amelyet azonban a Társadalompolitikai Társaság csak bírált. Pap Dezső posszibilis volt balra is, jobbra is, mégis nyugdíjazták. (Nem pedig nyugdíjaztatta magát, mint ahogy egy más, nem Századunkbeli nekrológ állítja.)

Szociálpolitikai törvénytervezetei nem, vagy csak részben valósultak meg a két világháború közti időszakban. Például a magánalkalmazottak jogviszonyaival két alkalommal foglalkoztak: 1920-ban és 1937-ben. Ezzel összefüggésben a következőképpen ír Pap Dezsőről az 1937-es Ujság: "A Magyar Jogászegylet már évtizedekkel ezelőtt foglalkozott a magánalkalmazotti jogviszonyok megjavításával. A sirban pihen már az a nagynevű

szociológusunk, a kereskedelmi minisztérium egykori államtitkára, Pap Dezső, aki ezeknek a kérdéseknek Európaszerte ismert tudósa volt, és évtizedekkel ezelőtt kidolgozott már egy olyan törvényjavaslatot, ami a magánalkalmazotti jogviszonyokat szinte tökéletesen szabályozta volna. Tulságosan szép volt ez a törvénytervezet, és nem is lett belőle semmi. Azaz mégis lett belőle valami. Az ő és társai harcából a háborus összeomlás után megszületett az a rendelet, ami maiglan is biztosítja a magántisztviselők felmondási idejét és szerény végkielégítését. ... Akinek a helyzete katasztrófálisan megnehezült azóta, az a magyar kereskedő és a magyar középiparos, hogy mindegyiket az egykézrendszer nyomja és a kereseti lehetőségeknek ezzel bekövetkezett nagymértékű apadása, hogy mégis, a magyar kereskedők és iparosok is megelégedéssel üdvözlik a Pap Dezső alkotásából utólag kinőtt hajtást, amely most a törvényhozás ajtaján kopogtat, és az évi szabadság meg a heti szabályozott munkaidő képében régóta várt szociális vívmányokat hoz a magánalkalmazottaknak. ..."¹⁶³

3. Erdei Ferenc 1937-es bemutatkozása

Erdei Ferenc (1910-1971) Királyhegyes művelődési -- gazdasági és társadalmi rajza című első szociográfiai írása a Századunk lapjain jelent meg.¹⁶⁴ A mű megírásának, megjelenésének körülményeit és tartalmának elemzését Huszár Tibor Történelem és szociológia című kötetében olvashatjuk.¹⁶⁵ Közvetlenül egyik ösztönzője lehetett Erdeinek a mű megírásához Fábián Dániel (1901-1980)¹⁶⁶ és József Attila Ki a faluból¹⁶⁷ című röpirata, amelyben a szerzők a Bartha Miklós Társaság nevében a magyar parasztság életének és kulturájának tanulmányozására hívták fel a fiatal értelmiségieket, egyben a Bartha Miklós Társasághoz benyújtandó pályamunkák megírására ösztönöztek.

A pályázati felhívás első pontjában a falu nemzeti-ségi kérdéseinek a vizsgálatát kérték, a másodikban a falu néprajzi kulturájának gyűjtését, végül a harmadik pont a falu művelődési, társadalmi és gazdasági viszonyainak feldolgozását javasolta. A harmadik pont a) alpontja a falu művelődési rajza megírásának, b) alpontja pedig a társadalmi, gazdasági rajz megírásának szempontjait adta meg. Erdei a pályázat harmadik kérdéskörét követve írta meg tanulmányát Királyhegyesről. Szinte meglepő, hogy tanulmányának elemzési módszerei mennyire megfelelnek a röpirat által megadott szempotoknak. Két részből áll, az 1. rész művelődésrajz az a) pontnak megfelelően,

a 2. rész gazdasági, társadalmi rajz a b) pontnak megfelelően.

A röpiratra jellemző a parasztsághoz fűződő romantikus faji mitosz, bírálja e miatt Kecskeméti György a Századunk lapjain kibontakozó ifjúság vita keretében,¹⁶⁸ ugyanakkor a röpirat szellemének erőteljes bírálata mellett is lehetségesnek tartja, hogy hatására jó pályamunkák szülessenek: "Hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés parasztkérdés - hirdeti a legkomolyabb ifjúsági társaságnak, a Bartha Miklós Társaságnak egyik röpirata; 'Ősi kulturértékeinket a magyar paraszt s a paraszti eredetű nép őrizte meg' -- olvassuk tovább, s eljutunk egy igen lelkes, igen szép felhívásig, mely a 'regős-járásokon', a népművészeti és népköltészeti emlékek gyűjtésén kívül a falu szociális, gazdasági, demográfiai adatainak szisztemetikus gyűjtésére buzdítja a falvakba kiszálló magyar tanulóifjúságot.

Mindennek lehetnek -- s kívánjuk, legyenek is -- igen üdvös hatásai, mert a magyar föld népének élete a magyarság életterejének törzsöke, s amíg a szegény magyar ember 'földhözragadt' sorban él, addig nem várhat igazi emelkedést a magyarság többi rétege sem. Mégis, a Bartha Miklós-féle s a vele rokon, ifjúsági mozgalommal szemben súlyos aggodalmaink vannak..."¹⁶⁹

A szegedi agrársettlementtől egy tanulmány érkezett be, Erdei Ferencé. Később így emlékezik erre ¹⁷⁰Fábián Dániel: "A röpirat hatással volt Erdei Ferenc pályakezdé-

sére is. Életem egyik nagy ajándéka, hogy pályaindulásánál tevékenykedhettem, és mindent elkövettem, hogy tehetsége minél előbb kibontakozhasson."¹⁷¹

A röpirat 1930. május 20-án keletkezett,¹⁷² pár hónappal később, 1930. okt. 31-én a Bartha Miklós Társaságból Fábián Dániel vezetésével kiléptek a progresszív tagok. Az új helyzetben Fábián Kohó címmel lapot kívánt alapítani, ez nem sikerült, ezért szorgalmazta Erdei tanulmányának megjelentetését a Századunkban. S ezen a ponton, a tanulmány megjelenésének közvetlen körülményeire vonatkozóan kiegészítésképpen felhívom a figyelmet Lázár Vilmos (1895-1972) egyik visszaemlékezésére.¹⁷³

Lázár Vilmosnak a polgári radikális Espersit János (1879-1931),¹⁷⁴ Juhász Gyula barátja, József Attila és más fiatal tehetségek pártfogója írt levelet Makóról, a levélben kérte Lázár Vilmost, nézzen utána Vámbéry Rusztemnél, mi lehet Erdei Ferenc másodéves joghallgató tanulmányával, miért nem jelent az még meg a Századunkban. Lázár Vilmos felkereste Vámbéry Rusztemet és Varró Istvánt, kiderült, hogy Erdei írása Varró István táskájában lapul, Varró kiforratlan, gyenge írásnak tartja, s nem akarja közölni. Vámbéry felkérte Lázár Vilmost, hogy ő véleményezze Erdei tanulmányát. Lázár Vilmos a tanulmányt megjelentetésre alkalmasnak tartotta, s Vámbéry kérésére s talán Varró István kritikai szigorának engeszteléseképpen megírta hozzá a következő szerkesztői

megjegyzést: "E tanulmány írója kezdő; gondolkozásának társadalomtudományi alapjai, szociográfiai tapasztalatai többirányu kiegészítésre és elmélyítésre várnak. Mégis szívesen közöljük feljegyzéseit, mert egészséges ítélőképességre vallanak, és így is sok vonatkozásban jól jellemzik állapotainkat."¹⁷⁵

Erdei írása a Lázár Vilmos által irt szerkesztői megjegyzéssel jelent meg. Lázár Vilmos a munkásmozgalom egyik kiemelkedő alakja, mezőgazdász, publicista. Az 1930-as évek közepén fasizmusellenes könyveket ismertett a Századunk lapjain,¹⁷⁶ ugyanitt önálló írása jelent meg a németek spanyolországi elnyomó tevékenységéről;¹⁷⁷ Harc a nyersanyagért című könyve a Századunkhoz beküldött könyvek közt szerepel.¹⁷⁸ Vámbéry joggal bizott Lázár Vilmos szakértői véleményében. Varró István is most már szorgalmazta a megjelentetést. Fábián Dániel első kiváló faluszociológusunknak, Braun Róbertnek is megmutatta Erdei irását, Braun is értékesnek tartotta. Nyomon követhető a Századunk lapjain, hogy Braun a későbbiek során is figyelemmel kísérte Erdei munkásságát.

Braun 1936-ban jelentette meg Maros-Csicsér (Cicir) községről szóló tanulmányának folytatását,¹⁷⁹ s ebben elítéli az 1930-as évek falukutatásainak szellemtörténeti módszereit, ugyanakkor lábjegyzetben¹⁸⁰ megemlíti, hogy az újabb dolgozatok közt is vannak értékesek, pl. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer. (A Szegedi Alföldkutató Bizottság könyvtára, 1933. 24 p.). -- Az 1937-es Századunkban a beküldött könyvek közt szerepel Erdei Futóhomok című híres könyve.¹⁸¹

Erdei Ferenc első szociográfiai tanulmánya figyelemreméltó a könyvtárosok számára is, hiszen a királyhegyesi falusi könyvtár részletes leírását nyújtja az 1930. évre vonatkozóan. Az átlagosnál valamivel jobb falusi népkönyvtárat ismerhetünk meg elemzéséből. Rámutat a beszerzés forrásaira, ezek: a földművelési és a kultuszminisztérium ajándékai, s a község saját beszerzései. Megadja az összállomány nagyságát: 422 kötet (az 1000 lakosu faluban). Elmarasztalja az összállomány tartalmának fő jellegét, a hazafias és nevelő célzatot, amely nem segíti az olvasást. Részletesen felsorolja a magyar és a csekély számu külföldi szépirodalmi anyagot képviselő legfontosabb köteteket, továbbá a történelmi és jellemnevelő munkákat. Helyesli, hogy sok a gazdasági szakkönyv: "A gazdasági szakkönyvek gyűjteménye a falu viszonyaihoz képest teljes. Gazdaságok berendezését, növény- és állattenyésztést tárgyaló művek egyaránt bőséggel vannak. Hatvan kötet összesen. Ezek egy része továbbképzésre is alkalmas tudományos jellegű munka (Winkler, Mahács, Gyárfás művei)." ¹⁸²

Királyhegyesen vasárnaponként mise után tartottak könyvtárórát. Nyaranként csak a jegyző és a pap olvasott, télen a parasztok is olvastak, főleg a levették, akiknek az oktató ajánlott könyveket. Arany János Toldijának nagy sikere volt, minden levante elolvasta. Tóth Tihamér könyvét egy se. A felnőtt olvasók körében legnagyobb sikere volt Mikszáth Kálmán A lőcsei fehér asszony, Szent Péter esernyője, Prakovszky, a siket kovács és Gárdonyi Géza Egri csillagok című művének. A felnőttek közül az iparosok

és a "jó emberek" olvastak, ugyanazok, akik eljártak a jegyző, az orvos és a tanítók által tartott továbbképző előadásokra, s ugyanazok, akik tagjai voltak a faluban működő két egyesületnek, a Polgári Lövész Egyletnek s az Önkéntes Tűzoltó Egyletnek.

Erdei utal arra, hogy a falusi lakosok nem szívesen olvasnak olyan könyveket, amelyek őket meg akarják változtatni, például a gazda nem olvas szakkönyveket, mert azok meg akarják változtatni az ő gazdálkodását. Kevés ujság és folyóirat jár a faluba, rendszeres ujság- és folyóiratolvasás nincs. Három gazda járattja a Magyar Falut, két zsellér a Pesti Ujságot. Folyóirat csak a község részére jár, ezek: Vasárnapi könyv, a Falu és a Levente. Nem említi Erdei, hogy a királyhegyesi könyvtár számára ujságra vagy folyóiraatra előfizettek volna. Nyilván nem járattott a könyvtár se ujságot, se folyóiratot, a folyamatos beszerzési keret hiánya és a heti egy könyvtáróra ezt indokolja.

IV. A SZÁZADUNK ELŐADÁSAI (1930-1931)

1. Világpolitika. Világgazdaság

Jászi Oszkár, Pikler Gyula, Pulszky Ágost, Somló Bódog és a többiek, akik a Huszadik Század c. folyóiratot 1900-ban megindították, egy évvel később megalakították a Társadalomtudományi Társaságot. A Huszadik Század c. lap törzsgárdája lényegében azonos volt a megalakuló Társadalomtudományi Társaság vezetésével. "A Huszadik Század mint a Társaság hivatalos folyóirata szintén mindent elkövetett, hogy új témák és eszmék ismertetője és kritikusa legyen."¹⁸³ A Társadalomtudományi Társaság tevékenysége folyamatosan és teljességgel nyomon követhető a Huszadik Század lapjain: a felolvasó üléseken elhangzott előadásoktól, az előadásokat követő viták közlésétől kezdve a tagok névsorával bezárólag.

Nagy jelentőséggel bír az a tény, hogy mind az előadások, mind pedig a hozzászólások időben megjelentek, hiszen így azok is követhették a vitát, akik épp akadályoztatva voltak, a Társaság valamely ülésére vagy üléseire elmenni nem tudtak.¹⁸⁴

A Társadalomtudományi Társaság számos programszerű előadás- és vitaanyagát olvashatjuk a Huszadik Század lapjain.¹⁸⁵ A Századunk-körben mindössze egyetlen programszerű előadássorozat meghirdetésére¹⁸⁶ és módosításokkal való megtartására került sor 1930 decemberétől 1931 májusáig. Egyetlen sorozatba sűri-

tettek többféle tárgyat, aktuális filozófiai, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális témaköröket. Vámbéry Rusztem tartotta meg a bevezető előadást Világnézet = társadalomszemlélet¹⁸⁷ címmel. Bemutatja a világnézetetörténelmi fejlődését, megkülönbözteti az egyének világszemléletét és a tömegember többnyire tudattalan társadalomszemléletét, a kulturember és az állatember világnézetét, ugyanakkor e típusok közt nem húz éles határvonalat. A korabeli viszonyokról megállapítja: "Sajnos mindaz, amit a technikai haladás csodáinak szoktunk nevezni, kevésbé járul hozzá, hogy az okosságot, vagyis az emberek emberiségét fokozza... Ha Tunney boxbajnok 1,7 millió dollárt keres, amit sem Einsteinról, sem a rádió feltalálójáról nem lehet állítani, úgy ez eléggé bizonyítja, hogy az emberiség saját szellemi vívmányait nem túl sokra becsüli. Tudás egymagában nem is elegendő, mert az ostobaság éppen abban áll, hogy valaki tud, és mégis úgy cselekszik, mintha nem tudna, vagy miként Barthelémy kifejezte, abban, hogy soha sem tud másképp gondolkodni. Tekintélyre alapított egész nevelésünk és iskolai oktatásunk arra van beállítva, hogy ha nem is a gondolkodást, de a másképp gondolkodást hiúsítsa meg. Ennélfogva a politikai hatalomtól aligha remélhetjük az emberi világnézet terjesztését. Éppen ellenkezőleg, a tekintélyek mindig ellenséges érzületet tápláltak e világnézet iránt."¹⁸⁸ Vámbéry szemléletében az emberi gondolat az emberszeretet, amely megadja az emberiség és benne az egyén halhatatlanságát. "Ha pedig a szeretet az, amely Dante refrénjében a napot és a többi csillagokat mozgatja, úgy az ember is az őt környező világegyetemmel csak a szeretet összhangjában békülhet ki és örökítheti meg önma-

gát."189

A Századunk rendszeresen tudósít az előadásokról és az előadásokat követő vitákról,¹⁹⁰ amelyekből kiderül, hogy milyen nagy eltérés volt a tervezett és a megvalósított program között. A bevezető előadást Vámbéry Rusztem megtartotta, le is közzölték. A Századunk előadásairól szóló összefoglalók nem utalnak arra, hogy a bevezető előadáshoz hozzászóltak, ennek ellenére ezt az előadást is követhette vita. Nagyon nehéz megállapítani az előadásokról és a hozzászólásokról irt szűkszavu tudósításokból, mi az, ami kimaradhatott elsősorban Vámbérynek, mint főszerkesztőnek az öncenzurája révén, amelyre a kurzus kultur- és tudománypolitikája ugyancsak rákényszerítette.

A bevezető filozófiai jellegű előadást követték a különböző témakörök. 1. A "Világpolitika" témakörön belül Európára, Amerikára és a Szovjetunióra tekintettek ki. 2. A "Világgazdaság" tárgykörében a gazdasági világválság problémáit vizsgálták. 3. "Demokrácia-szocializmus" címen a demokrácia fogalmának tisztázására, a szocializmus és a demokrácia viszonyának vizsgálatára, a szocializmus aktuális problémáinak felvázolására törekedtek. 4. A "Szellemi áramlatok" című sorozat keretében maradt el a legtöbb előadás a tervezettek közül, mert számos előadó lemondta azokat, így "a hirdettek helyett magában véve igen érdekes, de az általános tervből kieső előadások kerültek tulsulyba."¹⁹¹ A kultúra és a társadalom, továbbá a rend és a szabadság viszonyát tárgyalták a betervezett és megtartott előadások, az elmaradt előadások helyébe lépő előadások egyike a magyar szellemtörténeti irányzat történetirőit (Hómant, Szekfüt) bírálta, a másik pedig a korrabeli amerikai életformát is-

mertette.

Amíg a Huszadik Század tudósításaiból meglehetősen jól rekonstruálható egy-egy előadássorozat és annak vitája, sőt annak légköre is, addig ez a Századunk című folyóirat közléseinek, tudósításainak alapján csak megközelítőleg és töredékesen válsítható meg. Nyilvánvaló, hogy amit még szóban el lehetett mondani egy viszonylag szűkebb körben, mindazt írásban közölni, tehát a sajtó nyilvánossága elé vinni kockázatos vállalkozás lett volna, s a folyóirat folyamatos fennmaradását is veszélyeztethette.

A Világpolitika témakör Káldor György (1900-1958) előadásaira épült. Mindhárom meghirdetett előadását megtartotta Európa, Amerika és Oroszország címen. Világpolitika-sorozatát követő vitáról rövid tudósításban számol be a századunk szerkesztősége.¹⁹² E tudósítás szerint a hozzászólók közül Kemény Gábor és Springer Béla a pacifista embernevelés fontosságát és egy új politikai morál szükségességét hangoztatta. A hozzászólók másik csoportja: Gergely Sándor (1896-1966), Schönstein Sándor (1898-1945) és Danziger Kálmán a materialista történet-szemlélet alapján igyekezett Káldor György tételét az imperializmus feudális gyökereiről megcáfolni s a kapitalista termelési rendszert tették közvetlenül felelőssé az elmúlt és szerintük minden bizonyossággal ékövetkező háborúért. A felszólalók harmadik csoportja, Kassák Lajos és Justus Pál (1905-1965) szerint az imperialista háborúk kora lejárt, és a szociális alkotó munka ideje fog ékövetkezni. Káldor György válaszában a szellemi erők, a szabadság és a béke erőinek győzelme mellett vallott hitet.

Ugyanebben a tudósításban a Századunk szerkesztősége igéri, hogy Káldor György előadásait a Századunk legközelebbi számában igyekszik közreadni. Sajnos erre csak részben került sor, mindössze egyetlen előadását, az Oroszországról szólót jelentették meg Orosz problémák¹⁹³ címen. Az elhangzott előadás közlése történt meg, tükrözi ezt a szerkesztői megjegyzés: "A szerző harmadik előadása a 'Századunk' előadássorozatában."¹⁹⁴

Káldor György elsősorban nyugateurópai forrásokra támaszkodik (az adott korban egyéb forrásokat nem is jelölhetett volna meg), meglehetősen tájékozott, elemzését nyújtja a hadikommunizmusnak, Lenin NEP-politikájának, ismerteti és nagyra értékeli az 1928-ban indult első szovjet ötéves terv célkitűzéseit és addigi /1931/ eredményeit. Utal a mezőgazdaság kollektivizálása során felmerült problémára, a kollektivizálás önkéntessége elvének megsértésére, ugyanakkor a kollektivizálás különböző formáit és előnyeit, annak ipari megalapozottságát adatokkal bizonyítja. A mezőgazdaság terén végbement változást szovjetorosz amerikanizmusnak itéli.

Számos ellentmondást érzékeltet az előadás. Egyrészt ismerteti a szovjet fejlődés eredményességét, a nyomor leküzdésére irányuló erőfeszítéseket: "Az ötéves terv lényege a mezőgazdaság kollektivizálása és mechanizálása. Ennek előfeltétele a nehézipar és a gépipar, valamint a forgalmi rendszer kiépítése. Ha mindez sikerül, és semmi lehetetlenség sincsen abban, hogy sikerüljön, akkor Oroszország 15 évi nyomoruság, éhezés, járvány és tömeghalál után a civilizáció küszöbére fog érkezni."¹⁹⁵ Később felteszi a kérdést: "Nem sikkad-e el az orosz humanizmus a nyomorral való gigászi harcban?"¹⁹⁶

A fasizmus előretörésének veszélyéről így szól: "S különösen mi lesz akkor, ha sikerülne a fascizmusnak Európát a Rajnától keletre egyetlen nagy Balkánná, egyetlen diktatura területévé alakítani? Gyötrelmes kérdések, amelyekre nincs egyértelmű válasz. Csak annyit tudhatunk, hogy minden elvakult és ostoba politika, amely ezt az amugy is meglévő feszültséget növeli, a háborus lehetőségeket növeli."¹⁹⁷

Káldor folyamatosan feltételez egy szovjet expanziós politikát, s félti tőle az európaiak (köztük a magyarok) kulturáját, jóságát, szeretetét, humanizmusát és szabadságát. Ezzel kifejezi a magára maradt polgári radikalizmus érzékenykedését. Az orosz októberi forradalom és az utána következő történelmi időszak eseményeinek ismertetése tiszteletreméltó vállalkozás, még akkor is, ha a végkonkluzió hamis: "Hinni Európában annyi ma mint hinni a szabadság, a békés fejlődés és a nemzetközi organizáció jövőjében. Ha az európai ifjuság a jobb- és baloldali kilengések váltóláza után majd ismét magára talál, s ha békés hittel kapcsolódik be az Oroszországgal való gazdasági és kulturális együttműködés megszervezésébe, akkor talán lehetséges lesz az orosz világháború veszélyét elhárítani. És csak akkor, egy új amerikai-európai-orosz világkooperáció küszöbén fog egy új kor, a szervezett béke kora hajnalodni."¹⁹⁸

Káldor bizik Európában, az Európába vetett bizalom nyilván abból fakad, hogy a fasizmus előretörésének lehetősége még csak hipotézis, ugyanakkor a szovjet rendszerre vonatkozó elemzéséből nem következik logikusan az expanzió veszélyének konkluziója. Látja, hogy békére és nemzetközi együttműködésre van szüksége a szovjet társadalmi és gazdasági életnek, s Káldor igenli

a békés egymás mellett élést, s a vele járó gazdasági-kulturális kapcsolatokat. Káldornál tévesen a szocialista világforradalom eszméjéből következhet a szovjet expanzió gondolata.

A Világgazdaság témakörében két előadást terveztek: Kemény György Világgazdasági problémák címen tartandó 1-2. részből álló előadásait és Major Róbert Világgazdasági válság? c. előadását. Mindössze Kemény György előadásairól tudósít a Századunk,¹⁹⁹ tehát Major Róbert előadása elmaradhatott. A világgazdaság témaköréből egyetlen előadást sem közöltek a Századunk lapjain. Kemény György előadásának tudósításából arra következtethetünk, hogy az első világháború után bekövetkező világgazdasági eltolódásokkal foglalkozott, Anglia világgazdasági szerepének háttérbe szorulását, s az Egyesült Államok és Németország előretörését vázolta. Továbbá a gazdasági világválságot felidéző és fenntartó szociális és politikai momentumokat /agrárrolló, az ipari termelés csökkenése, munkanélküliség/ vette számba, s arra a következtetésre jutott, hogy a válság gyors lefolyására nem lehet számítani.

A Századunk társadalomtudományi irányvonalának árnyaltabb bemutatása végett egyes előadók Századunkbeli publicisztikájának s az azokkal összefüggésben jelentkező egyéb írásoknak feltárása és értékelése elengedhetetlen. Káldor Györgynek a világpolitika s a világgazdaság egyes kérdéseivel foglalkozó művei folyamatosan jelentek meg a Századunkban; Káldor György már 1927-ben irt a hadikommunizmusról, a NEP-ről, továbbá a korabeli szovjet gazdaság helyzetéről.²⁰⁰ Az 1931-es Orosz problémák²⁰¹ című előadásként is elhangzott írása ehhez az 1927-eshez kapcsolódik; de mint azt már bemutattam, bőségesen kiegészít

szül a további, főleg az 1928-tól kezdődő ötéves terv politikai és gazdasági eseményeinek ismertetésével.

1930-ban ismertette Káldor Briand memorandumát²⁰² az európai államszövetségről. Briand memorandumában az európai államok egyesülési vágya jut kifejezésre: Briand az egységes Európát a nemzeti államok szuverenitásának fenntartásával képze-li el, céloz az európai vámvonalak lebontására, s azt hangsulyozza, hogy az unió nem irányulna Oroszország és az Egyesült Államok ellen. Káldor egyik észrevétele az, hogy Briand Anglia kérdését az unióban ügyesen kikerülte, másik észrevétele: egy új gazdasági unió újabb határokat emel az unión kívül.

Még ugyanebben az évben A világgazdasági válság²⁰³ című tanulmányában a világgazdasági egység realitásának kérdéseit kutatja. Kifejti, hogy a világgazdasági egység - világgazdasági krízis fogalmak részlegesek, nincs egy egységes világgazdaság, ennek megfelelően a világgazdasági krízis is területenként eltérő mértékű. Utal az autark egységekre, elsősorban az orosz gazdaságra. Az egy egységes világgazdaság hive, amelyről azonban megállapítja, hogy csak absztrakt fogalom, saját korára nézve csak világgazdasági interdependenciákról lehet beszélni. A gazdasági válságok elkerülése végett nem tartja megoldásnak az állam gazdasági beavatkozását, a tőkeexport fokozásától és a gazdaság automatikus kiegyenlítő és önszabályozó tendenciáitól reméli a konjunkturát.

A munkanélküliség idényszerű, strukturális és konjunkturális formáiról írt fejtegetései²⁰⁴ azt mutatják, hogy a munkanélküliséget mint jelenséget, mint tünetet kezeli, s azt kizárólag gazdasági szempontból elemzi. Általános megállapításait saját

korára és a jövő világgazdaságára vonatkozóan világpolitikai összefüggésben fogalmazza meg: "... A világgazdaság dinamikája egyelőre e nagy világgazdasági régiók (Egyesült Államok, Brit Birodalom, Európa) kölcsönhatásából tevődik össze, és ezért a gazdaságpolitikai tendenciáknak legalábbis ugyanolyan jelentőségük van, mint a formális gazdasági automatizmus irányvonalainak. Ezért a jövő világgazdasági struktúra képe konkrét mivoltában a világgazdaság új regionális szervezetétől fog függeni, és a világgazdaság egységének kérdése azon fog megfordulni, hogy milyen erős kölcsönhatás fog a jövő világgazdaság régiói között fennállani. Sorsdöntő kérdés ez a világ ki-fejlődésére nézve, az új világháború lehetősége is ezzel függ össze, tárgyalása azonban túlmutatna e tanulmány keretein."²⁰⁵

Káldor György 1932-ben a krízisirodalom néhány szimptomatikus termékét ismerteti,²⁰⁶ Demokrácia és választójog²⁰⁷ c. tanulmánya igen figyelemre méltó. Káldor helyesen látja, hogy a választójog a demokráciának csak egy része, egy tényező a demokrácia többi tényezői mellett. "A háború előtti korszak egyik fő betegsége a demokrácia formalisztikus elfajulása volt. A formák egyoldalú megmerevedése nemcsak a politika területén, hanem az élet minden összefüggésében jelentkezett: a művészetben, a gazdaságban, jogban. Mindazonáltal: hogy a demokráciáért folytatott harcban a választójogi küzdelem kerülhetett tulsúlyra, nem a kapitalista rend valamely ördögi praktikája volt. Ez a harc nem jelentette azt, hogy a tömegek figyelmét a 'fontosabb' dolgokról, a gazdasági harcról eltérítse, mint némely vulgaermarxista elmélet állítja. A választójog fontos volt akkor is, ma is, mint harc a demokrácia eszközéért, de a háború

előtti két évtizedben az eszközök mintha önálló életre keltek volna, hogy a háboru után gólemlábakon megindulva, a demokrácia eleven valóságát fenyegezzék. ... A demagógia elburjánzása, napjaink e tragikusan megoldatlan kérdése független a választói jog finoman kiagyalt rendszereitől. Hogy egy országban milyen hatalmat nyerhet a demagógia, az az ország politikai kulturájának fejlettségétől, függ, amely viszont szellemi, humanisztikus kulturájában gyökeredzik."²⁰⁸ Káldor szerint nem a választási rendszer szervezete a döntő az 1934-es Magyarországon, a magyar politikai megújulás nemcsak a választójognak, hanem valamennyi szabadságjog garanciájának és a pártrendszer megújulásának kérdése. E cikke Káldornak egyik bizonyíték arra, hogy az 1930-as években is igyekezett a polgári radikalizmus "tovább őrizni a régi nacionalista és pozitivistá szemléleten nyugvó demokratikus eszményeket."²⁰⁹

A Bethlen-kormány bukása s a Gömbös-kormány hatalomra kerülése idején írta Káldor György Választás után²¹⁰ c. cikkét a Századunkba. A Gömbös-kormány reformígéreteiben nem hisz, attól tart, hogy a magyar demokrácia alapvetését épp úgy elmulasztja Gömbös, mint Bethlen István és Tisza István.

1936-ban Nemzeti vagy nemzetközi tervgazdaság?²¹¹ c. cikkében az autarkia, a nemzeti tervgazdaság helyett a világgazdasági együttműködést és a szabad versenyt hirdeti. Azért híve a szabad versenynek, mert az segíti elő a technikai haladást. Jellemzi, hogy a világon mennyire urrá lett a tervgazdaság gondolata: "tervgazdaságért éheznek összeszorított fogakkal, fanatikus hittel az orosz bolsevikok, négyéves tervért agitál Hitler hatalma delelőjén, a tervgazdaság gondolatában kristályo-

sodik ki Rooseveltt gazdaságpolitikájának fő jelszava. A tervgazdaságban látja a jövő útját a nemzeti szocialista Sombart²¹² éppen úgy, mint Sir Arthur Salter, a mérsékelt, óvatos népszövegségi gazdaságpolitikus, a szocialista Lederer éppen úgy, mint az amerikai Columbia Egyetem polgári professzorai."²¹³ Jelentkezik Káldornál a fasizmus és a bolsevizmus azonosítása, így fogalmazza meg konkrétan: "A jobb- és a baloldali diktatúrák között az emberi szabadságjogok megvetésén kívül csupán egy ideológiai érintkezési felület közös: a tervgazdaság gondolatáé."²¹⁴

Veres Péter Számadás c. önéletrajzi regényét értékelte,²¹⁵ ellene szólt a lebecsülő kritikáknak és kijelentette: "Hogy ma Magyarországon és ilyen körülmények között parasztiró született, talán nagyobb fontosságú politikai tény, mint hogyha Veres a pártburokraták számát eggyel szaporította volna."²¹⁶

Káldor György világpolitikai, világ gazdasági és hazai kérdésekkel egyaránt foglalkozott. Bizonyos mértékig ugyanez jellemző Kemény Györgyre is. Kemény a régi Huszadik Századba is írt, Foerster pacifista tanulmányait bírálta.²¹⁷ Foerster fejtegetései szerint az I. világháború végéig az erőszak, a machiavellizmus volt a döntő. Keresi és igenli a békés fejlődés lehetőségeit: "... a tisztultabb jogfölfogás, amely nem tűr osztályelnyomót az állam határain belül, sem hódítást kifelé, hozza meg az állandó béke igazi garanciáját. A jogfejlődés jövő fázisát a maitól a jogrend megalapozásának módszere választja el: a mi jogrendünk erőszak gyümölcse, az új jogot a világháború szenvedéseiből kikerült emberiség békés módszerekkel fogja megvalósítani. - F. legalább így reméli."²¹⁸ Végsősoron az új jog-

felfogástól, a jog fejlődésétől várja Foerster a békét. Nem osoda, ha mindez Kemény Györgyben kétségeket ébreszt mindamelllett, hogy ő maga is a békés bel- és külpolitika hive.

1930-ban és 1932-ben a Pester Lloyd kiadásában (ebben az időszakban Káldor György a Pester Lloyd szerkesztőségében dolgozott) jelent meg német nyelven Kemény György és Vágó József két évkönyve Magyarország közgazdaságára vonatkozóan.²¹⁹ Az évkönyvekben Kemény György tárgyalja az 1929-i, illetve az 1931-i világgazdasági helyzetet és Vágó József a szorosan vett magyar közgazdaság helyzetét. "Kemény György a gazdasági világválságot tárgyaló tanulmányában a gazdasági törvényeknek minden mester-séges akadályon áttörő érvényesülését mutatja ki."²²⁰ Kemény György a szabad verseny és a világgazdasági együttműködés hive, gondolatai nagy mértékben rokonok Káldor Györgyéivel.

Kemény György figyelmével kísérte Halasi Béla közgazdasági munkásságát.²²¹ Halasi Béla (1887-1965) az 1910-es években munkatársa volt a Huszadik Századnak és előadója a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának, a Tanácsköztársaság megdöntése után emigrált, de emigrációja idején is számos publikációját jelentette meg a Századunk szerkesztősége, könyv- és folyóiratismertetéseit, megemlékezéseit s két önálló közgazdasági tanulmányát,²²² ez utóbbiak berlini tartózkodásának (1926-1933) kezdeti időszakából származnak. Halasi közgazdasági tanulmányai-
ban a gazdasági folyamatok szociális oldalát is megvilágítja, a munkanélküliséget mint gazdasági és szociális problémát elemzi; vizsgálja, hogy a termelés racionalizálása milyen hatással van a munkásság helyzetére.

Kemény György az új Huszadik Század első számában önálló

közgazdasági tanulmánnyal²²³ jelentkezett, a magyar gazdaságnak az egyensúly és a stabilizáció felé vezető útjáról, annak előfeltételeiről, nehézségeiről és konkrét lehetőségeiről írt. "A fejlődő termelésnek egyik előfeltétele a munkateljesítmények javulása, a másik a nemzetközi forgalomba való intenzívebb bekapcsolódás a nyersanyagellátásban mutatkozó hiányok pótlására. Mindkét munkaspártnak az ország nyilvánossága elé terjesztett tervgazdasági programja lényegében ezen a koncepción épül fel."²²⁴

Káldor György is kapcsolódott még az új Huszadik Század köréhez, tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, amely őt 1946-ban főtitkárává választotta.²²⁵ Azonban Jászi-ellenes cikkét Csécsy nem fogadta el közlésre, s a későbbiek során sem jelent meg írása az új Huszadik Században. Káldor Jászi ellenes cikkét a Tovább²²⁶ c. hetilap 1947. június 13-i számában helyezte el. Csécsy Imre válaszolt,²²⁷ védte Jászit, támadta Káldort és a Tovább-ot. Csécsynek Havas Endre válaszolt a Tovább 1947. augusztus 15-i számában Még egyszer Csécsy Imre ... címmel. Havas támadja Jászit, Csécsyt és az új Huszadik Század szerzői közül még Menczer Bélát²²⁸ és Dániel Arnoldot.²²⁹ Jászi ellen az egyik fő vád az, hogy a hitleri fasizmus jelentkezése előtt egyforma veszélynek jelezte a bolsevizmust és a fasizmust.

Jászi Oszkár életművében és legtöbb, a Századunkba író gondolkodónál a bolsevizmus és a fasizmus azonosítása tény, az ismertetteken kívül közvetlenül Jászi publicisztikájában e szempontból legjellemzőbb 1927-es Korunkbeli cikke²³⁰ s az 1930-as Adalék az ifjú bolsevizáló lélek pszichológiájához²³¹ c. Századunkbeli cikke, de ugyanitt a Századunk lapjain Haraszti Sándor²³²

és Hort Dezső²³³ ellene szólaltak fel a marxista eszmék és a szocializmust építő Szovjetunió védelmében.

Jászi Oszkár viszontválaszában²³⁴ ragaszkodik korábbi elmarasztaló kritikájához, de bizonyos fokig tisztázza is magát: "Változatlanul azt hiszem tehát, hogy kritikám jogosult volt, hogy ezt a kritikát minden lehető alkalommal folytatnunk kell, ha olyan atmoszférát akarunk teremteni, melyben eredményesen lehet dolgozni a nyomor, a tudatlanság és a dogmatikus türelmetlenség elleni évezredes küzdelemben. Mégis, egy kis hiba történt szóbanforgó cikkem körül, ti. az, hogy a szerkesztőség mint vezető tanulmányt nyomtatott le egy alkalmi kritikai jegyzetet, s ezáltal az én akaratom ellenére (s bizonyára a szerkesztőség szándéka ellenére is) azt a látszatot keltette, mintha én a bolsevizáló megoldásokkal szemben kész és végleges megoldásokat ajánlottam volna."²³⁵ Haraszi Sándor pacifizmus-vádjával szemben Jászi így védekezik: "Persze én nem érem be a kiskáték ama fényes igazságával, hogy 'minden háboru kapitalista háboru', mert tudom, hogy egyéb sorsdöntő ellentétek is léteznek s hogy egy katonai kényszermunkán alapuló államkapitalizmus (mint Oroszországban történik) még sokkal hevesebben lehet háborus, mint a tömegdemokrácián nyugvó egyéni kapitalizmus rendszere."²³⁶

A Századunkbeli Jászi és Haraszi Sándor, Hort Dezső közti vitát Kolnai Aurél kompromisszumos cikke²³⁷ zárja le. Kolnai saját magát is a kommunizmus ellenségének vallja, mégis Jászit a kommunizmus megítélését illetően elfogultnak érzi, egészen kirívó tévedéseit korrigálja. "A fasiszta reakció jelentékeny mértékben csak reflextüneteménye a bolsevik szertelenségnek s igazságtalanságnak - írja Jászi. De óvakodjunk annak még a lát-

szatától is, hogy egy ily gondolatmenet által a fascista reakciót igazoljuk!"²³⁸

Káldor Györgynek 1930-as nézetei a Szovjetunió háborus kezdeményezőkészségét illetően megegyeztek Jászi nézetével. Nem kétséges, hogy az egyének állásfoglalásai a történelmi tapasztalatok stb. hatására változnak, kivált egy-egy publicisztikai írásban lefektetett állásfoglalás. Káldor György az 1947-es magyar valóság megítélésében nem ért egyet Jászinak új Huszadik Századbeli kijelentésével: "A régi osztályharc-rivalgás elvesztette értelmét. A dolgozók között a szolidaritás fennmaradásuk parancsa."²³⁹ Jászi neve ezek után le is került az új Huszadik Századról. Káldor Jászi álláspontjával szemben a hazai és nemzetközi reakció szerepét hangsúlyozza. Az új Huszadik Század köre élesen vitába szállt Káldorral, s tette ezt nyilván nemcsak Jászi védelmében és a "hütlén" Káldor ellen, hanem azért is, mert a Jászi ellenes támadás egyoldalú és éppen ezért igazságtalan is volt.

2. Szocializmus-demokrácia

Az 1930-as évek gazdasági és társadalmi helyzetének fő kérdéseit úgy a publicisztikában, mint az előadások során igyekeztek megválaszolni a Századunk szerzői. Az 1931-es év még különösen kedvezőnek mondható, sor került a terveknek megfelelően a szocializmus - demokrácia előadássorozatra is. Elsőnek Farkas Imre Demokrácia és politikai valóság c. előadása hangzott el, a Századunk nem közölte, az előadásról szóló tudósítás szerint Farkas Imre "elsősorban a demokrácia fogalmi körülírására töre-

kedett... Konkluziói szerint az érdekképviselési alapon való szervezésnek valóban demokratikus megoldása még nincsen s a demokrácia hátrányait legkevesbé a diktatórikus államforma tudja kiküszöbölni. A gyógyszer csak több és teljesebb demokrácia lehet: a demokrácia és a szociális igazság gondolatának az egész társadalmat, gazdaságot és szellemi életet át kell hatnia és át kell formálnia; ekkor szólhatunk csak igazi demokráciáról.”²⁴⁰

Gönczi Jenő (1879-1967) volt a soron következő előadó, előadása megjelent a Századunkban Szocialista realizmus²⁴¹ címen. Gönczi ebben az előadásában ideológiai szinten nagy vonalakban Hendrik de Man (1885-1953) és Karl Renner (1870-1950) követője, gazdasági kérdésekben John Maynard Keynes (1883-1946) angol közgazdászt, az állammonopólista kapitalizmus teoretikusát méltatja: "Az új angol liberalizmus híveit olykor a mérsékelt szocialisták közt emlegetik. J. M. Keynes is, ennek az iránynak szellemi képviselője, egyik újabb cikkében (Nation, 1930. december) egyformán szocialistának mondja a munkáspárti Ramsay Mac Donaldot és Sir Oswald Mosleyt, valamint a liberális-párti Lloyd George-ot. Maga Keynes a 'Laissez faire' letűnéséről írt kis könyvében a kívánatos rendszabályoknak egész sorát jelöli meg. A hitel tudatos központi szabályozását; a külföldi befektetések mértékének, a befektetések léggazdaságosabb irányainak ugyanilyen megállapítását; a népesség nagyságának befolyásolását; az angol bankhoz hasonló félig szocializált vállalatoknak szaporítását, amelyek csak a szokásos osztalékot fizetik s a vezetésben már a közérdeket tekintik és így tovább. Az új liberalizmus elgondolásai a maguk egészében a szorosan vett szocializáláson kívüli tervgazdasági rendszabályok tipu-

sához tartoznak s ennyiben tényleg a reálpolitikai értelemben vett szocializmus körébe esnek."²⁴²

Általánosságban a második világháború után kibontakozó állammonopolista kapitalizmus elméleti és ideológiai előkészítése az 1929-1932-es nagy világgazdasági válság idejére esik, az állammonopolista kapitalizmus megvalósítása érdekében javasolt reformok Gönczi szerint a szocializmus reformok útján való megvalósítását jelentik, mert mint bevezetőjében is mondja: "Marx lángelméjének egyes megállapításai ma is élő igazságok, más tanításain viszont már túlnőttek a valóság tényei. A bolsevizmus pedig, amely a marxi elmélet forradalmi és a Nyugat demokráciáiban immár korszerűtlen elemeinek őrzője, szenvedélyes támadással fordul az evolucionista szocializmus ellen: ez a szociáldemokrácia egyes kritikusabb elméinek tekintetét élesebbé teszi, a megkövült formulák és a zajló élet eltérésének felismerésére."²⁴³ Gönczi Jenő a munkásosztály és a vagyonos osztályok közti ellentétet gazdasági reformokkal és a dolgozó osztályoknak a politikai életre irányuló egyre nagyobb befolyásával kívánja csökkenteni.

Gönczi Jenő jogász, közgazdász 1919 előtt előadója volt a Társadalomtudományi Társaságnak és a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának, neve ismert volt a Huszadik Század lapjaiban is. A történelmi materializmus hatása a gondolkodásra²⁴⁴ c. cikke 1910-ben jelent meg. Friedrich Engels Ursprung der Familie és Dühring Umwälzung der Wissenschaft, valamint Kautsky Ethik und materialistische Geschichtsauffassung c. művéből kiragad egy-egy részletet, s ezáltal "bizonyítja", hogy a történelmi materialisták minden társadalmi jelenséget

közvetlenül egy vagy több gazdasági jelenségre vezetnek vissza. Gönczi nem fogadja el azt az 1910-es években elterjedt felfogást sem, hogy a történelmi materializmus módszer. Megállapítja, hogy a történelmi materialistáknál "a gazdasági struktúra határozza meg a társadalom többi jelenségét. Valamennyinek lényege az, hogy a társadalom minden más jelensége a gazdaságnak függvénye. ... Eredményünk: a történelmi materializmus tétele hívójében a gondolkozásnak oly sodrát indítja meg, mely egy meghatározott jelenségcsoportból ok-hipotézist vesz fel."²⁴⁵

Gönczi Jenő ezen cikkének tartalma egy példa arra, hogy a Huszadik Század körének tagjai ismerték a marxizmus klasszikusainak egyes alkotásait, de csak részben értették meg, mert nem mélyedtek el a művek dialektikájában. Ellenkező példák is vannak: a Huszadik Században publikált Varga Jenő, aki a Tanácsköztársaság bukása után emigrált a Szovjetunióba, és a marxista közgazdaságtudomány egyik kiváló teoretikusa lett; kivüle Szabó Ervin körének tagjai kerültek át a kommunisták soraiba (Madzsar József, Dienes László), vagy néhány vonatkozásban igen közel álltak a kommunistákhoz (Braun Róbert, Kőhalmi Béla). Az 1910-es években a többiek gondolkodása sem volt még merev, az I. világháború tapasztalatai különösen érlelték a balratalódást. Gönczi Jenő is eljutott nemcsak a polgári demokratikus, hanem a szocialista társadalmi berendezkedés igenléséig is, sőt annak tevékeny részese lett. A Károlyi-kormány ideje alatt államtitkár volt a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, a Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetőjeként irányította az oktatásügy átalakítását, az iskolák államosítását. A Tanácsköztársaság bukása után az itthon maradt

polgári radikálisokkal és szociáldemokratákkal együtt mint a polgári demokratikus és mint a szocialista forradalom résztvevője nehéz helyzetbe került, eltiltották a pedagógus-pályától, nyugdíjazták; csekély nyugdíját lektori és fordítói munkával pótolta.²⁴⁶ Rendszeresen publikált a Századunkba, majd 1945 után a Huszadik Század újraindításában is szerepe volt.

1926-ban Az angol demokrácia példája²⁴⁷ c. tanulmányában méltatja az angol demokráciát, az angol választói és politikai szabadságjogokat, a szociálpolitika fejlődését, egyben az árnyoldalakat is ecseteli: választási propagandák, sajtókampány, kommunista per. Még ugyanebben az évfolyamban szintén Angliáról²⁴⁸ ír, erről tudósít, hogy előrelépés mutatkozik Angliában a születések korlátozásának kérdésében. Gönczi e tanulmányában "megfogalmazódott a szociáldemokrata reformizmus és a neomalthusianizmus összefüggése: A kapitalizmusnak a munkáskínálat nagysága az egyik alapja, az a körülmény, hogy a munkások versengve kínálják munkaerejüket a vállalkozóknak. A születések korlátozása a munkáskínálat csökkentését, ez pedig az életszínvonal emelkedését vonná maga után, mivel minden meg nem született munkásgyerek egy egész életen át sztrájkoló munkáshoz hasonlítható!"²⁴⁹

A népesedési kérdéseket a Horthy-korszak hivatalos politikája a nacionalizmus szempontjából tárgyalta, a szociáldemokraták és a polgári baloldal a polgári demokratikus jogok szempontjából, közvetlenül a születésszabályozás kérdésében kiemelkedik Kassák Lajos szocialista szempontu állásfoglalása, bírálta a polgári baloldal és a szociáldemokraták körében is gyakori neomalthusianus felfogásokat, s a munkásosztály társadal-

mi helyzetének megítélése alapján közeledett a kérdéshez. "Aki az éhség problémáját nem a társadalmi javak társadalmi elosztásával, hanem az éhezők kipusztításával akarja megoldani, az téves utakon jár, a bajok megoldása helyett a bajok megrögződését és növekedését segíti elő."²⁵⁰ Többek között ezeket mondta Kassák a Magyarországi Szociáldemokrata Párt orvos- és jogászszervezete által rendezett 1932. évi, a születésszabályozás kérdésével foglalkozó ankéton.²⁵¹

A Századunk szerzőinek köréből Braun Róbert foglalt el a polgári demokratikus jogok szempontján is tulmutató haladó álláspontot, a társadalmi és a gazdasági kérdésekkel összefüggésben vizsgálta a népességszaporodás kérdését. Braun: Az egyke - ha katolikus álláspontról nézik c. recenziójában a következőket írja: "Egészen bizonyos, hogy helyes gazdasági rendszer mellett Magyarország a mai termelési technika mellett is nagyobb jólétben tarthatna el kétszer akkora népességet, mint amennyit ma tart el."²⁵²

Néhány nagyon lényeges ponton mutatkoznak igen eltérő állásfoglalások a Századunk-körben a kapitalista termelési rendszer módját illetően (szabad verseny, vagy állami beavatkozás), a népesedéspolitika kérdésében (polgári demokratikus jog-e a születésszabályozáshoz való jog vagy társadalmi-gazdasági kérdés), de mint a későbbiek során látni fogjuk, a bolsevizmus megítélésében sem egységes az irányvonal.

J. M. Keynes közgazdasági elméletének, egyben az állami beavatkozás elvének népszerűsítője a Századunk lapjain Gönczi Jenő. 1930-as évekbeli cikkeiben megfigyelhető, hogy a gazdasággal összefüggő kérdések tárgyalásánál gyakran utal Keynes

és követőinek tanításaira, de nem egyoldaluan tanulmányozta Gönczi a közgazdasági irodalmat, figyelemmel kísérte a marxista Varga Jenő közgazdasági nézeteinek alakulását is, ez utóbira példa Demokrácia és alkotó mezőgazdasági politika²⁵³ c. cikke. Ebben az írásában az amerikai Wisconsin állam példája alapján megállapítja, hogy a mezőgazdasági ismeretek terjesztése, a tudományos befektetés, az egyetemre fordított kiadások megtérülnek a mezőgazdasági termelés emelkedésében. A mezőgazdasági többtermelés nagy erőfeszítéseket kíván az államtól: a tudás (iskolák, kutatások, szakirodalom terjesztése), az eszközök (épületek, állat- és növényfajták, trágyaféleségek) és a hitel biztosítását. Gönczi nehezményezi, hogy Magyarországon^{on} nincs alsófoku mezőgazdasági oktatás, pedig a mezőgazdasági főiskolai képzés fejlett.

A nagybirtok és kisbirtok kérdésében a kisbirtok mellett foglal állást, mert szerinte ha nagyobb is a nagybirtok termelékenysége, a kisbirtokos munkatöbblettel biztosítja önállóságát. Ismerteti Varga Jenőnek a földkérdésben elfoglalt álláspontját: "Varga azt tartja, hogy a forradalmaknak még a nagy-parasztok önállóságát sem szabad érinteniök, s hogy ott, ahol erős a földéhség, a nagybirtokot akkor is fel kell osztani, ha a termelés ezáltal ideiglenesen visszaesnék. Amennyire furcsa, ha a kommunista tudomány hirdeti a szocializmussal szemben az agrárindividualizmust, annyira jellemző is."²⁵⁴

1928-tól jelenik meg két részletben Németország politikai szerkezete Bismarcktól Hindenburgig²⁵⁵ c. történelmi tanulmánya, amely ugyanezzel a címmel könyvként is megjelent 1929-ben Budapesten. A terjedelem szabta korlátok ellenére átfogó képet

ad Németországról, számos észrevételével máig is egyetérthetünk. Bemutatja Németország Poroszország által való egyesítésének következményét, a porosz államiság hatását az egész birodalomra. Bismarck halála után II. Vilmos saját kezébe összpontosítja a hatalmat, s eközben megnő a katonai tanács befolyása, az alkotmányos tanácsadók, a kancellárok hivatalnokká degradálódnak "a politikus cselekvő felelősségérzése nélkül."²⁵⁶ Rangsorolja Németország korabeli /1929/ külpolitikai törekvéseinek hajtóerejét, ezek: a lengyel kérdés (Felső-Szilézia), az osztrák csatlakozás (Anschluss) gondolata, s Csehszlovákia 3,5 milliós német lakossága.

Gönczinek a Németországról írt tanulmányából, s az olasz Risorgimentóról²⁵⁷ szóló cikkéből kitűnik, hogy a szerző mind a német, mind az olasz egység létrejöttének alapos ismerője.

A világgazdasági válság kérdéseivel összefüggésben Gönczi fontosnak tartotta, hogy a magyar közgazdászok vizsgálják első sorban a hazai válság okait, s e válságból kivezető ut lehetőségeit.²⁵⁸ Gönczi mindezt nemcsak észrevételezte, hanem maga is foglalkozott a magyar gazdasági válsággal és e válság orvoslásának kérdésével.²⁵⁹ A magyar állam adósságai jelentősek, ezért szükséges a kivitel növelése, a behozatal csökkentése, tehát a fogyasztás általános csökkentése. Ez azonban nem megoldás Gönczi szerint, Keynes mutatott rá "a fogyasztásleszállítás vészes továbbgyűrűzésére: a kisebbedő kereslettel járó profitcsökkenésre, emelkedő munkanélküliségre s az állam jövedelmeinek újabb - ha az eredeti hiány összegét nem is elérő - leszállítására. A külföldi behozatalnak (a devizaforgalom korlátozásával célbavett) csökkentése is, ha már a termelést kezdi

anyagától elzárni, egyébként nélkülözhetetlen vállalatok pusztulásával járhat."²⁶⁰

Gönczi Jenő minden társadalmi és politikai rendszerben lehetségesnek és szükségesnek tartja a gazdasági tervezést, a válság megoldására az állami beavatkozás szükségességét hirdeti. Rámutat az amerikai Wisconsin állam példája nyomán arra, hogy az USA-ban is nőtt az állami irányítás jelentősége.

Számos könyvismertetést, nekrológot írt Gönczi Jenő a Századunkba saját névaláriással²⁶¹ és gj. szignóval.²⁶² Szokás volt a Századunkban, hogy az önálló tanulmányokat és kritikákat, vitákat a teljes saját név alatt jelentették meg, a könyvismertetések, nekrológok egy részét szignóval vagy anonimaként. Ennek egyik oka az is lehetett, hogy így talán nem tűnt fel annyira, hogy mily kevesen írják a Századunkat, ugyanis a Századunk egyes számaiba rendszeresen néhány szerző írt fejenként több cikket.

Gönczi Jenő az új Huszadik Század 1947-es első számában mint szerkesztőbizottsági tag szerepel, az 1947. 2. számtól nevével többé nem találkozunk a szerkesztőbizottsági tagok közt, sőt egyetlen cikket sem írt ebbe a folyóiratukba. Az 1945 után újjáalakult Társadalomtudományi Társaság vezetésében benne volt, a következőket olvashatjuk az új Huszadik Században: "A Társadalomtudományi Társaság működését 1919-ben az ellenforradalmi kormány megszüntette; helységeit lefoglalta, könyvtárát elkobozta, huszonhat évig nem volt módjában alapszabály szerinti tevékenységet folytatni. Ennek a lehetősége csak a felszabadulás után nyílt meg. A megmaradt régi tagok már 1945 márciusában elhatározták a T.T. felélesztését, Jogi-

lag a Társaság akkor kelt életre, amikor a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945 április 11-én kelt határozatában tudomásul vette, hogy a jogellenesen feloszlátott társaság újból megkezdí működését. Elnöke Vámbéry Rusztem lett, akinek hazaérkezéséig az ügyeket öt társelnökből álló intézőbizottság vezeti, amelynek tagjai Benedek Marcell, Csécsy Imre, Gönczi Jenő, Kemény György és Szekeres János."²⁶³

A Társadalomtudományi Társaság 1946. évi közgyűlésén elnökké ismét Vámbéryttválasztották, társelnökök ugyanazok, mint 1945-ben és eggyel több, a filozófus Lukács Györgyöt is beválasztották.²⁶⁴ Tehát Gönczi Jenő a felszabadulás után egyik vezetője volt a Társadalomtudományi Társaságnak, s résztvett a társaság folyóiratának szerkesztésében bizonyíthatóan 1947 májusáig.

Vágó Márta József Attila²⁶⁵ visszaemlékezéséből elevenedik meg előttünk Gönczi Jenő és a Századunk számos más alakjának egyénisége, éppen azoké is, akik a Huszadik Századot mindhárom korszakában végigkísérték. Vámbéry Rusztem, Gönczi Jenő támogatták, pártfogolták József Attilát. Gönczi Jenő anyagilag is támogatta. József Attila otthon érezte magát a Vámbéry asztalnál és a Századunk asztalnál az Erzsébet kávéházban. Számos versét ott mondta el, szerette és tudta is szavalni verseit. Gönczi Jenő a Megfáradt embert szerette a legjobban, azt "rendelte" mindig.²⁶⁶

Vámbéry Rusztem és Gönczi Jenő számos alkalommal biztatták József Attilát, írjon cikkeket a Századunkba. József Attilának a Századunkban megjelent írásai nem számottevőek, hiszen József Attila költő volt, lelkes szerkesztője és munkatársa

lett Ignótus Pállal együtt az 1936-ban induló Szép Szónak, egy társadalomtudományi folyóiratnak nyilván nem lehetett főmunkatársa. Érdeemes megjegyezni, hogy a Századunk számára írta József Attila Pintér Jenő Magyar irodalomtörténetének kritikáját, amely aztán mégsem a Századunkban jelent meg, hanem Bajcsy-Zsilinszky Előőrs c. lapjában, amely fórumot adott József Attilának, Féja Gézának, Szabó Dezsőnek és másoknak. Nem Vámbéry Rusztemen, a főszerkesztőn, Varró Istvánon, a Századunk társszerkesztőjén vagy Gönczi Jenőn mult, hogy József Attila nem publikált sokat a Századunkba.

Gönczi Jenő közvetlen munkatársa volt Vámbérynek, Csécsynek, s mint ők, a Huszadik Század mindhárom korszakában tevékenykedett.²⁶⁷

3. Korunk szellemi áramlatai

A Korunk szellemi áramlatai témakörben az első előadás-sorozat az egyén és a közösség kérdésének megvitatásával kezdődött 1931 tavaszán. Elsőként Kecskeméti György (1901-1944) tartotta meg Kollektivitás - individualitás c. előadását. Ugyanezen a címen közölte a Századunk.²⁶⁸ Kecskeméti konkrét célkitűzése az, hogy a kollektivizmus és az individualizmus fogalmának tartalmát, jelentőségét vizsgálja. Mit képvisel az egyik, mit a másik, mi a szerepük az adott kor strukturájában? Kifejti: az individualizmus és a kollektivizmus világnézet típusok. Érzékeli saját korában az individualizmus és a kollektivizmus antinomiáját, amelyet aztán ő az egyén és a közösség dialektikájával "helyettesít".

Kecskeméti szerint a gazdasági szférában egyértelműen eldönthető, hogy individualista vagy kollektivista társadalomról van-e szó; Oroszországban szocializálták a termelési eszközöket, tehát kollektivista társadalom van. Az ottani "osztály-kollektívum"-ra jellemző szerinte a "Lenin-karizma, ... a vezető egyének korlátlan, diktatórikus hatalma", továbbá "a kollektivista gazdasági elvnek és a proletariátus csoport-elvének végzetes összekeveredése."²⁶⁹ A régebbi uralkodó osztályok, a burzsoá és a kulák elnyomott osztályok. A kuláknak nem a földjét veszik el, hanem büntetik őt. A fasizmust így jellemzi: A fasizmus a termelési eszközöket nem szocializálja, tehát gazdasági értelemben nem kollektivista. A fasiszta társadalom ideológiájáról így ír: Minden szellemi valóságot biológiai tényekre vezet vissza, a német védi az árját, a magyar a turánit az idegen fajokkal szemben, s az egyén állásfoglalásának, morális különállásának, a kritikának megszüntetésére törekszik, ezt Kecskeméti "faj-kollektívum"-nak nevezi, s a "faj-kollektívum" alapján "minősíti" a fasiszta társadalmat "is" "kollektivista" társadalomnak.

A fiatalokat a bolsevizmustól és a fasizmustól egyaránt félti, mint írja, a fiatalok^{a)} jobb- vagy^{a)} baloldali radikalizmus uszályába kerülhetnek, s ez világháborúhoz vezethet, ugyanakkor megjegyzi, hogy az első világháború kitöréséhez az individualizmus vezetett. Kecskeméti kiáll az individualizmus mellett, hangsúlyozza a szellemi produktivitás és az egyéni szellemi szabadságának szükségességét.

A Századunk polgári radikálisai közt néhányan, élükön Jászi Oszkárral, mint azt már fentebb bemutatattam, azonosított-

ták a bolsevizmust és a fasizmust, s mindkettőt egyformán nagy veszélynek tartották.

Az egyén és a közösség témában legközelebb Szász Zoltán (1877-1940) Szociális individualizmus c. előadására került sor. A Századunk nem közölte, rövid tudósításban számol be róla. Szász Zoltán a polgári demokrácia híve, a kommunista etikák szerint újra csak az ököljog uralmához és barbársághoz vezetnek.

A harmadik referátum Kassák Lajos Az egyén szerepe a kollektív társadalomban c. előadása - szöges ellentétben az első kettővel - a szocialista kollektívizmus mellé áll. Kassák előadását sem közölte a Századunk, tudósításban számolnak be állásfoglalásáról: "...ma az egyed a közösség produktuma, a nagy organizmusnak csak egy sejtje. Csak ennek a felfogásnak: a kollektív világszemléletnek híve lehet a szocialista. A szocializmus az ember új rabszolgájára: a gépre fogja a jövő társadalmat felépíteni, megszünteti a mai eldologiasodást és új kulturát és művészetet tesz lehetővé. A szabadság, demokrácia stb. merőben relatív ideálok, amelyeknek csak taktikai értékük van; a termelő eszközök birtokában levő osztály bármikor diktaturát teremthet. A mai egyén megértését elősegíti az individuálpeszichológia, ez a történelmi materializmus alapján álló tudomány. A történelmi materializmus tanítását igazolja Oroszország is, amely szükség esetén józan visszavonulással éri el a győzelmet, s ma abban az irányban halad, hogy az állam 'el fog halni'."²⁷⁰ A referátumokból tehát kettő állt az individualizmus, egy a szocialista kollektívizmus mellé. Az előadások után a hozzászólások, majd az előadók zárszavai

következtek. A hozzászólók közt találjuk Kinszki Imre (1901-1945) filozófust, aki mind a Huszadik Században, mind a Századunkban rendszeresen jelentkezett írásaival.

Kinszki elismeri a marxi tudomány jelentőségét és hatását a gondolkodásra, de alapjában mégis az annak kiegészítését és meghaladását "liberális" és "demokratikus" szempontból sürgető szellemi irányzatok és törekvések követője és hive. A maga közgazdasági irányzatát liberális szocialistának nevező Franc Oppenheimer (1864-1943) követőjének Sigmund Rubinsteinnek egyik munkáját elemezve²⁷¹ Kinszki a bevezetőben a következőket írja: "Napjaink eseményeinek ma még mindig alig-alig akad más egységes társadalom- és történetsszemlélete, mint a marxi. Különösen a haladó szellemű közvélemény, amelyre nem voltak hatással Spengler és hasonló, de kisebb csillagok romantikus elképzelései, tér vissza a marxi gondolatkörhöz akkor is, ha nem ért vele mindenben egyet. S noha alapfogatait sokszor csak részben vagy fenntartásokkal fogadja el, végeredményben mégis a marxista kategóriával dolgozik, s az ő értéktételeinek hatása alatt áll. Ellentmondásos nézetek, határozatlan irányelvek az eredményei ennek a bizonytalan elméleti helyzetnek. Nem csoda, mert ennek a közvéleménynek nem ideálja a Szocializmus, nem tekinti elintézettnak a termelőerők - természetesen feltétlenül szükséges és kívánatos - észszerű átszervezésével s a javak igazságos elosztásával. Ennek a közvéleménynek szivügye többek közt a liberalizmus is, és nem akar lemondani az egyének és a társadalmi csoportok önrendelkezéséről (vagyis a demokráciáról), mert meggyőződése, hogy az integrális demokrácia nélkül a szocializmusnak legfel-

jebb torz képeit lehet megvalósítani. Tagadhatatlan, hogy ez a közvélemény csak hiányosan van ellátva szellemi fegyverekkel. ..."²⁷²

A szellemi áramlatok legtöbb résztvevőjénél, mint a legtöbb Századunk gondolkodónál a társadalmi ideál a reformok útján megjobbitott kapitalizmus; a gazdasági, a szociálpolitikai reformok és a demokratikus szabadságjogok szükségességét hangsúlyozzák, ebben egyrészt magyar vonatkozásban benne foglaltatik a feudális maradványok megszüntetésére irányuló törekvés, másrészt fellelhetők benne szocialisztikus tendenciák is. A Századunk társadalomtudományi irányvonalát elemezve Szalai Pál utal a szocialisztikus tendenciákra (liberális szocializmus, demokratikus szocializmus, pluralista szocializmus) a Századunk és a Szép Szó szerepe c. tanulmányában.²⁷³ Kinszki Imre a liberális és a demokratikus szocializmus híve, míg Gönczi Jenő a tervgazdálkodás bevezetésével egy olyan polgári demokratikus társadalmat szeretne, amelyben nincs gazdasági válság és munkanélküliség, s ezt az eszményt nevezi szocializmusnak.

A 20. században Magyarországon 1945-ig megoldatlan maradt a földkérdés. A két világháború közt továbbra is foglalkoztak a polgári radikálisok a magyar agrárhelyzettel, köztük Kinszki Imre is. Matolcsy Mátyásnak²⁷⁴ a magyar agrárhelyzetről és agrárpolitikai feladatokról szóló tanulmányait bemutató cikkében²⁷⁵ állást foglalt a nagybirtokrendszer tarthatatlansága mellett, s Matolcsynál rövidebb idő alatt szeretne volna elérni a kisbirtokos rendszer reformok útján való megvalósítását.

Kinszki Imrének a Századunk egyén és közösség vitájához való hozzászólását nem ismerhetjük, mert nem közölték, be kell érniünk a következő tudósítással: "Kinszki Imre szerint minden társadalmi ideál jólét- és boldogságkövetelését szigorúan a társadalom egyéneinek jólét- és boldogságállapotán kell lemérni. Az 'individualizmus' biológiai izü fogalma helyett inkább a 'perszonalizmus'-t, mint etikai alapu megjelölést használná."²⁷⁶

A Kinszkiével együtt kilenc hozzászólást ismertet a Századunk, ezek közül négy az individualizmus mellett, öt ellene foglalt állást, az előbbiek közé tartozik Kinszki Imre, az utóbbiak közt találjuk például Gergely Sándort, aki "az individualista és a kollektivistá nézetek reménytelen különbözőségét bizonyította."²⁷⁷ Az egyén és a közösség téma előadásai, hozzászólásai különböző világnézetű értelmiségi férfiak eszmecseréje a Századunk-körben. Emlékeztet a Huszadik Század által megrendezett vitaestek jellegére.

A szellemi áramlatok sorozat keretében tervezett előadásokból a soron következő Ignotus Pál (1901-1939) Kultura és társadalom c. előadása, az előadást a Századunk nem közölte, a róla szóló tudósítás szerint Ignotus Pál "a forradalmi eszméknek az intézményesülés útján való megmerevedését és megcsontosodását tárgyalta. Így a kereszténység a középkor hierarchiájába és fanatizmusába, a renaissance és reformáció az antireformációs reakcióba, a felvilágosodás a nyárspolgár-uralom korlátoltságába torkollott. A háboru utáni idők a kulturaellenes áramlatok új virágzását hozták; valószínű azonban, hogy nyugati kulturánk és civilizáciánk le fogja győzni ennek

az új, belső barbárságnak rohamát."²⁷⁸

Ignotus Pálnak a Századunkban megjelent írásai közül a fent ismertetett előadás előzményének tekinthető 1928-as A közönség válsága²⁷⁹ c. írása, amelyet a Fiatal írók előadóestjén olvasott fel 1928. szeptember 14-én a Zeneakadémia kamaratermében. Az irodalom és a közönség kapcsolatát elemzi; a fiatal írók, költők közül számosan irnak színvonalasan, de még sem találják meg az utat a közönséghez, mert a közönség nem érdeklődik az intellektuális problémák iránt. A közönséget nem érdekli az irodalom, azt a szindarabot szereti, amelyik nem gondolkodtatja, csak szórakoztatja, a filozófia, a hangverseny helyett inkább a detektívfilmet vagy a futballmeccset választja. Utal Babits Mihály Irástudók árulása c. könyvére, amely szerinte méltán váltott ki nagy visszhangot. Két dolgot hangsúlyoz: 1. Sivár az atmoszféra a legfejlettebb szellemiségű társasági életben is, az íróktól nem a problémák ábrázolását igénylik, hanem azt, hogy az író tüntessen problémátlanságával. 2. Közli azt a kívánalmat, hogy a kultúra megbecsülésének szelleme térjen vissza a közönség soraiba. Paradox, hogy hiányolja a szellemi élet sznobjait és kékharisnyáit, azt tartja, meglétük is jobb volna, mint a teljes műveletlenség és a műveletlenséggel való kérkedés.

A Századunk lapjain folyó ifjusági vitában²⁸⁰ részt vett Kecskeméti György, Kassák Lajos és Ignotus Pál is. Hozzászólásaikban közös az, hogy fellépnek a fiatalok körében terjedő faji ideológia ellen. A Huszadik Század c. folyóirat történetének szempontjából külön figyelemre méltó, ahogyan Kassák Kodolányi János Intellektuális ifjuság c. vitaindító cikkével vi-

tatkozva a Galilei Kör és a Társadalomtudományi Társaság érdeklődési körére emlékeztet: "Tévesnek és felületes szempontúnak tartom Kodolányi János megjegyzéseit. Téves az a megállapítása, hogy soha még olyan erőteljesen, lázasan nem fordult az ifjúság érdeklődése a társadalmi berendezkedések nagy kérdései felé, mint ma. Bizonyosan hallott, vagy olvasott arról a 14-15 esztendő előtti időről, mikor Galilei Kör, Társadalomtudományi Társaság, meg hasonló egyebek működtek Budapesten. Kissé merész állítás tehát, hogy a mai diákifjúság erőteljesebben és lázasabban fordul a nagy társadalmi kérdések felé, mint az említett esztendők ifjúsága."²⁸¹

Kassák Kodolányinak azzal az állításával sem ért egyet, "hogy a magyarországi forradalom nem találta meg azokat az entellektüeleket, akikre szüksége volt...",²⁸² viszont egyet ért azzal, ahogyan Kodolányi az I. világháború előtti és a korabeli Magyarország politikai légkörét jellemzi. Igen tanulságos Kodolányi cikkének e részlete arra vonatkozóan is, hogy a sajtó szabadsága szempontjából mennyire két különböző korokban élt a Huszadik Század és a Századunk; nagyon találóan Kodolányi így fogalmazza meg a Századunk lapjain: "A háború előtt a kapitalizmus (és a magyarországi feudalizmus, mely azzal 1867-ben hallgatólagosan kompromisszumot kötött) válságai nem voltak annyira súlyosak, hogy az egész gazdasági és társadalmi rendszer felborulásával fenyegették volna. Az uralkodó osztályok tehát biztonságban érezvén magukat, több szabadságot engedélyeztek a szellemi életben és a szervezkedésekben. Azonkívül, noha a kapitalizmus egyetértésben is volt Magyarországon az uralkodó feudalizmussal, nem tiltakozott abszo-

lut élességgel olyan mozgalmak ellen, amelyek a feudalizmus gyengítését célozták. (Lásd a Nyugat irodalmi harcait, a Huszadik Század, a Társadalomtudomány, a Társadalomtudományi Könyvtár működését, a Galilei Kör mozgalmait stb.) Azonban a világháború, a kapitalista termelési rendnek ez az eddig leghatalmasabb válsága, valamint a nyomában fellépő szocialista proletármozgalmak nyilvánvalóvá tették, hogy a fennálló társadalmi és gazdasági rend nagyobb veszedelemben forog, mint annakelőtte. Különösen érvényes ez a felismerés Magyarországra, amely Közép-Európa legkényesebb pontján, a Dunamedencében fekszik és tulontul közel van a Kelethez s Kelet forradalmi mozgalmaihoz, de közel van Nyugathoz is és Nyugat modern tudományos életéhez. Ezenfelül Magyarország még mindig meglevő őríási nagybirtokain a mezőgazdasági proletariátus olyan nagy tömegekben él, hogy - amennyiben az ipari proletariátus osztályharcába komolyan bekapcsolható - veszedelemmel fenyegeti nemcsak a magyarországi, hanem esetleg az európai kapitalista társadalmi rendet is. Ezért az ipari kapitalizmus és nagybirtok a szorosabb együttműködés terére lépett s ennek az együttműködésnek a következménye, hogy ma még annyi szellemi és kritikai szabadság sincs az országban, amennyi volt a háború előtt."283

Kassák nyilván igen elfogult lehetett Kodolányival szemben, hiszen Kodolányi koránt sem feledkezett meg a század első két évtizedének haladó mozgalmairól, még a Társadalomtudományi Társaság könyvtárát²⁸⁴ is megemlíti.

A szellemi áramlatok előadássorozat keretében a következő tervbe vett előadás megtartására is sor került, Ligeti Pál

(1885-1941) Rend vagy szabadság c. előadására. Ez sem jelent meg a Századunkban, csak rövid tudósításban számolnak be róla. "Ligeti Pál (Rend vagy szabadság) kultúra-elmélete alapján igyekezett a mai történelmi helyzetet meghatározni. A kulturák és a kulturstádiumok periódikus hullámmozgása folyamán szerintem ma egy nagy periódus: a keresztény kultúra végéhez közeledünk. Közelebbről szemlélve: egy kisebb periodus, egy új empire előtt állunk, amely a szabadságkövetelések helyett a fesszebb rend és az 'építészeti világérzés' kialakulását fogja hozni."²⁸⁵

Nádai Pál (1881-1945) művészeti író Forgó Pál (1897-?) építész és festő Uj építészetről szóló könyvét bírálta a Századunk 1928 decemberi számában.²⁸⁶ Az 1929-es évfolyamban Forgó Pál válaszolt Nádai Pálnak,²⁸⁷ vita alakult ki köztük a szecessziót követő új építési stílusról, a Bauhaus-stílusról,²⁸⁸ vitájukhoz Ligeti Pál szólt hozzá²⁸⁹ a Századunk szerkesztőinek felkérésére: "Mivel Forgó építész ur feleletében bírálóján, Nádai doktor uron azt kifogásolja, hogy nem építész, szerkesztői kötelességet véltünk teljesíteni, amikor felkértük Ligeti Pál urat, szemlénk egy építész barátját, szóljon hozzá a vitához ebben a minőségben."²⁹⁰

Ligeti Pál bizonyítja egyrészt, hogy nem helytálló Nádai Pál teljességgel elmarasztaló kritikája Forgó Pál könyve felett, mert Forgó könyvének van rendszere, forrásait jól választotta meg, s azok számára, akik nem olvasnak Magyarországon németül, nagyon hasznos Forgó Pál magyarul megírt könyve; másrészt Nádait veszi védelmébe: attól, hogy valaki nem építész, hanem műtörténész, lehet kompetens véleménye az építé-

szetről, s Nádaí már korábban is bizonyította, hogy szakértője az új építési iránynak. Ligeti Pál sajnálja, hogy az új építési irány hívei nemcsak vitatkoznak, hanem személyeskednek is egymással. Később még egy cikkben, az Új építés és szecesszió²⁹¹ címűben zárja le végleg a vitát. Kifejti, hogy az új építési iránynak kevés híve van Magyarországon, s jó lenne, ha az a kevés vállvetve dolgozna együtt. Ugyanebből a cikkből megismerhetjük Ligeti véleményét a szecesszióról és az új építési irányról, hogy miben látja azok lényegét. "A szecesszió ... három dolgot gyűlöl. Alaprajzi megoldásban a típust. Technikai előállításban a gépet. Megformálásban: az egyenes vonalat.

És az új építés három dolgot imád. Alaprajzi megoldásban a típust. Technikai előállításban a gépet. Megformálásban az egyenes vonalat. ... Az egész gondolkodás formálódott át."²⁹² A szecesszió művészete az egyénien különösnek, az új építési irány a közösnek szól, "pártállásra való tekintet nélkül szociálissá vált a művészek gondolkodása. Ez a lényege az új építési mozgalomnak."²⁹³

Ligeti Pál előadásának, s főleg az előadást követő vitának közlése tanulságos lehetett volna a Századunk-kör gondolkodásmódját illetően, de sajnos, még arról sem tudhatunk, volt-e egyáltalán vita.

A szellemi áramlatok témakörben meghirdetett további előadások mind elmaradtak. A tervbe vett, de meg nem tartott előadások a következők voltak: Hevesi András: Új konzervativizmus, Róna Imre: Ifjuság és politika, Komlós Aladár: A kritika új szempontjai és Nagy Sándor: Filozófia és természettudomány

c. expozéi.

Hevesi András és Róna Imre expozéja a korabeli magyar ifjúság szellemi arculatának bemutatására lett volna hivatott. Az aktuális kulturális és ideológiai kérdésekben elfoglalt álláspontjukkal a már említett Századunkbeli ifjúság vitában ismerkedhetünk meg. Hevesi András (1901-1940) író, újságíró, kritikus, rövid ideig könyvtáros és bibliográfus²⁹⁴ Társadalmi reakció²⁹⁵ címen szólott hozzá a Századunk ifjúság vitájához. Teljességgel negatívnak ítéli meg a korabeli magyar ifjúság szellemi arculatát.

Hevesi szerint a jobboldal joggal sajátította ki Ady Endrét; Ady epigonjának tartja Szabó Dezsőt, bírálja fajszeretetét és az ebből kinőtt ifjúsági reformmozgalmakat, elsősorban a magyar parasztságot a magyar kultúra egyetlen forrásává ki-kiáltó Bartha Miklós Társaság fiataljait. Az ősmagyarság ideológiája az orosz lélek és az orosz faj ideológiájára emlékezteti, a magyar paraszt fetisizálása szerinte az orosz muzsikához hasonlít, annak világmegváltó törekvéseihez, következésképp Magyarországon nem tud majd ellentállni a bolsevizmusnak.

Hevesi Andrásnak ez az egyetlen Századunkbeli publikációja. A Századunk-kör nem értett vele egyet Ady bírálatát illetően; Szabó Dezsőt más aspektusból, de a Századunk-kör is bírálta; az ifjúságireformmozgalmak közül a Bartha Miklós Társaság működéséhez számos vonatkozásban pozitívan viszonyultak. 1929-ben József Attila, a munkások költője Fábián Dániellel együtt sürgette a falu megismerését,²⁹⁶ mint ismeretes, nem mentesen a paraszttromantikától, de hamarosan meg is szabadulva attól.

A Századunk-körben általánosan mondható antibolsevista ideológia különböző árnyalatokat képviselt. Hevesi talán a tolsztojánus eszmék nyomán tullozza el az orosz paraszt forradalmi szerepét, nem érzékeli, hogy a parasztságnak az orosz forradalomban a munkássággal együtt volt szerepe. Jászi Oszkár, Harasztí Sándor, Hort Dezső és Kolnai Aurél bolsevizmus-vitájában bemutattam, hogy a Századunk lapjain fórumot kaptak a bolsevizmus mellett kiálló vélemények is. Vonatkozik ez Veres Péter Századunkbeli publikációira is,²⁹⁷ amelyek legnyilvánvalóbban két vonatkozásban tértek el a Századunk vonalától, az egyik a reformellenesség, a másik a bolsevizmus kérdésének megítélése.

Veres Péter az ifjúságról szóló vita keretében ezt írja: "Szerintem ... nincs intellektuális ifjúsági kérdés, hanem csak szellemi-munkás kérdés, parasztkérdés és a többi."²⁹⁸ Elítéli a reformizmust: "... a reformista messianizmus életképtelen gondolat. A messianizmus csak forradalmi lehet. A részleges megváltás, ha lehetséges volna is, már nem is megváltás. A reformok utja göröngyös, és soha sem látni a végét."²⁹⁹

Veres Péter az orosz ifjúságról: "Láttuk az orosz intellektuelek elitjét, láttunk egy ifjúsági generációt, amely feláldozta önmagát, és ha beérkezett valahova, hát nem a világ-hirbe és a kényelmes állásokba, hanem Szibériába.

Ez a generáció csodát tett, már ha nem önmagában is, de nem elég-e, ha az ifjúság megérti a kor szavát, és levonja belőle, hogy mit kell cselekednie? Így kapcsolódik bele a történelembe.

Ez messianizmus volt, és ennek sikere is volt. Voltak,

akik hittek benne. Mellékes aztán, hogy mi lett, vagy mi lesz belőle. Ez majd kiderül. Mindenesetre e közvetlen céljukat elérték: a cárizmust elhárították az utból. Hogy nem érte meg az áldozatot, mert egy másik pokolba jutottak? Ugyan! Azoknak, akiknek az eszme éltető lelki tartalmuk, még a pokol is mennyország, mert az övék."³⁰⁰

A forradalom utáni időszakot tekintve pesszimista Veres Péter, de mégis, hasonlóan pozitív nyilatkozatot nem találunk a Századunk lapjain az orosz forradalmi ifjúságról.

Veres Péter e cikkében mindvégig hangsúlyozza, hogy nem pillanatnyi fellángolás, egyszeri önfeláldozás, reformizmus, hanem következetes cselekvés és áldozatvállalás szükséges a munkásság és a parasztság ügyét vállaló értelmiségi fiatalok részéről. Konklúziója: "... azoknak, akik a munkásságot és a parasztságot akarják segíteni a felszabadulásban, azoknak áldozatot kell hozni. Nem szabad a cinizmusba belesüllyedni. Hiszen ebből a fajtából elégünk van a történelem kezdete óta."³⁰¹ Nyilván szólt ez a Bartha Miklós Társaság fiatal tagjainak is, bár közvetlenül erre Veres Péter nem utalt.

Legjobb szociológusaink, költőink és íróink (Erdei Ferenc, József Attila, Veres Péter) a magyar valóság ismerőivé, majd megváltoztatásának cselekvő részeseivé váltak. Nem voltak reformisták, ennek ellenére rövidebb vagy hosszabb ideig fórumuk volt a második reformnemzedék megmaradt kis körének folyóirata, a Századunk. A Századunk bal felé nyitott a két világháború közötti időszakban, a fasiszta reakció szellemi előkészítőitől és képviselőitől viszont elzárkózott. A Századunk lapjai sem nyitak meg a reakciónak éppugy, mint ahogyan az 1906 utáni Hugza-

dik Századéi sem.

Róna Imre 1926-tól 1930-ig publikált a Századunk lapjain. Az Európai Egyesült Államok eszméjének hive, érzékeli az európai nemzeti demokráciák válságát, sürgeti az antidemokratikus irányzattal, a diktatúrával való szembefordulást.³⁰² Vácsolja az európai gazdasági egység megvalósíthatóságának koncepcióit.³⁰³ Figyelemmel kíséri az európai országok (beleérti Közép- és Kelet-Európa országait is) gazdasági, politikai és ideológiai kapcsolatainak alakulását.³⁰⁴ Ezen belül külön összefoglalásban ad számot a bécsi 1926. október 3-tól 6-ig tartó Páneurópai-kongresszus eredménytelenségéről,³⁰⁵ a Genfben megtartott negyedik Boeke-konferenciáról,³⁰⁶ a Népszövetség működésével összefüggésben felmerült ideológiai kérdésekről (demokrácia, nacionalizmus, sovinizmus, militarizmus, a nemzeti kisebbségek jogai),³⁰⁷ az 1926. október 19-től november 23-ig tartó Brit birodalmi konferenciáról;³⁰⁸ ez utóbbira vonatkozó konklúziója a következő: "... a mai birodalmi konferenciának 1907-ben még gyarmati konferencia volt a neve. A Brit-Birodalom széthullásáról terjesztett hírek legfeljebb vágyálomnak tekinthetők, mert minél lazábbá válik az Angliához tartozás köteléke, annál szilárdabb lesz az egység, amelynek biztositéka a XX. század legelőbb szelleme: az angol-szász szellem."³⁰⁹

Róna utolsó megnyilatkozása a Századunk lapjain az ifjúság vita elindítása. Kodolányi Jánossal indította ezt a vitát, cikkeik kiegészítik egymást, ezért együtt kell azokat s az általuk kiváltott értékes hozzászólásokat bemutatni.

Kodolányi számba veszi az értelmiségi ifjúság számos konkrét mozgalmát. A Wesselényi Reform Klubot a jobboldali fasiszta

ifjúsági szervezetekhez sorolja, s igen elmarasztalóan ír róluk: "... Ezek az ifjak tökéletesen a nagyagrár és nagykapitalista érdekek kezében vannak, s bár minden szimpátiájuk a dolgozó népé és a proletáré (ezt el kell ismernünk), lelkük mélyén érzik az osztályállam fenyegető katasztrófáját, s iparkodnak annak érdekében maguktól az uralkodó osztályoktól engedményeket kicsikarni. Érzelmi kötöttségeik, reminiscenciáik a megmerevült polgári családhoz, társadalomhoz és morálhoz, kompromisszumos elgondolásokba kergetik őket. Ezek a fasiszták, még akkor is, ha szocialistáknak vallják magukat, vagy ha nem is tudják, mi a fasizmus. Osztályegyüttműködést akarnak a fennálló rend és a 'vezető'-osztályok mentesítése érdekében, s mert a proletariátus mozgalmainak jelentőségét nem tudják letagadni, hajlandók engedményekre. Ezek kívánják a kartellek 'kinövésének megnyesegetését'; az 'ésszerű földreformot', diktaturát kívánnak, a proletariátus 'jogos' kívánságainak figyelembevételével, valláserkölcsi alapon. Memorandumban kérik a nagybirtokost, hogy adja ki földjét a kisparasztoknak bérbe. 'Nagyobb darab kenyeret, jobb lakást, orvost, több kulturát' szánnak a munkásságnak. S naivságukban nem veszik észre, hogy csak a fejlődésnek emelnek gátat."³¹⁰

Kodolányi János e cikke 1930 májusában jelent meg, ebben a hónapban már fel is oszlatták a Wesselényi Reform Klubot. Kodolányi cikkének megírásakor még nem tudott a Wesselényi Reform Klub feloszlataásáról. Ez az ifjúsági szervezet nagyon rövid életű volt. "1929-ben alakult meg, részben a Bartha Miklós Társaság egyes tagjainak kezdeményezésére, a Wesselényi Reform Klub, azzal a céllal, hogy kizárólag a földkérdéssel foglalkoz-

zon. E témát azonban a kiáltó igazságtalanságok miatt eleve nem lehetett kellő óvatossággal tárgyalni, így a reformklub működését a nagybirtok felhorkanására 1930 májusában már be is tiltotta a rendőrség."³¹¹

Kodolányi jelzi, hogy a Wesselényi Reform Klub a MEFHOSZ-szal³¹² együtt tiltakozott a Sarló mozgalma ellen. Kodolányi méltatja a fiatalok haladó mozgalmait, a Sarlót s a Sarlóval rokon erdélyi és magyarországi csoportokat.³¹³ Külön értékeli az intellektuális ifjúság közeledését a munkásokhoz, vagy a parasztokhoz. A szegedi egyetem settlement-mozgalmáról megállapítja, az "jelentős állomás az intellektuális ifjúságnak a néptömegek felé vezető útjában."³¹⁴

A Századunkbeli ifjúság-vita elindítói és résztvevői csaknem valamennyien fontosnak tartották az értelmiségi, a munkás- és parasztfiatalok közeledését. Így gondolkodik Kodolányi János is, amikor nehezményezi, hogy a Bartha Miklós Társaság által tervezett ifjúsági parlamentet a jobboldal megakadályozta, pedig azon a hivatalos intellektuális ifjúsági szervezeteken kívül ott lettek volna az elszakított területek ifjúsága, a földműves és munkásifjúság megbízottai. Kodolányi úgy látja, hogy az ifjúság előtt két lehetőség van, vagy a nyílt fasizmus, vagy a konzekvens szocializmus vállalása. Szabó Dezsőt dicséri az ifjúsági szervezetek létrehozásáért, ezen túl más érdemet nem tulajdonít neki.

Kodolányi János ebben az időben a Bartha Miklós Társaság egyik vezető tagja volt,^{de} (nem írt a társaságról, a társaságnak még a nevét sem említi cikkében; amikor a társaság által tervezett ifjúsági parlamentről szól, akkor sem nevezi nevén e szer-

vezetüket. A Bartha Miklós Társaság fiataljairól Róna Imre, az ifjúság-vita másik elindítója irt. Elismeri, hogy a társaság őszinte rokonszenvvel fordul az ipari és a mezőgazdasági proletariátus sorsa felé. Elítéli Szabó Dezső faji ideológiáját, amelyet a társaság is átvett, jelzi, hogy a faji ideológia fasiszmushoz vezet. Szép eredményeket érhet el a Bartha Miklós Társaság a népművészet értékeinek feltárásával, de ez nem elég a társadalom átalakításához. Helyteleníti a társaságnak azt a felfogását, hogy a dunai államok konföderációját a parasztkultúra alapján akarják létrehozni, elszakadva az industrializmustól, a nyugateurópai és az egyetemes kulturától. Birálja még Róna Imre Bajcsy-Zsilinszky Endre Előörs (1929-1932) c. lapját, amely "eltemeti" a Nyugatot, s a Nyugat írói, Ignotus, Karinthy, Füst Milán, Babits és mások helyett Tamási Áront, Nyirő Józsefet, Simon Andrást, Féja Gézát helyezi előtérbe.

Nem kétséges, hogy Róna Imre személyében kompetens előadót kért fel a Századunk-kör az ifjúság és a politika kérdésében, hiszen az általa és a Kodolányi által indított vita is igen tanulságos. Mig Kassák Lajos erőteljesen, sőt igaztalanul is bírálta Kodolányi János cikkét, addig Róna Imre cikkéről úgy nyilatkozik, hogy az áll hozzá közelebb, mivel Róna látja az ifjúsági szervezetekben a retrográd eszméket is.

Róna Imrének a Bartha Miklós Társaságról irt megjegyzései szellemében lép föl több hozzászóló. Birálja a társaságban jelentkező faji ideológiát a már említett Kecskeméti Györgyön, Ignotus Pálon, Kassák Lajoson kívül Nádass József, Hevesi András és Pintér József; velük ellentétben a faji ideológia vádjá ellen védekezik Fábián Dániel, a Bartha Miklós Társaság tiszt-

ségviselője, továbbá a feloszlatott Wesselényi Reform Klub anonim tagja, aki "bizonyítja" mind a Wesselényi Reform Klub fiataljai nevében, mind a Bartha Miklós Társaságot illetően, hogy a "magyarkodás" nem nacionalista és reakciós jelenség. Ezen anonim szerző cikkével kapcsolatban találóan jegyezte meg Ernst István: "Iskolapéldája az egységes világnézeti alapot nélkülöző középosztálybeli ifjúság gondolkodásbeli zürzavarának."³¹⁵

Kodolányival az élen, majd Kassák Lajos és a többi hozzászóló közül is számosan hangoztatták a szellemi munkás és a fizikai munkásifjúság együttműködésének szükségességét. Kassák álláspontja szerint helytelen társadalmi megkülönböztetést tenni a felnőtt szellemi és fizikai munkások közt, ugyanígy helytelen a diák- és a fizikai munkásifjúság közé éket verni. Kassák nem lát lényeges különbséget a diákság és a fizikai munkásifjúság, a szellemi felnőttmunkások és fizikai munkások gazdasági helyzete közt, sőt a fizikai munkások jobban keresnek, ha van munkájuk. A diákok egy részét sújtja a numerus clausus, s az egyetem elvégzése után nem kapnak képesítésüknek megfelelő munkát.

Nádass József is kifejtette, hogy a dolgozó ifjúság és a tanuló ifjúság mesterségesen elkülönített két csoportja együvé váló. A diákságot alapvetően polgári gondolkodásúnak tartja. Az a véleménye, hogy Oroszországban mielőtt az orosz forradalom túllépett a polgári osztály vonalán, az intellektuális ifjúság tulnyomó többsége elfordult tőle, és ellene dolgozott. Magyarországon a dualizmus korában a diákság függetlenségi-nacionalista ideológiát képviselt, s reakciós társadalmi ideált, 1900-tól vékony réteget érintett a balratolódás: a Huszadik

Század, a Nyugat körének fiataljait, s a Galilei Kör ifjúságát. A polgári célkitűzésekkel rendelkező ifjúság a polgári forradalmat segítette, s azt, hogy az 1919-es forradalom mellett is kitartott, nem meggyőződésből tette, annak oka a fiatal magyar burzsoázia gyengesége, ideológiai ingatagsága volt. Az ellenforradalom első éveiben eltűnt a baloldali diákság, s nemcsak a terror miatt, hanem korábbi gyengesége miatt is. Az 1920-as években a diákság bajtársi egyesületekbe sorozódott, ahol a reakciós ideológiát tette magáévá. Jelenleg (1930!) ez a diákság keresi az útját, ebben Nádass Kodolányival ért egyet.

Ernst István hozzászólása is a szellemi és a fizikai munkát végző ifjúsági réteg összetartozásának szükségességét hangsúlyozza. Vizsgálja azokat az okokat, amelyek miatt a két ifjúsági réteg nem talált egymásra, szerinte akadályt képez az urfiúi intellektuális dűlyf, amely a határozott világnézeti bázist mint a szellem méltatlan korlátait elveti. Az ifjúságnak határozott világnézete van, a marxizmus, amely továbbépíthető, kiteljesíthető, a változott viszonyokhoz alkalmazható.

Ernst szerint a magántisztviselőknek az a rétege, amely leérettségizett, de nem tudott egyetemen továbbtanulni, a legközelebb áll a proletáriátushoz, s szövetkezni tud majd az ifjumunkásokkal. Hogy nincs ifjumunkás élet, abban a Szociáldemokrata Pártot is hibáztatja Ernst, ugyanakkor értékeli az Európa szerte s nálunk is elterjedt természetbarát-mozgalmat: elképzelhetőnek tartja, hogy majd az ifjumunkások csoportosulása lép a Galilei Kör örökébe, s a szociáldemokrata körbe mehetnek a polgári származású intellektüelek is. A bolsevik körbe nem mehetnek, mert az zárt kör.

Pintér József hozzászólása helyteleníti, hogy nálunk a tanulás jogát egyes társadalmi rétegek maguknak foglalják le, s szellemi munkához csak középosztálybeli juthat. Megállapítja, hogy a középosztálybeli intellektüeleknek nem lehet jó szociális érzékek. Hivatkozik Veres Péterre mint munkatársára, Veres Péternek arra a kitételére, hogy a felülről jövő, részleges megváltás nem lehetséges. Pintérnek meggyőződése, hogy a fölszabadító munkát a különböző társadalmi rétegek csak maguk végezhetik el saját érdekükben, ebben más társadalmi rétegek - így az értelmiségi ifjúság különböző szervezetei - csak segíthetnek.

Pintér alaposan és hosszasan ír arról, hogy nincsenek szegény osztályokból származó diákok az egyetemeken. Meg kell jegyeznünk, a két világháború közti időszakra ez mindvégig jellemző. 1920-ban a parlamentben az ellenzéket támogató Giesswein Sándor és Rupert Rezső bírálta a Teleki kormányt a numerus clausus törvény meghozataláért, de éppen olyan sullyal azért is, mert nem tesznek semmit, hogy a munkás, és földműves osztály gyermekei közül a tehetségesek egyetemre kerüljenek.³¹⁶

Bár valóban kevés szegény diáknak adódott tanulási lehetőség felsőfoku intézetekben, természetesen azért volt rá példa, "A Pro Christo Diákok Háza a Budapesten tanuló, főként protestáns egyetemi és főiskolai hallgatóknak nyújtott otthont, lehetővé téve a szegényebb sorból származóknak is, hogy magasabb iskolai tanulmányokat folytassanak. Mivel az I. világháború után a nemzetközi ökumenikus egyházak - elsősorban amerikaiak - Magyarországnak nyújtott segítségéből hozták létre, szervezeteileg nem tartozott szorosan sem a hazai egyházakhoz, sem pe-

dig az ifjusági szervezetekhez. Felügyeletét a Pro Christo Szövetség látta el. Így a Diákok Háza a rendszert erősen kritizáló, haladó magyar ifjuság egyik központjává vált, melynek a 20-as évek második felében Buza Barna, Fábián Dániel, Félegyházi László, Kertész Dániel, László Gyula és Olt Károly is lakói voltak.³¹⁷

1934-ben a KMP első népfront jellegű akciója az egyetemi és főiskolai diákság körében szervezett tandíjreform-mozgalom, amely célul tűzte ki a szegény sorsú tanulók fizetési kötelezettségeinek csökkentését, a gazdag szülők gyermekei tandíjának emelését. A tandíjreform-mozgalom célját nem érte el, de a mozgalomban részt vevő haladó szellemű diákok továbbra is együtt dolgoztak.³¹⁸

Az ifjuság vita lehetőséget adott arra, hogy a Századunk írói érzékeltesék a korabeli magyar társadalom legégetőbb gondjainak nagy részét. Saját felfogásukkal erősen ellentétes nézeteknek is teret adtak, gondolok itt Fábián Dániel és a Wesselényi Reform Klub anonim tagjának már-már zsidóellenes hozzászólására.

Ebben az ifjuság-vitában Fábián Dániel és Hevesi András cikke bőségesen adott okot arra, hogy utólag történelmi távlatból már itt egy korai "népies-urbánus" vitát véljünk felfedezni, mint ahogy ezt Szalai³¹⁹ is teszi, ő maga is idézőjelben. Az egész vita anyagának ismertetése azonban, azt hiszem, meggyőző bennünket arról, hogy mindent összevéve itt még egészen egyenlő volt a "népi" és az "urbánus" is. A későbbiek során elmérgesedett népi-urbánus vitában a Századunk tárgyilagos hangnemben vett részt, egyik legfőbb bizonyítéka ennek Jászi

Oszkár Leszámlás - beszámolás nélkül³²⁰ c. cikke, amelyben ellene szól Hatvany népieseket bíráló cikkének, s kifejti a maga álláspontját. Konklúziója: "... a falusi és a városi munkásság közötti együttműködés és kívánatos egységfront nem alakulhat ki addig, amíg az ipari szocializmus nyíltan és kertezés nélkül el nem ismeri a falusi népességnek azt a jogát, hogy az általa megművelt földdarabot magántulajdonának mondhas- sa, s önkéntes szövetkezésben fejlessze ki a mezőgazdasági lét és kultúra magasabb formáit."³²¹

A szellemi áramlatok sorozatban a következő tervezett elő-
adást A kritika^{uj}(szempontjai címmel hirdették meg. A felkért e-
lőadó, Komlós Aladár egyike azoknak, akik Jászi legközvetlenebb
szellemi-baráti köréhez tartoztak.³²² Irodalmi, művészeti kri-
tikái³²³ folyamatosan jelentek meg a Századunkban 1927-től
1930-ig; 1937-ben, József Attila halálakor a Századunkba ő ír-
ta a nekrológot.³²⁴ József Attila költészetéről többek közt
így ír: "Háboru utáni liránk legeredetibb jelensége. A mai em-
ber világképét, amelyet szociológiai és lélektani tudásunk ala-
kitott át, neki sikerült először költészetté, igazi verssé a-
vatni."³²⁵ A költő tragikus halálával kapcsolatban hangsúlyoz-
za a kortárs hivatásos irodalompolitikusok felelősségét: "Igen,
bűnpártolás volna ki nem mondani, hogy megbocsáthatatlan vété-
kek történtek e zseniális költő pusztulása körül ... József
Attila, míg köztünk járt, már véghezvitte költészete gyönyörű
csodáit, s mégis megismétlődött rajta az örök legenda: irodal-
munk pápái és püspökei csak a kapun kívül adtak neki helyet..."³²⁶

Bokor László József Attila a kortársak szemében³²⁷ c. ösz-
szeállításában közel kilencven kortárs alkotótól idéz, köztük

Komlós Aladár fent említett Századunkbeli nekrológjából, s szintén a polgári radikálisokhoz tartozó s a Századunk körhöz erősen kapcsolódó, de önálló folyóirattal rendelkező Supka Géza József Attiláról szóló írásából.³²⁸

Korábban jeleztem: Komlós Aladár előadása is elmaradt. Komlós Aladárnak a két világháború közt megjelent irodalmi tanulmánykötetei közül az Írók és elvek címűt Nagy Sándor ismer-teti a Századunkban.³²⁹ Nagy Sándor idézi Komlós Aladár bevezető tanulmányából többek közt a következő sorokat: "Ma a legnagyobb kritikusnak sem volna súlya és hatása, ha esztétikai kritikát művelne, nem pedig ideológiát."³³⁰

Nagy Sándor egyetért Komlós Aladárral, szerinte is helytelen esztétikai kritika helyett ideológiát művelni, Nagy Sándor kiemeli: Komlós Aladár "a politikát lehetőségig kikapcsoló esztétikai alapszempon-t jogát hangoztatja, és minden irodalmi alkotáshoz, akármely táborból jött is legyen az, a teljes megértés, elfogulatlanság, méltányosság és szolidaritás jegyében kíván közeledni. A tiszta irodalom iránti szeretetre buzdít egy olyan korban, amely mindenért inkább lelkesedik, mint az irodalom tisztaságáért."³³¹

Nagy Sándor (1899-1961) mérnök, bölcsészdoktor és filozófiai író,³³² barátság fűzte számos haladó szellemi alkotóhoz, köztük Komlós Aladárhoz, József Attilához.³³³ A Századunkban és az új Huszadik Század lapjain megjelent írásai részben irodalmi műveltségéről, de főként természettudományi és filozófiai felkészültségéről győznek meg. 1947-ben önálló filozófiai tanulmánya jelent meg Az egzisztencializmus³³⁴ problémája címmel az új Huszadik Században.

1931 tavaszára a Korunk szellemi áramlatai keretében tervezett Filozófia és természettudomány c. előadása szintén elmaradt. Az elmaradt négy előadás helyett Hatvany Lajos (1880-1961) A magyar történelem kisajátítása c. előadását tartotta meg. Hatvany keményen bírálja a szellemtörténeti irányzat történetiróit, Hóman Bálintot, Szekfü Gyulát, Eckhardt Ferenc jogászt és gazdaságtörténészt, mint a magyar történeti mult meghamisítóit. Multhamisítók I.³³⁵ főcímen jelent meg ez az előadás a Századunk lapjain a következő szerkesztői megjegyzéssel: "Beszéd, amelyet szerzője a Századunk előadássorozatában tartott."³³⁶

A Multhamisítók II. része A magyar irodalom kisajátítása³³⁷ címen a szellemtörténeti irányzat irodalomtörténész képviselőit bírálja. E tanulmányhoz a következő szerkesztői megjegyzést fűzték: "Ez a beszéd még 1931-ben hangzott el egy Adyesten. Kiegészíti a szerzőnek 'A magyar történelem kisajátítása' című tanulmányát."³³⁸

A Századunkban megjelent tudósítás³³⁹ Hatvanynak Szekfüék történetírásáról szóló előadását ismerteti. Új konzervativizmus címen, A magyar történetírásnak ajánlással. Ez lehetett tehát az előadás eredeti címe, amely jobban kifejezi Hatvany konklúzióját: a történetírás szellemtörténeti irányzata a reakciós erők céljait szolgálja.

A négy elmaradt előadást helyettesítő másik előadás Braun Róberté Amerika 1931 címen. Az előadás nem jelent meg, a róla szóló tudósítás³⁴⁰ szerint a korabeli amerikai gazdasági fejlődésről és a vele összefüggő életmódbeli változásokról számol be, s figyelmeztet, hogy igen oda kell figyelni arra, ami

Amerikában történik, mert később ugyanaz Európában is be fog következni.

Egy-egy előadásra és vitaestre szórványosan még sor került, de összefüggő politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó előadássorozat megtartására nem. A fent ismertetett, egyetlen Századunk-előadássorozat befejezésekor a következőket írta a Századunk szerkesztősége: "Valamikor a progresszív irányt szolgáló előadások az érvényesülés eszközei voltak. Ma ezzel a gyanúsítással a Századunk előadói igazán nem illethetők, s ezért kötelességünk, hogy őszintén megköszönjük azoknak fáradozását, akik önzetlenül vállalkoztak e munkára, hogy nehéz körülmények közt is szolgálják az elfogulatlan tanítást, az előítéletmentes fölvilágosítást és a szellemi szabadságot, amelynek folyóiratunk szinte egyetlen menedéke."³⁴¹ Ime a magyarázat saját maguktól, természetesen az a "valamikor" a régi Huszadik Század 1900-as és 1910-es éveire vonatkozik.

1926-től 1931-ig a Századunk lapjain kezdeményezett viták és 1930-1931-ben a Századunk-előadássorozat részben sikeres megtartása tükrözik azt az erőfeszítést, amelyet a Századunk kör tett a régi Huszadik Század idejében megszokott szellemi atmoszféra felélesztéséért.

V. NAGY KÖNYVTÁROSOK ÉS BIBLIOGRÁFUSOK A SZÁZADUNK KÖRÉBEN

1. Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus

A Századunk előadásain a Korunk szellemi áramlatai témakör keretében Hatvany Lajos mellett Braun Róbert (1879-1937) belépése mentette meg a helyzetet. Braun Róbert Amerikáról szóló előadásának időpontjáig különösen sokat foglalkozott az amerikai társadalmi, gazdasági és szellemi élettel, továbbá az amerikai életmód és könyvtárügy tanulmányozásával. Érdeklődése Amerika iránt még 1910-1911-re nyúlik vissza, ekkor töltött hosszabb időt az Egyesült Államokban, volt a Harward Egyetem hallgatója is.³⁴²

1911-ben Szabó Ervin hívására került a Fővárosi Könyvtárba, ahol együtt dolgozott a magyar könyvtárügy mindmáig legkiválóbb képviselőivel, elsősorban Szabó Ervinnel, Pikler Blankaival, aki 1908 óta dolgozott a Fővárosi Könyvtárban, Köhalmi Bélával, aki 1909-ben került oda, majd 1910-től Dienes Lászlóval, 1912-től Madzsar Józseffel, 1917-től Szigeti Gabriellával. E nagy könyvtáros-nemzedék érdemes tagja Braun Róbert, akit elsősorban szociológiai érdeklődése predesztinált arra, hogy majdan egy európai méretekben is jelentős társadalomtudományi alapkönyvtár létrehozásában részt vegyen. Nagy könyvtáros nemzedékünk további terveinek megvalósítását a Tanácsköztársaság 1919. augusztus 2-i leverése megakadályozta.

A Szabó Ervin által 1904-től 1918-ig, majd halála után

legkiválóbb munkatársai, Madzsar József, Dienes László és Braun Róbert által vezetett Fővárosi Könyvtár (a Tanácsköztársaság alatt már Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) korszakalkotó tevékenységének történetét, s legkiválóbb szocialista és humanista könyvtárosainak munkásságát a felszabadulás után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársai, elsősorban Remete László, publikálták az 1950-es évek közepétől folyamatosan s napjainkban is a könyvtár évkönyvének lapjain és önálló kiadványokban.³⁴³

A nagy könyvtáros-nemzedék tagjai közül a felszabadulás utáni szocialista könyvtárügyünknek is kimagasló egyénisége, Kőhalmi Béla sokat tett mesterének, Szabó Ervinnek sokoldalú bemutatásáért,³⁴⁴ közreadta a Tanácsköztársaság könyvtárügyének általa megőrzött dokumentumait.³⁴⁵ A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye³⁴⁶ c. monográfiáját "Dienes László" emlékének" ajánlotta. Ennek az a magyarázata, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos helyettese, Lukács György 1919. március 30-án Dienes Lászlót nevezte ki könyvtárügyi népbiztossá, Dienes László helyettesévé pedig Kőhalmi Bélát; mint könyvtárügyi népbiztosok dolgoztak együtt a Tanácsköztársaság bukásáig.

Braun Róbert könyvtárosi tevékenységéről olvashatunk Kőhalmi Béla: A magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye c. tanulmányában, továbbá Remete Lászlónak a Fővárosi Könyvtár történetéről írt tanulmányaiban, s egyben Remete László az, aki Braun Róbertről, elsősorban mint könyvtárossról, önálló tanulmányt írt, amelyet először A könyvtáros³⁴⁷ c. folyóiratban, majd a Budapesti könyvtárügy uttörői, végül a Könyvtáros portrék c. tanulmánygyűjteményekben publikált.³⁴⁸

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Pórné Váradi Irma összeállításában kiadta Braun Róbert személyi bibliográfiáját³⁴⁹ az-
zal a céllal, hogy az életmű regisztrálásával felhívja rá a ku-
tatók figyelmét. Braun Róbert e nagyon értékes, de kissé hiá-
nyos bibliográfiája kiegészíthető A magyar szociológiai iroda-
lom bibliográfiájának 1. és 2. kötetében található Braun mű-
vekkel.³⁵⁰

Braun Róbertnek a Századunk c. folyóiratban megjelent pub-
likációi közül egy tétel hiányzik a személyi bibliográfiából,
egy 1927-es könyvismertetés.³⁵¹ Braun Róbert személyi bibliog-
ráfiáját két róla szóló tanulmánnyal együtt jelentették meg.
Az egyik, Kőhalmi Bélának 1937-es Századunkban megjelent nek-
rológja,³⁵² Braun Róbertra mint könyvtárosra, bibliográfusra,
lexikonok szerkesztőjére és lexikon-cikkek írójára emlékezik.
A másik tanulmány Turnowsky Sándor 1957-es Korunkbeli tanulmá-
nya,³⁵³ amely Braun halálának 20. évfordulója alkalmából a
magyar szociográfia uttörőjéről emlékezik meg, hangsúlyozva
Braun Dimitrie Gusti professzor, román falukutató tudóssal va-
ló kapcsolatát. Ismerteti Braunnak az erdélyi kisvárosra, Lip-
pára vonatkozó szociográfiáját,³⁵⁴ a marosvásárhelyi ipari mun-
kásságról írt szociográfiáját,³⁵⁵ s maros-csicséri faluszociog-
ráfiáját.³⁵⁶

Turnowsky Sándor személyes kapcsolatban is volt Braun Ró-
berttel. Mindketten munkatársai voltak a Korunknak; Turnowsky
Sándorra ösztönzőleg hatott Braun Róbert szociográfiai tevé-
kenysége, ő ismételte meg 1929-ben Braun Róbert 1909-es felvé-
telét a marosvásárhelyi ipari munkásságról; folytatásokban je-
lent meg az 1929-es Korunkban.³⁵⁷ Turnowsky e tanulmányának be-

vezető részében a szociográfiai kutatások szükségességét hirdeti: "... környezetük szociális viszonyait nagyon kevésbé ismerik manapság az emberek. Tudományos expedíciókat szerveznek kietlen sarki tájak felkutatására, de senkinek sem jut eszébe tudományos kirándulást rendezni a közeli falvakban, gyártelepekre s pontos adatokat gyűjteni arról, hogy mit esznek ott az emberek, hogyan laknak, mennyit dolgoznak, mennyit keresnek, hogyan szórakoznak, mit olvasnak, mi a világnézetük?"³⁵⁸

Utal Steinmetzre, a szociográfia elméletének és módszertanának kidolgozójára, akit Braun Róbert is ismert és tanulmányozott. Emlékeztet Turnowsky arra, hogy a század eleji Magyarországon a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör kezdett intenzíven foglalkozni szociográfiával. A Társadalomtudományi Társaságnak külön szociográfiai szakosztálya volt, amelyet Braun Róbert vezetett. Braun Róbert ösztönzésére a Galilei Kör elkészítette a budapesti főiskolai hallgatók statisztikáját, s pályadíjat tűzött ki szociográfiai tanulmányok készítésére.

Braun Róbert születésének századik évfordulóján Gáll Ernő Braun Róbert ébresztése³⁵⁹ címmel emlékezik az első magyar szociográfusra, "aki - Gaál Gábor szerint - összekötötte a Huszadik Század c. folyóirat körül kibontakozott valóságfeltáró s e valóság megváltoztatására irányuló tevékenységet a régi Korunk hasonló törekvéseivel."³⁶⁰ Méltatja a Huszadik Század értelmiségi körét, annak korszaknyitó szerepét, de a kritika sem marad el, idézi a következő értelmezést: "A szemle egy darab huszadik század lett az országban, amely, mint szomorú története folyamán annyiszor, megint számos évtizeddel és intézménnyel botladozott a kor mögött."³⁶¹

Gáll Ernő vázolja Braun Róbert szociográfiai munkásságát és a falukutatás két világháború közti, Gaál Gábor által "sajátos kentaur"-nak nevezett műfaját, a nagysikerű félig irodalmi, félig tudományos szociográfiát.

Braun Róbert 1935-ben a már Romániához tartozó Maroscsicséren újra szociográfiai felméréseket végzett. A falut román parasztok lakták, Braun "megnyerte bizalmukat, segítőtársakra talált bennük. Nem mellékes az a körülmény sem, hogy második maroscsicséri kiszállása alkalmából Braun Róbert, aki már 1911-ben teljes elismeréssel írt C. Dobrogeanu-Gherea Új jobbágyság című művéről, közelebbről megismerkedett Dimitrie Gusti - általa nagyra értékelt - falukutató mozgalmával is."³⁶²

Nem véletlen, hogy a felszabadulást követő időszakban Braun Róbert életéről és munkásságáról írt kevés számú tanulmányból néhány Romániában jelent meg, hiszen Braun szociográfiai felvételei Erdélyben készültek, s ő könnyen kapcsolatot talált az ott élő többnemzetiségű tudósgárdával.

Braun a több nemzetiség által lakott Erdélyben született és ott kezdte pályáját, a nemzetiségi nyelvek közül románul és németül tudott, a későbbiek során valamennyi monarchiabeli nemzetiség nyelvét megtanulta, s ezáltal kulturájukat is megismerte, figyelemmel kísérte tudományos és művészeti eredményeiket. Az első világháború alatti katonáskodás idejét használta ki a nemzetiségek nyelvének és kulturájának megismerésére. Rendkívül tanulságosak ebből a szempontból az első világháború alatt Braun Róbertnek a szerb frontról küldött, Jászi Oszkárhoz írt levelei.³⁶³ E leveleiben szinte minden alkalommal számot ad a nemzetiségek nyelvében és kulturájában való előrehaladásáról.

Idézek 1914. november 23-i leveléből: "Kissé lassan haladok a horvátban, de szótárral már kisebb olvasmányokat megérték. Csak most tudtam meg, hogy a horvát és a szerb irodalmi nyelv nem teljesen azonosak, bárha a különbség jóval enyhébb, mint a svéd és a dán közt. Remélem, valaha sikerül tótul is megtanulnom, és akkor az összes nemzetiségi nyelveken olvashatok."³⁶⁴ 1915 januári levelében a következőket írja: "Nagyon célszerűnek tartanám, ha valamelyik szervezetünk a háboru után megkezdene a hazai nemzetiségi nyelvek tanítását. Ugy gyakorlati, mint elvi szempontból hatásosnak tartanám, és szinte csodálom, hogy előbb nem jutott eszünkbe."³⁶⁵

A háboruban szerzett politikai tapasztalatokról is tanuskodnak Braun levelei. 1914. november 2-án írta: "Nem hiszem, hogy Németország győzelmesen fejezi be ezt a háborut. Azt is alig képzelem, hogy a monarchia mai formájában megmaradjon. A helyzet az, hogy ma Németország az egész világgal áll harcban, és csoda lenne, ha előbb-utóbb le nem vernék. A francia hadsereg ellenálló képessége sokkal nagyobb, mint eleinte hittük. Az idő mulik, az idő pedig ellenünk van. Szerbia ellenállása alig gyöngül, a mi szerbjeinkkel szemben tanusított magatartás gyümölcsét előrelátni pedig könnyű. Van itt a szomszédban olyan falu, amelynek jegyzőjét, tanítóját, papját, gyógyszerészét és állatorvosát kivégezték. Mit lehetne ezzel a néppel a legdiadalmasabb háboru után is kezdeni? A magyar sovinizmus pedig határt nem ismer. A multkor egy hadnagy azt kérdezte tőlem, hogy minek tanulok szerbül, mikor a szerbeket úgy is kiirtják? Bármi lesz a háboru vége, azt hiszem és remélem, hogy a monarchia nemzetiségi kérdése, ha nem is fog teljesen tisztázódni, nagy

lépést tesz ebben az irányban."³⁶⁶

A Huszadik Század a demokratikus nemzetiségi politikát hirdette, egyik legkiemelkedőbb képviselőjük ebben a tekintetben Braun Róbert, s nemcsak akkor, amikor közvetlenül sikra száll publikációiban a demokratikus nemzetiségi politikáért, hanem akkor is, amikor népszerűsíti a nemzetiségek tudományos és művészeti eredményeit.

Jászi Oszkár szerint Braun Róbertot "a nemzetiségi kérdés iránti érdeklődése vezette el az általános nagy paraszti probléma méltánylásához és kutatásához. Tisztában volt vele, hogy a szociális kérdés Magyarországon tulnyomó részben parasztkérdés és földmunkáskérdés."³⁶⁷ Braun Róbert mind a Huszadik Század, mind a Századunk körében foglalkozott faluszociográfiával. Századunkbeli munkásságának idejére esik Maroscácsér újbóli felmérése; más országok hasonló irányú kutatásait ekkor is folyamatosan tanulmányozta,³⁶⁸ ismerteti és értékeli az 1930-as években fellendülő magyar falukutató mozgalom eredményeit is. Dolgozatomban már korábban jeleztem, hogy Braun elismerte a fiatal Erdei Ferenc munkáit. A magyar szociográfiai irodalom máig is legkiválóbb alkotásai közül Veres Péter Az Alföld parasztsága, Szabó Zoltán A tardi helyzet, Illyés Gyula Puszták népe c. műveit értékelte.³⁶⁹

Braun Róbert Veres Péterről kijelenti: "Veres Péter ma intellektuális és morális tekintetben a legmagasabb színvonalat jelenti, amelyre a magyar parasztság emelkedett. Mint ismeretes, nemcsak születésére nézve paraszt, hanem foglalkozásban és érzésben sem szakadt el a maga társadalmi osztályától. Így tehát ennek e legnépesebb magyar társadalmi rétegnek legmél-

több képviselője, akinek szava akkor, amikor a maga osztályáról szól, a legnagyobb figyelemre méltó, noha sem sajtó, sem párt, sem egyéb 'reálpolitikai' tényező nem áll mögötte. Veres Péter intellektuális tekintetben teljesen kiemelkedett osztályhelyzetéből. Európaibb és magyarabb is bárkinél, aki nálunk az agrárkérdés társadalmi és gazdasági vonatkozásaihoz hozzátartozik." ³⁷⁰ E ezen a ponton a mondottakhoz a következő megjegyzést fűzi Braun: "A Válasz c. folyóirat 1936. márciusi Legyen-e magyar parasztpárt c. cikkében pl. a szomszédállamok parasztpártjairól olyan tájékozottsággal ír, amely több mint ritka a magyar publicisztikában." ³⁷¹ Ugyanakkor Braun rámutat Veres Péter munkájának arra a fogyatékosságára, hogy a multról kellő adatok és ismeretek nélkül szól. Kissé talán túlzásba is viszi egy-egy ponton Braun a kritikát, megmosolyognivaló, ahogy a művelt tudós, Braun Róbert Veres Péternek, a kétkezi munkás paraszttirónak a Zenei lexikon megfelelő fejezetét idézi - bizonyítandó, hogy a csárdás nem ősmagyar tánc, mint ahogy azt Veres Péter gondolja.

Szabó Zoltán Tardi helyzet c. művének szempontjait, adatait értékesnek tartja, de szerkezeti felépítését kifogásolja. Rámutat egyes statisztikai kézikönyvekre, amelyeknek adatait hasznosítania kellett volna. Egészében véve elismerésben részesíti Braun Szabó könyvét. Külön figyelemre méltó, ahogyan az ismertetést befejezve az általa 1935-ben vizsgált romániai falut összehasonlítja a Szabó által vizsgált Tard faluval, bár megjegyzi, Csicsér nem tipikus román, Tard nem tipikus magyar falu.

Csicséren jobb a birtokmegoszlás, jobb a táplálkozás, a

közegészségügyi és lakásviszonyok, viszont gyöngébb az írni-olvasni tudás. Csicséren kisebb a falusi intelligencia és a parasztság közti distancia, a pappal itt is vannak surlódások, de azért szerves tagja a falu társadalmának. Csicséren sem kisebb a szektáriusok szerepe. Csicsér faluból nincs elvagyódás, mint Tard faluból.

Illyés Gyula könyvének ismertetéséből kizárólag az derül ki, hogy Illyés kitűnő tárgyismerettel, alapos műveltség birtokában ábrázolja a nagybirtokon élő mezőgazdasági cselédség életét. "A szerző előadásmódját csak egy szóval minősíthetjük: tökéletes" - írja Braun.³⁷²

Amennyire anakronisztikus volt Braun Henry George eszméinek propagálásával, annyira haladó és modern volt Erdei Ferenc, Veres Péter, Szabó Zoltán és Illyés Gyula munkáinak értékelésében.

Braunnak sorsdöntő kérdésekben volt a Századunk vonalától eltérő véleménye az 1930-as években. Nem követte a Századunk kör antibolsevista vonalát, "az orosz fejleményekkel" szemben egyre több tudományos érdeklődést tanusított."³⁷³ Ezért a kommunista baloldal is elfogadta. 1932. május 25-én előadást tartott a Kossuth Pártban az orosz tervgazdaságról, erről tudósít a Madzsar József és Sándor Pál által szerkesztett Társadalmi Szemle.³⁷⁴

A Társadalmi Szemle (1931-1933) egyik fő témaköre volt a Szovjetunió eredményeinek ismertetése. Általában ezt úgy oldották meg, hogy nyugati ujságokból, folyóiratokból, gyakran éppen német ujságokból közöltek fordításokat, még akkor is ez volt a látszat, ha közvetlen információik voltak. Braun Róbert

említett előadásának forrása is egy nyugati könyv, nevezetesen az amerikai Calvin B. Hoover Economic life in Soviet Russia³⁷⁵ c. könyve. E könyv alapján ismertette Braun az orosz gazdasági életet, ugyanakkor maga is fűzött hozzá néhány kritikai észrevételt. Az ismertetésből kitűnik, melyek voltak Braun előadásának az orosz gazdasági és társadalmi rendszerre vonatkozó fő tanulságai; ezek a következőkben foglalhatók össze: 1. a tervgazdaság az egyetlen alternatíva. 2. A demokráciát illetően nem a formai elemek a fontosak, hanem "a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága."³⁷⁶ 3. A szabadságjogok tekintetében a Szovjetunióban az a fontos, hogy egyetlen munkabíró ember se vehessen többyszolgáltatást igénybe a társadalomtól, mint amennyi szolgáltatást nyújt a társadalomnak.

Calvin B. Hoover említett könyvének ismertetője Gazdasági élet Oroszországban³⁷⁷ címen a Századunk 1932-es évfolyamában jelent meg. Igen alaposan ismerteti Braun Hoover monográfiáját. Ezen nyomtatásban megjelent könyvismertető előadásmódjából és terjedelméből arra lehet következtetni, hogy nem lehetett azonos Braunnak a Kossuth Pártban elhangzott előadásával. Nagyobb részletességgel és éles distinkciókkal olvashatjuk azokat a tanulságokat, amelyeket a Társadalmi Szemle Braun előadásából közölt. A tervgazdaságról részletesen a következőket írja a tanulságok közt:

"Gazdasági tekintetben kétségkívül az egész világra nézve tanulságos az orosz kísérlet mint gyakorlati próbája a tervgazdaságnak. Az az idő, amikor a földtulajdonos azt csinálta az 'ő' földjén és a gyáros az 'ő' gyárában, amit akart, ma minden államban elmúlt idő. Az állami beavatkozást megszüntetni

vagy akár csak csökkenteni akarni: reménytelen utópia. A haladás az állami beavatkozás növekvése felé vezet, célja: az állami gazdasági terv. Ebben legmesszebbre Oroszország ment.

A tervgazdaság megvalósításához azonban más közigazgatási intézkedések lesznek célravezetők pl. Angliában vagy Németországban, mint Oroszországban. A GPU nem elengedhetetlen segéd-eszköze a tervgazdaságnak, és mi sem tévesebb, mint az a fölfogás, hogy a szovjet politikai és gazdasági rendszere közt junktim van. Ez talán fő tanulsága Szovjetoroszország gazdasági élete tanulmányozásának."³⁷⁸

A Századunk következő, 1933-as évfolyamában egy angol szerző szovjetorosz gazdaságtörténetét ismerteti,³⁷⁹ vagy inkább bírálja. Idézem sommás bírálatát: "A szovjetnek minden lépése kudarccal végződik, mert ellenkezik 'az emberi természet'-tel. Minden egyes év, amelynek a szerző mérlegét fölállítja, végeredményben annyira kudarc, hogy teljesen érthetetlen marad ennek a gazdasági rendszernek a fönmaradása. Aki arra a kérdésre keres választ, hogy mi a szovjet rendszer fönmaradásának oka, nemcsak hogy ezt nem találja meg a műben, de még anyagot sem talál, amelyből ez a válasz össze volna állitható."³⁸⁰

Jászi Oszkár számára érthetetlen volt, hogy Braun optimizmussal foglalkozott Oroszországgal. A harmincas években erről sokat vitatkozhattak leveleikben.³⁸¹ Levelezésüknek ezt a részét maga Jászi szerette volna közreadni, erre azonban nem került sor. Azért lenne ez érdekes, mert nyilván jóval kevesebb jelent meg nyomtatásban arról, hogyan látta Braun az 1930-as évek Oroszországát, mint amennyire és amilyen mélységben foglalkozott vele.

A romániai Korunk is alkalmazkodott bizonyos fokig 1930-1932-ig a marxizmus szektás-balos-ultraradikális szelleméhez; ekkor a nemzetközi munkásmozgalom fő célja az azonnali forradalomra való irányvétel volt. A Korunk is törekedett elhatárolódni minden, nem a kommunista párttal együtt haladó erőtől, mégis volt a Korunk munkatársai közt ebben az időben is polgári radikális, helikonista, népi író és más, nem kommunista haladó író, köztük Braun Róbert, Dániel Arnold, Tamási Áron, Kodolányi János, Veres Péter, Illyés Gyula, Nádass József.³⁸²

Braun halálakor a kortársi sajtó megemlékezése mutatta, hogy a polgári baloldal, a szociáldemokrata baloldal, a kommunisták, de még ellenségei is nagyra becsülték. Ez utóbbira nagyon jellemző példa: Gulyás Pál, a konzervatív, klerikális könyvtári szakember, a Szabó Ervin kör egyik legnagyobb ellensége, a "public library" hazai meghonosítóinak, az általuk elsőnek alkalmazott Dewey-féle tízedes osztályozási rendszernek, s valamennyi baloldali tudósnak az ellensége. A magyar írók élete és munkái³⁸³ c. részben kiadott, nagyobb részben kéziratban található munkájából következetesen kihagyta a baloldali szerzőket, a polgáriakat is, ugyancsak kihagyta őket álnévlexikonából³⁸⁴ is megemlékezik róla^{az} Irodalomtörténet Elhunytak rovatában.³⁸⁵

Kőhalmi Béla írja róla: "Braun Róbert mindig tudta, hogy mit kell tennie, még pontosabban, hogy hol volna rá itthon szükség. Sohasem várt hívó szóra - egy Amerikából hozott szavában egy életre megjegyeztem, benne tükröződött egész lénye: 'Aki sokat kérdez, annak sokat parancsolnak'; bárcsak ne derülne ki, milyen kára lett az országnak, hogy azakkori két évti-

zedben nem akadt senki, aki azt a munkát várta volna Braun Róberttől, amit ő külső parancs nélkül, mindenkinél pontosabban teljesített volna."³⁸⁶

Mind a Huszadik Század, mind a Századunk köre büszke volt az ő Braun Róbertjére, polihisztornak tartották. Halála után egy évvel is emlegeti Csécsy Imre Beke Ödönhöz írt leveleinek egyikében: sajnós meghalt Braun, aki mindenhez értett.³⁸⁷

2. Kőhalmi Béla és a Századunk

Kőhalmi Béla (1884-1969) is beletartozott mind a Huszadik Század, mind a Századunk körébe. Könyvtári Szemle (1913-1919) c. modern könyvtártudományos lapjába írt a Társadalomtudományi Társaság számos tagja, közelebbről Szabó Ervin és az ő legjobb könyvtárosai valamennyien. Kőhalmi Béla is Szabó Ervin könyvtárosa volt. Gazdag életművének teljes feldolgozása még a jövő feladata, de máris nagyon értékes tanulmányok születtek tevékenységi körének egy-egy területéről. A megemlékezések közül kiemelkedik Remete László írása.³⁸⁸ Kőhalmi Béla és a Huszadik Század címen Heverdle László³⁸⁹ a Huszadik Század lapjain megjelent cikkei közül azokat elemzi, amelyek a kiadáspolitikával, a könyvtárszervezéssel, konkrét kiadványok bírálatával és könyvészzettel foglalkoznak.

Ujabb és újabb forráskiadványok válnak fontossá a majdani Kőhalmi monográfia írójának, például A magyar szociológiai irodalom bibliográfiájának kötetei, Kőhalmi Béla 1919-es politikai publicisztikai tevékenységét illetően a 3. kötet regisztrálja a szindikalizmus és a leninizmus egyeztetését cél-

zó tanulmányát³⁹⁰ s azt az előadását, amelyben ajánlotta és ismertette a magyar nyelven elérhető szocialista-marxista irodalmat.³⁹¹ Továbbá megjelent Károlyi Mihály levelezésének első kötete, benne érdekes számunkra az a levél,³⁹² amelyet Károlyi Mihály Dienes László és Kőhalmi Béla könyvtárügyi népbiztosoknak írt a Károlyi-palotában levő könyvtár sorsa miatt. Károlyi Mihály javaslatot tett Dienes Lászlónak és Kőhalmi Bélának a köztulajdonba vétel módjára, annak megvalósítására azonban már nem volt idő, mivel Károlyi válaszelevele 1919. június 26-án kelt.³⁹³

Kőhalmi Béla a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerült. Bécsi emigrációja idején Kunfi Zsigmonddal és másokkal együtt sokat tett azért, hogy az ellenforradalom rémtetteit az egész világ elé tárja. Kőhalminak a bécsi Világosság, majd a Bécsi Magyar Ujság lapjain megjelent publicisztikájáról Markovits Györgyi számol be.³⁹⁴ Kőhalmi Béla 1918-as, majd 1937-es Könyvek könyve c. munkáinak értékelését Batári Gyula Magyar írók olvasmányaiokról³⁹⁵ c. cikkében találhatjuk meg. Havasi Zoltán 1955-től 1975-ig vizsgálja a Magyar Könyvszemle c. folyóiratnak a könyvtári kutatások ösztönzésében betöltött szerepét.³⁹⁶ Bemutatja Kőhalmi Béla szerepét a Magyar Könyvszemle 1955-ös újraindításában, a magyar nemzeti bibliográfia fehér foltjainak feltérképezésében és a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiai munkálatok elindításában. A Régi magyarországi nyomtatványok³⁹⁷ c. kiadvány munkálatainak előrehaladását Mátrai Lászlóval együtt sürgette.

Havasi Zoltán összefoglalja és idézi azokat a gondolatokat, amelyeket Kőhalmi Béla Vita a könyvtártudományról³⁹⁸ c.

cikkében a könyvtártudományi kutatások jelentőségéről mondott. A Havasi által kiemelt Kőhalmi gondolatok részben ma is aktuálisak, ezért idézek kicsit bővebben az eredeti Kőhalmi szövegből, utalva az el nem ismert könyvtártudomány történetére is: "A Könyvtártudományi Bizottságnak a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya keretében történt megalakulása kiindulása lehet a könyvtártudomány alapvető problémáival való foglalkozásnak. Könyvtárosainkban megvolt az ehhez való készség, de tulságosan engedtek az üzem hatásának, a praktikum szempontjainak túl nagy engedményt tettek, és kialakult a provincializmusnak az a fajtája, amely még a rokon tudományos intézményekkel, a kutató intézetekkel való kapcsolatot is elhanyagolta. Ha van intézmény, amelynek számára veszélyt jelent, ha csak a technikával foglalkozik, úgy a könyvtár az, amelyet szoros szálak kötnek a szellemi élethez, és jelentős szerepet kell vállalnia a tudományra alapozott társadalomépítő munkában."³⁹⁹

Kőhalmi Béla, mint bibliográfus már az 1910-es évektől jelentős tevékenységet fejtett ki. A Könyvkereskedők Egyesülete Corvina c. kiadványában közreadott magyar könyvészeti anyag hiányosságait szóvá tette Könyvtári Szemle c. folyóiratának 1913. évfolyamában.⁴⁰⁰ A Corvina-bibliográfia nem regisztrálta a hivatalos kiadványokat, a tudományos egyesületek és intézetek új kiadványait, a szerzők saját kiadásában megjelent műveket. Egy évvel később önálló kiadványként⁴⁰¹ is megjelentette a magyar könyvészeti anyag hiányosságairól szóló írásait, s még egy fejezetet írt hozzá, amelyben többek közt a folyóirat- és hírlapirodalom feltárásának szükségességét hangsúlyozza.

Kőhalmi "Nemzeti bibliográfiánk nem teljes" címmel akarta megjelentetni, de ez a cím nem tetszett a kiadónak. A kiadó kikérte ebben Kőhalmi könyvtáros kollégájának, Braun Róbertnek a véleményét is. Braun javasolta, legyen a cím mozgósító erejű, legyen a cím: "Nincs nemzeti bibliográfiánk", s végül a kiadvány csakugyan ezen a címen jelent meg; élénk sajtóvisszhangja lett,⁴⁰² s komoly gyakorlati eredménye, ugyanis a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete Kőhalmi Bélát és Pikler Blankát⁴⁰³ bizta meg a kurrens nemzeti bibliográfia összeállításával és publikálásával.

1945 után a kurrens nemzeti bibliográfiai munkálatokat folyamatosan végezte az Országos Széchenyi Könyvtár; ezután Kőhalmi Béla a szakbibliográfiai és a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatokat sürgette. Kőhalmi 1945 utáni munkásságát a bibliográfia elmélete és gyakorlata oldaláról vizsgálja Ferenczi Zsuzsa.⁴⁰⁴

Kőhalmi Béla Könyvtártudományunk feladatai⁴⁰⁵ c. cikkéből Ferenczi Zsuzsa a bibliográfiai tevékenység vizsgálatát illetően Kőhalminak arra a megállapítására hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon a nemzetközi gyakorlattal ellentétben a könyvtárak sohasem voltak igazi bibliográfiai műhelyek, a nagy könyvészeti vállalkozások egyéni és gyakran hősie munka eredményeként jöttek létre. Az Országos Széchenyi Könyvtár csak az 1930-as években vállalta a nemzeti bibliográfia gondozásának kötelezettségét.⁴⁰⁶

Kőhalmi Béla sokoldalú tevékenységének számos teljesen feltáratlan területe van, ide tartozik a Századunk lapjain kifejtett publicisztikai tevékenysége is.

Kőhalmi Béla 1934-ben tért haza az emigrációból, ettől kezdve publikált rendszeresen a Századunkban. 1934-ig csak egyetlen publikációja jelent meg ebben a folyóiratban. K. B. szignóval a közüzemek kérdéséről⁴⁰⁷ írt abból az alkalomból, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamara terjedelmes emlékiratot bocsátott ki A közüzemi kérdés Magyarországon⁴⁰⁸ címmel. E könyv kapcsán mutat rá Kőhalmi a közüzemek szerepére: egyrészt létesítésük elősegíti az állami beavatkozást a gazdaságba, másrészt ha nemcsak a magánvállalkozás hiányos területein létesülnek, akkor átmenetet képeznek a kapitalisztikus gazdálkodásból a szocialisztikus termelési rendszer felé. Európában a közüzemek létrejöttét elősegítette az I. világháború és a technika fejlődése (rádió, repülés), az első világháború után azonban viaszosorultak, mert gazdaságilag eredménytelenek voltak és súlyos pénzügyi helyzetbe kerültek. Kőhalmi kiemeli az emlékirat álláspontját: csak a magántulajdon alapján létrehozott vállalatok versenyzésén felépülő gazdasági szervezet tudja biztosítani a nemzeti tőke gazdaságos működését, a közüzem működése csak olyan területen indokolt, ahol a magántőke nem vállalkozik. A monopolisztikus közüzem helyzetével való visszaélésnek nincsenek korlátai. A magánmonopóliumot még mindig több veszély fenyegeti, s ez serkentőleg hat az eredményes működésre. Az 1929-1932-es gazdasági válság idején Keynes nyomán sokan az állami beavatkozás hívei lettek, Kőhalmi, mint a Századunk körének legtöbb tagja, a liberális gazdaságpolitika és a szabadverseny híve maradt.

Kőhalmi Béla 1934-es hazajövetele után októberben publikált először a Századunkban, témája a februári osztrák esemé-

nyekhez fűződik. 1934. február 12-15-ig az osztrák kormány a Heimwehr segítségével szétverte a szervezett munkásmozgalmat. A bécsi munkásság négy napig fegyveresen ellenállt, leverésüket követően a szociáldemokrata képviselőket megfosztották mandátumaiktól, a pártot betiltották, vezetőik közül többet kivégeztek.⁴⁰⁹ A további események egy részéről informál Kőhalmi Béla A Winter akció és az osztrák munkásság⁴¹⁰ c. cikkében. Ernst Karl Winter, Bécs harmadik alpolgármestere röpiratokat ad ki, közli a munkások hozzá írt leveleit (főleg a szociáldemokrata munkások írtak neki). Winter az alkotmányos megegyezés szükségességét hangsúlyozza. A szociáldemokrata tömegek február óta négy táborra szakadtak: nemzeti szocialista, forradalmi marxista, kommunista és mérsékelt szociáldemokratákra, s csak ez utóbbi negyedik szárny hajlandó, a kényszerrel számolva, az együttműködésre, ha visszakapja szervezeteit és velük a munkásság önrendelkező jogát. Kőhalmi értékeli Winter kiállását a munkásság mellett, de akcióinak eredményességét illetően jóslásokba nem bocsátkozik.

Az 1930-as évek második felében az elnyomottakkal való együttérzés mellett egyre inkább a humanista és a pacifista gondolatok válnak uralkodóvá a Századunk lapjain, Kőhalmi publicisztikája ebben az értelemben is tipikusan a Századunk-vonal követése.

1937-ben Jacques Maritain, katolikus filozófus pap Magyarországra látogatott; ebből az alkalomból írta Kőhalmi Béla Integrális humanizmus⁴¹¹ c. cikkét. Idézek cikkéből: "A marxista humanizmussal szembeállított integrális humanizmus - tanítja Maritain - nem a faj, az osztály, vagy a nemzet dinamizmusának

és imperializmusának áldozza fel az embert, hanem egy testvéri közösség jobb életformájáért, a személyiségek közösségéért."⁴¹² Kőhalmi teljes mértékben azonosul Maritain "integrális humanizmus" gondolatával. Tükröződik benne a Századunk vonal, az antifasiszta és antibolsevista ideológia.

Szintén a humanista, pacifista, antifasiszta és antibolsevista ideológiát tükrözi még árnyaltabban Kőhalmi Béla Salvador de Madariaga⁴¹³ c. tanulmánya. Kőhalminak ez az írása bevezető tanulmányként jelent meg 1938-ban Salvador de Madariaga: Elysiumi mezők c. könyvéhez, amelyet a Századunk adott ki. A Századunk 1938-as és 1939-es évfolyamainak borítólapjain többször is találkozunk e könyv reklámjával, sőt 1945 után az új Huszadik Század lapjain is.⁴¹⁴ A Századunk szerkesztői röviden így jellemzik a könyvet: "A modern Symposion: kulturánk vezérlő szellemeinek képzelt vitája a diktaturákról és az egészséges társadalomról."⁴¹⁵

Salvador de Madariaga jellemzése Kőhalmi Béla által: Madariaga antifasiszta, antibolsevista és marxizmus ellenes, humanistának vallja magát, sem nem jobb-, sem nem baloldali, hisz a liberális demokrácia megújulásában, a szellem megváltóhatalmában. Madariaga a spanyol polgárháború elől emigrált, nem állt egyik oldalra sem.

Salvador de Madariaga művének lefordítása, kiadása és méltatása annak bizonyítéka, hogy a Századunk kis csoportja 1938-ban már tájékozódási pontjait is elveszíti. Lukács György a sztálinizmusról írt 1962-es magánlevelében⁴¹⁶ a kapitalizmus és a szocializmuson belüli szélsőséges irányzatok de facto fennálló szövetségére a jobboldalról Madariagát említi példaként. Vég-

sősoron mindkét szélsőség "a sztálini módszerek változatlan fenntartására törekszik: a polgári ideológusok azért, mert egy Sztálinra redukált marxizmus sokkal kisebb vonzerővel rendelkezik, mint az igazi; az állítólagos szocialista ideológusok azért, mert a sztálini módszerekkel jóval kényelmesebb kormányozni, mint Marx és Lenin módszereivel. Ezért tartozik ma együvé - közvetlenül tekintve és paradox módon - Enver Hodzsa és Salvador de Madariaga. Alapjában véve mindketten a sztálini rendszer integritásáért küzdenek."⁴¹⁷

Folyamatosan ismertetnek a Századunk szerzői könyveket a spanyol polgárháborúról (1936. július 18 - 1939. április 1.), köztük Kőhalmi Béla ismertetéseiben⁴¹⁸ kifejezésre juttatja, hogy Franco győzelmétől semmit sem várhatnak a demokráciák, a Francóékkal szembe nem szegülő baszk papok és polgárok is áldozatul estek, s számos baszk várost elpusztítottak (Guernica, Marquina, Elorrio stb.).

A nemzeti szocialista ideológiáról írt könyv ismertetések⁴¹⁹ Kőhalmi Béla azt mondja, nem lehet mást tenni, mint bemutatni, hogy a horogkeresztes ideológia milyen forrásokból származik. Horner Miklós könyvében főleg a nemzeti szocializmus teoretikusainak írásain keresztül veszi bonckét alá a hitleri rezsimet. Kőhalmi észrevétele szerint a vizsgálatot ki kellene terjeszteni a birodalom szociális és gazdasági tényeire is. Kőhalmi értékeli, hogy Horner bemutatja, hogyan lett a német kapitalizmusból monopolkapitalizmus s ennek ideológiai fegyvere a nemzeti szocializmus. A vállalatokat a verseny készletti új befektetésekre, szeretnék kikapcsolni a versenyt, így aztán megszületnek a szabad verseny és a liberalizmus "átkos" hatásairól

szóló ideológiák. Kőhalmi megállapítja, hogy a nemzeti szocialista teoretikusoktól vett idézetek Horner könyvében valójában önleleplező írások. Kiderül az is, hogy a nemzeti szocialista politika fontos szerepet szán a kisebbségnek. Egyes német teoretikusok megfogalmazása szerint a hitleri Németország beavatkozási jogot igényel más országok német kisebbségeinek sorsába. Továbbá a nemzeti szocialista agitáció monopolisztikus helyzetet ígért minden osztálynak. A munkások jártak legrosszabbul, de például ők is örülhetnek, ha nem zsidók, mert a korabeli /1936/ helyzetben az is monopolisztikus örömmel tölthet el valakit, ha nem zsidó. A német szociáldemokráciával elégedetlen osztályok megnyerésében nagy szerepet játszott a nemzeti szocialista propaganda.

A fasiszta ideológia kritikájának körébe tartozik még Kőhalmi Béla két könyvismertetése;⁴²⁰ az egyik arról szól, mennyiben fajformáló tényező az ösztön, a másik elsősorban arról, hogy oldódhatna meg a magyarországi zsidók asszimilációja. A könyv szerzője szerint vallási megújódás és polgár-nemzetté válás útján. Ezen könyvismertetésekben Kőhalmi hagneme egyre "objektivebb", már 1936-ban is erősen a sorok közé kellett rejteni a kritikát, 1938-ban ez még inkább érvényes.

Az Anschluss /1938. március 12-13./ után A magyar idegenforgalom alakulása 1927-1937⁴²¹ c. kiadvány ismeretetésekor megjegyzi: "Az utolsó év egyben egy periódust zár le, mert a magyar idegenforgalom Ausztria bekebelezésével amugy is új, válságos fázisba jutott, szervezete új utakra kényszerül."⁴²² A statisztikai adatokat elemezve bemutatja, hogy a beutazások folyamatosan növekedtek, a kiutazások viszont csökkenő tenden-

ciát mutatnak, ennek okát a gazdasági válságban /1929-1932/ látja, és abban, hogy korlátai vannak a külföldre utazásnak.

A magyar történelem témakörén belül Buchinger Manónak az 1918-as októberi forradalomról írt tanuvallomását⁴²³ értékeli és bírálja. Értékeli, hogy Buchinger megírta emlékeit, ennek kapcsán buzdítja Kőhalmi a kortársakat, írják meg valamennyien emlékeiket októberről. Kifogásolja, hogy Buchingert nem fűtötte izgalom az emlékek megírásánál, azaz nem hatnak Buchingerre lelkesítőleg október emlékei, így írása nem tanuvallomás, csak egyes részleteiben az.

Két, magyar történelemre vonatkozó irásában⁴²⁴ közvetve Szekfü Gyula szellemtörténeti irányzatát bírálja; az egyikben méltatja Zoványi Jenő Szekfü Gyula történetírását bíráló tanulmányait, a másikban Grünwald Béla A régi Magyarország, 1711-1825 c. könyve megjelenésének 50. évfordulójára emlékezik, kiemelve, hogy Mocsáry Lajos értékelte és bírálta Grünwaldnak e könyvét, Szekfü pedig mellőzte.

Szekfü szellemtörténeti irányzatát a Századunk folyamatosan bírálta, de a Huszadik Század hagyományait folytató Századunk folyóirat munkatársait Szekfü bírálata nem akadályozta meg abban, hogy az általa szerkesztett Magyar Szemle c. folyóirat egy-egy értékes aktuális számát ismertessék. Kőhalmi az 1936. évi augusztusi szám tartalmát ismerteti.⁴²⁵ Előljáróban Reményi Józsefnek az amerikai elnökválasztás kilátásairól szóló cikkével foglalkozik, közli azt a megállapítását, hogy Rooseveltet, aki a szociális lelkiismeret valóságát honosította meg Amerikában, valószínűleg újra megválasztják elnöknek. Mint ismeretes valóban újraválasztották Rooseveltet 1936-ban, majd 1940-ben

és 1944-ben is.

A folyóiratszám cikkei közül a Tiszántul agrárproblémáinak gazdasági, politikai és szociális szempontu elemzését nyújtó cikksorozattal⁴²⁶ foglalkozik részletesen. A cikksorozat Kőhalmi által ismertetett tartalma: a mezőgazdaságban elsősorban értékesítési és többtermelési válság van, amely birtoknagyságra való tekintet nélkül sújt minden földtulajdonost, és improduktivabbá teszi a mezőgazdasági termelést. A nemzeti szocialista gondolat gyorsan terjed a Tiszántulon, a mozgalom egyik legnagyobb előnye és hibája a pártprogram határozatlansága. Előnye, hogy "minden belefér"; hibája, hogy a német nemzeti szocializmus külpolitikai koncepciója keresztezi a magyarság dunavölgyi érdekeit. Különösen megkapónak tartja Kőhalmi a parasztság legszegényebbjei közt terjedő kaszáskeresztes mozgalomnak és a vallási szekták terjedésének leírását. Idézi Kovács Imrétől a következőt: "Az utóbbi években olyan nagyarányu strukturális eltolódások következtek be agrártársadalmunkban, hogy azok gyorsított ütemben fogják a tragédiát befejezni."⁴²⁷

A Kőhalmi által ismertetett cikksorozatról el kell mondanunk, hogy a magyar agrárhelyzet nagyon konkrét leírását adja, kimutatja a termelés csökkenését, az extenziv gazdálkodás előrenyomulását a belterjes gazdálkodás rovására. A 4,5 milliónyi agrárlakosságból 3,5 millió agrárproletár, ezek sorsa teljesen kilátástalan. A cikkek írói földreform végrehajtását nem javasolják, a közel jövőben semmiképp, egyéb - a mezőgazdasági termelést serkentő és ezáltal az agrárlakosság helyzetét javító - reformok bevezetését sürgetik, vám-, adó- és hitelpolitikai reformokat. Mintegy érzékeltetik, hogy az ország vezetésének

cselekednie kell, nem lehet továbbra is elhanyagolni a mezőgazdasági termelés területét.

A konzervatív beállítottságu Magyar Szemlében publikált nézetekkel szemben a Századunk körének gondolkodása radikális a magyar mezőgazdaság helyzetének megítélésében. Már a Huszadik Század lapjain érveltek a feudális nagybirtokrendszer tartóhatatlansága mellett, a két világháború közt látták az elmaradt földreform súlyos következményeit, s továbbra is a földreform és a kisbirtokos rendszer megvalósítását sürgették.

Még egy cikket ismertet Kőhalmi a Magyar Szemle 1936-i augusztusi számából, Török Árpádtól A hazai némettség válsága címűt. A hazai némettség egyetlen szervezete a Német Népművelési Egyesület, ennek "volksdeutsch" nevű ellenzéki elégedetlen a vezetőséggel, amelynek élén Gratz Gusztáv áll. Kőhalmi úgy gondolja, hogy a német iskolák felállításáról szóló 1935-ös rendelet "a kisebbségi kérdésnek kivette a méregfogát."⁴²⁸

Kőhalmi Béla üdvözlí a Lázár Vilmos és Horner Miklós szerkesztésében megjelenő Világkép. Világpolitikai, geopolitikai és gazdasági szemle c. új folyóiratot,⁴²⁹ megállapítja, hogy a folyóirat címében is jelzett tárgykörök összefogása újszerű. Röviden méltatja az új folyóirat első számában megjelent cikkeket. Ezen új folyóirat ismertetésénél nyilván az is közrejátszott, hogy Lázár Vilmos, a szerkesztő munkatársa volt a Századunknak is.

Kőhalmi Béla érdeklődése a Századunk lapjain több irányba mutat, fő érdeklődési területe, a könyvészet sem sikkad el teljesen. 1938-ban a More Books c. könyvészeti folyóiratot ismerteti.⁴³⁰ E folyóirat főleg könyvritkaságokról számol be, ezek-

nek toboroz közönséget abból a célból, hogy vásárolják is a könyvritkaságokat. Tájékoztatja az olvasókat a hónap tíz legfontosabb történelmi, szociológiai, politikai és közgazdasági kiadványáról is. A folyóirat a könyvkulturális műveltség terjesztését köti össze az üzlettel.

Braun Róbertről szólva irtam arról, hogy Kőhalmi Béla emlékezett meg az 1937-es Századunkban Braun Róbertről,⁴³¹ a bibliográfusról és lexikográfusról.

Kőhalmi Béla Az Új könyvek könyve⁴³² c. összeállítását 1937-ben adták ki, újra megkérdezte olvasmányaikról azokat is, akiket korábban, 1918-ban megkérdezett, köztük Jászi Oszkárt. Jászi Oszkár ekkor már második évtizede élt Amerikában, csak levél útján lehetett megkérdezni, a korrekturát sem tudta időben visszaküldeni, így két hiba csuszott Jászi vallomásába, amelynek javítását Helyreigazítás⁴³³ címen közölte a Századunkban. A Litván György és Varga F. János által szerkesztett, Jászi Oszkár publicisztikája⁴³⁴ c. kötetben Jászinak Az Új könyvek könyvében megjelent vallomása már a Századunkbeli helyreigazítással szerepel.⁴³⁵

A teljesség érdekében meg kell említenünk, hogy Kőhalmi Bélának még két könyvismertetése jelent meg a Századunk lapjaiban. Az egyik egy tánc történeti könyvről⁴³⁶ szól, a másik Balassa József nyelvművelő könyvét⁴³⁷ mutatja be. Kiemeli Balassának, mint a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének érdemeit, Balassa sokat tett a Magyar Nyelvőr lapjain azért, hogy a közönséget érdekelje a szép magyar beszéd.

A Századunk az 1930-as években igen veszteségesen működött,⁴³⁸ így a közvetlen munkatársak számára a Századunkban le-

adott publikáció pénzforrást nem jelentett. Kőhalmi Béla 1934-es hazajövetele után családját a Rádió Ujság szerkesztésével tartotta fenn 1944-ig, a németek bevonulásáig, akkor a Rádió Ujságot is beszüntették.⁴³⁹

Kőhalmi Béla is aktívan bekapcsolódott az 1945 márciusától ápriliséig újjáalakult Társadalomtudományi Társaság munkájába.⁴⁴⁰ 1945 májusától már nyilvános előadásokat és ankétokat tartottak. Csécsy Imre tartott bevezető előadást, vázolva a Társadalomtudományi Társaság múltját és jövő programját. Az előadások sora Erdei Ferenc A magyar agrárdemokrácia fejlődési lehetőségei c. előadásával kezdődött. Supka Géza Német áfium a magyar politikában címmel tartott előadást, Kőhalmi Béla Irányított és szabad kutatás címmel.

Az első ankétot A beteg néplélek gyógyítása címen rendezték, előadói közt szerepelt például Kassák Lajos. A második ankét Szent-Györgyi Albert A tudomány, az egyetem és az Akadémia válságáról tartott expozéjával kezdődött, a hozzászólók közt voltak Keresztury Dezső, Ortutay Gyula, Bibó István és mások. A harmadik ankét tárgya a szociológiai kutatás volt.

A Társadalomtudományi Társaság tagjai folyóiratukat, az új Huszadik Századot majd csak 1947-ben tudták megindítani, s 1949-ben már meg is szűnt. Az 1945 utáni három évfolyamban Kőhalmi Bélának csak Rácz Gyuláról írt nekrológja⁴⁴¹ jelent meg. Az újjáalakult Társadalomtudományi Társaság nevében bucsuztatta Rácz Gyulát, a század elején működő Társadalomtudományi Társaság alapító tagját, Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Szende Pál, Rónai Zoltán és más, a Huszadik Század

élvonalába tartozó polgári radikálisok munkatársát.⁴⁴² Kőhalmi e nekrológja érzékelteti a folytonosságot az 1919 előtti Társadalomtudományi Társaság és az 1945-ben újjáalakult T. T. közt, a régi és az új Huszadik Század közt, bár Rácz Gyula a Századunknak és az új Huszadik Századnak már nem volt munkatársa.

K o n k l u z i ó

A két világháború közt a polgári demokratizmus, ezen belül elsősorban a polgári radikalizmus képviselői "vörös posztók" mind a politikai, mind a kulturális élet korifeusai szemében. A kurzus a kommunistákat és a polgári radikálisokat is felelősnek tartja Trianonért, legszívesebben "cordon sanitaire"-t vonnának a polgári radikalizmus 1900-as és 1910-es évekbeli politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális eszméi köré. Majd csak nagy kerülő után, az 1930-as évek végén jutnak el a legjobbak, köztük Szekfü Gyula a polgári radikálisokéval rokon eszmékhez, például a nemzetiségi kérdésben, a földkérdésben, de a fasizmus elleni harc szempontjából ez már késő; igen termékeny azonban a népi demokratikus időszakban.

A Századunk köre a maga szerény lehetőségei közepette - Polgári Radikális Párt és Társadalomtudományi Társaság nélkül - ébren tartotta a polgári radikális szellemet a két világháború közt is. Munkatársi gárdájába rövidebb vagy hosszabb időre be tudta vonni a "kapun kívüli" progresszív társadalomtudósok, szakemberek és művészek egy részét, köztük Erdei Ferencet, Róheim Gézát, Vikár Bélát, József Attilát, Kassák Lajost, Veres Pétert.

A polgári radikálisoktól a munkásmozgalomba eljutó legjobbak kivételével nem voltak forradalmi gondolkodásuk sem a politikai gyakorlatot illetően, sem elméletileg. Eszményképeik a

nagy reformerek: Széchényi István, Eötvös József, Deák Ferenc, Jelentékeny tömegbázisuk nem volt egyik időszakban sem, talán ezért is tartja később Jászi Oszkár elhibázottnak a Polgári Radikális Párt 1914-es megalakítását. A lehetséges tömegbázis hiánya és reformista beállítottságuk szerepüket a két világháború között tovább csökkentí.

1919 előtt a polgári radikálisok fóruma volt a Huszadik Század, majd a Világ és a Szabadgondolat, sőt a Szocializmus és más progresszív sajtóorgánuk, például a Nyugat. Szerveztük a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör, pártjuk a Polgári Radikális Párt, és támaszt jelentett számukra a szabadkőműves-mozgalom. Ekkor nagyon jelentős értelmiségi táboruk van.

A két világháború között fórumuk volt a Századunk c. társadalomtudományi és a Literatura c. könyvkulturális folyóirat, valamint más sajtóorgánuk, például a szociáldemokraták Szocializmus c. folyóirata és Népszava c. napilapja, a kommunista folyóiratok közül a romániai Korunk. Pártot nem alakíthatnak ebben az időszakban, sőt a Társadalomtudományi Társasághoz és a Galilei Körhöz hasonló értelmiségi társaságokat sem. A szabadkőműves szervezeteket feloszlatták. A Századunknak a két világháború közti tizennégy évfolyamában a szerzők száma alig 350 fő, az itthon élő és folyamatosan publikáló munkatársak száma ennél is jóval kevesebb. Kis értelmiségi baráti körre korlátozódik az 1919 előtt jelentékeny intellektuális erővel rendelkező polgári radikálisok tábora.

Folyamatosan a polgári demokratikus társadalmi, politikai, tudományos és kulturális ideológia hordozója a Huszadik Század

és a Századunk köre. Bár a két világháború közt már látják a polgári demokratikus társadalmak hibáit (gazdasági válság, munkanélküliség), ennek ellenére "ortodox" módon hisznek e társadalmi formáció megújulási képességében, s azt szeretnék, ha a "megjebbitott" polgári demokrácia Magyarországon is megvalósulna. Fő vonalait tekintve ebben határozható meg a Századunk társadalomtudományi irányvonala, bár a harmincas években a Századunk irányvonalának kifejezése nem igazán markáns, mint azt Kóhalmi Béla publicisztikája is mutatja. Ugyanekkor jelentékeny eltérések is mutatkoznak a Századunk irányvonalától.

Az a Braun Róbert, aki mind a Huszadik Század, mind a Századunk körének egyik központi egyénisége, nem kisebb kérdésben, mint a bolsevizmus megítélésében a kommunisták álláspontjához közelít. Az 1929-1932-es gazdasági válság idején ő a szovjet tervgazdálkodás tanulmányozásának, Gönczi Jenő pedig J. M. Keynes közgazdasági elméletének hatására lesz a tervgazdaság híve, miközben a kör többsége továbbra is a gazdasági automatizmus álláspontjára helyezkedik, mint ezt Káldor György és Kemény György nézetei reprezentálják a Századunk 1930-1931-es előadássorozatában.

Teljesen egységes marad a Századunk irányvonala a fasizmus megítélésének kérdésében: folyamatosan annyira élesen bírálják a fasizmust, amennyire a cenzura nyomása engedi.

A Huszadik Század körének legjobbjai - Dienes László, Madzsar József, Varga Jenő - megtették a polgári radikalizmusból a munkásmozgalomba vezető utat, a többség azonban - élén Jászival - képtelen volt erre, ami nem zárja ki, hogy írásaik nemegyszer mégis olyan társadalmi-politikai és kulturális kér-

déseket vetnek fel, amelyek máig sem veszítették el időszerűségüket.

A Századunk olvasói köre igen szűk volt, ennek megfelelően hatása sem lehetett érdemének megfelelő. Mindezzel együtt is politikai, társadalmi és kulturális örökségünk szerves része, feltárása a régi Huszadik Századdal együtt jelenlegi műveltségünk szükséges gyarapítását és történelmi múltunk jobb megismerését szolgálja.

J e g y z e t e k

- 1 Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914). (Utószó: Nagy Péter). 2. kiad. Bp. 1974, Gondolat. 653 p.
- 2 Horváth Zoltán nyomán honosodott meg tudományos és közgondolkozásunkban a "második reformnemzedék" elnevezés, azokra a századforduló tájékán élő politikusokra, gondolkodókra, tudósokra, írókra és művészekre vonatkozóan, akik cselekedeteikkel és műveikkel a feudális maradványok ellen harcoltak a polgári demokratikus átalakulásért. L. Nagy Péter Utószó l. Horváth Zoltán i.m. 623. p.
- 3 Akik nem tudtak együtt haladni vagy együtt dolgozni a polgári radikálisokkal, azok kiváltak, ill. ki is rekesztették őket a Társadalomtudományi Társaság soraiból. L. Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlése. = HSz, 7. évf. 1906. 14. köt. 147-175. p., 419-420. p.
- 4 Társadalomtudományi Társaság [ülései]. = HSz, 7. évf. 1906. 14. köt. 521-522. p. Jászi főtitkárrá való megválasztásáról l. 522. p.
- 5 Jászi Oszkár: Huszadik Század: akkor és most. = HSz, 35. évf. 1947. 1. sz. 4. p.
- 6 Vámbéry Rusztem: A Huszadik Század föltámadására. = HSz, 35. évf. 1947. 1. sz. 8. p.
- 7 M. Pásztor József: "Az író beleszól..." Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon. Bp. 1980, Kossuth. 233-234. p.
- 8 a.: Somló Bódog (1879-1920.) = Sz, 1. évf. 1926. 73-75. p.
- 9 "Régi" Huszadik Század (1900-1919), Századunk (1926-1939), "új" Huszadik Század (1946-1949).

- 10 Somló Bódog élt 1873-tól 1920-ig. L. Magyar életrajzi lexikon. Bp. 1969, Akadémiai K. 642. p. A Századunk idézett nekrológja szerint 1879-től 1920-ig élt, ugyanitt később említik, hogy Somló 47 évet élt, tehát nyilvánvaló, hogy az 1873-as születési dátum a helyes.
- 11 Somló Bódog: A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról. = HSz, 4. évf. 1903. 7. köt. 397-409. p.
- 12 Uo. 399. p.
- 13 Uo. 403. p.
- 14 Társadalomtudományi Társaság [ülései]. = HSz, 4. évf. 1903. 7. köt. 465-471. p.
- 15 Uo. 465. p.
- 16 Jászi Oszkár: A demokrácia krízise Fascizmus és bolsevizmus között. = Korunk, 2. évf. 1927. 401-412. p.
- 17 Uo. 401. p.
- 18 L. a 14. sz. jegyzetben id. mű, 471. p.
- 19 L. a 11. sz. jegyzetben id. mű, 405. p.
- 20 Farkas Geiza hozzászólását szó szerint l. a 14. sz. jegyzetben id. mű, 469. p.
- 21 Uo. 471. p.
- 22 Giesswein Sándor (1856-1923). = Sz, 1. évf. 1926. 75. p.
- 23 Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Vita a társadalmi fejlődés irányáról. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. Giesswein Sándor hozzászólásáról irnak: 432. p. és 503-510. p.; Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Vita a társadalmi haladásról. = HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. Giesswein Sándor hozzászólásáról irnak: 264-265. p.

- 24 Középeurópa. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 409-533. p.
Giesswein Sándor előadását l. 428-431. p. A Társadalom-
tudományi Társaságnak ezen a vitáján is a Huszadik Század
körének számos nevezetes egyénisége vett részt előadások-
kal, pl. Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szende
Pál, Ignotus, Rónai Zoltán, Dániel Arnold és mások. Őköz-
tük szerepelt tehát Giesswein Sándor.
- 25 Gazdag Ferenc: Giesswein Sándor a Huszadik Század vitái-
ban. = Századok, 111. évf. 1977. 330. p.
- 26 Uo. 361. p.
- 27 Erényi Tibor: Az ideológia és a kultúra kérdései a Szoci-
alizmus c. folyóiratban (1906-1918). = PtK, 26. évf. 1980.
2. sz. 32-56. p. Az idézetet l. a 34. oldalon.
- 28 Naményi Ernő: Matlekovits Sándor (1842-1925). = Sz, 1.
évf. 1926. 75-76. p.
- 29 Uo. 75. p.
- 30 Matlekovits Sándor: Vámpolitikánk irányáról. = HSz, 1.
évf. 1900. 1. köt. 415-428. p.
- 31 Matlekovits Sándor: Szabadkereskedelem és világbéke. =
HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 127-130. p.
- 32 Rubin László: Székely Aladár emlékére. = Sz, 1. évf. 1926.
76-77. p.
- 33 Uo. 76. p.
34. Uo.
- 35 Rubin László: Hogyan lett a vallás? = Szabadgondolat,
1912. 200-205. p.; Székely Aladár: Az igazság utjai. =
Szabadgondolat, 1913. 306-308. p.

- 24 Középeurópa. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 409-533. p.
Giesswein Sándor előadását l. 428-431. p. A Társadalom-
tudományi Társaságnak ezen a vitáján is a Huszadik Század
körének számos nevezetes egyénisége vett részt előadások-
kal, pl. Kunfi Zsigmond, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szende
Pál, Ignotus, Rónai Zoltán, Dániel Arnold és mások. Ököz-
tük szerepelt tehát Giesswein Sándor.
- 25 Gazdag Ferenc: Giesswein Sándor a Huszadik Század vitái-
ban. = Századok, 111. évf. 1977. 330. p.
- 26 Uo. 361. p.
- 27 Erényi Tibor: Az ideológia és a kultúra kérdései a Szoci-
alizmus c. folyóiratban (1906-1918). = PtK, 26. évf. 1980.
2. sz. 32-56. p. Az idézetet l. a 34. oldalon.
- 28 Naményi Ernő: Matlekovits Sándor (1842-1925). = Sz, 1.
évf. 1926. 75-76. p.
- 29 Uo. 75. p.
- 30 Matlekovits Sándor: Vámpolitikánk irányáról. = HSz, 1.
évf. 1900. 1. köt. 415-428. p.
- 31 Matlekovits Sándor: Szabadkereskedelem és világbéke. =
HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 127-130. p.
- 32 Rubin László: Székely Aladár emlékére. = Sz, 1. évf. 1926.
76-77. p.
- 33 Uo. 76. p.
34. Uo.
- 35 Rubin László: Hogyan lett a vallás? = Szabadgondolat,
1912. 200-205. p.; Székely Aladár: Az igazság utjai. =
Szabadgondolat, 1913. 306-308. p.

- 49 Uo.
- 50 Nekrológ. = Sz, 3. évf. 1928. 259. p.
- 51 Jászi Oszkár: Ha Szabó Ervin nem hal meg... = Sz, 3. évf. 1928. 527-533. p.
- 52 Uo. 530. p.
- 53 Sándor Pál: Madzsar József. = Valóság, 1971. 5. sz. 42-52. p.
- 54 Uo. 42. p.
- 55 [Révai József] Kelemen László: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. 1-3. rész. = TSz, 1931. 3. sz. 118-126. p., 4. sz. 175-180. p., 5. sz. 217-220. p.
- 56 L. Horváth Zoltán az 1. sz. jegyzetben id. mű 12-16. p.
- 57 Szekfü Gyula: A magyar folyóirat problémája. = Magyar Szemle, 1. köt. 1927. 2. p.
- 58 Révai József id. mű. = TSz, 1931. 3. sz. 119. p.
- 59 Uo.
- 60 [Haraszi Sándor] Biró Ferenc: Szabó Ervin. = TSz, 1931. 1. sz. 21-26. p.
- 61 Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Szabó Ervin hozzászólása. = HSz, 4. évf. 1903. 7. köt. 355. p. A Haraszi által közölt idézetet magából a Huszadik Századból idéztem részletesebben.
- 62 Marx és Engels történelmi materializmus elméletének teljes megértésétől a Huszadik Század körének tagjai távol álltak, még maga Szabó Ervin is. L. Pók Attila: A magyarországi polgári radikális ideológia kialakulásáról. = Világosság, 16. évf. 1975. 6. sz. 338-339. p.

- 63 Haraszti Sándor id. mű. 26. p.
- 64 Hal[asi Béla]: Bucsuzó egy távozó tudóstól. = Sz, 3. évf. 1928. 636-637. p.
- 65 Róheim Géza: A varázserő fogalmának eredete. Bp. 1914. ny. n. Ism.: Marót Károly. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 144-146. p.
- 66 L. a 64. sz. jegyzetben id. mű. 636-637. p.
- 67 Róheim Géza: Australian Totemism. A psychoanalytic study in anthropology. London, 1925, George Allan Unwin. 487 p.
- 68 Róheim Géza: Psyche és társadalom. = Sz, 1. évf. 1926. 115-125. p.
- 69 L. a 64. sz. jegyzetben id. mű 637. p.
- 70 Beszélgetés Bibó Istvánnal. Huszár Tibor interjúja. = Valóság, 23. évf. 1980. 9. sz. 28. p.
- 71 Szimonidesz Lajos: György János (1877-1929). = Sz, 4. évf. 1929. 157-158. p.
- 72 Uo. 157. p.
- 73 Uo. 158. p.
- 74 Szimonidesz Lajos: Jézus és Mária ereklyéi. Ism.: Illyés Gyula. = Nyugat, 27. évf. 1. köt. 1934. 345. p.
- 75 Uo.
- 76 György János: Gazdasági és erkölcsi feladatok a háboru után. = HSz, 18. évf. 1917. 36. köt. 384-392. p.
- 77 György János: Dunai konföderáció. = HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 225-232. p.
- 78 György János: A jövő iskolája és a békére nevelés. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 129-135. p.

- 79 György János: Az orosz kormány agrárpolitikája és az orosz parasztkérdés. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 440-444. p.
- 80 Varró István: A hetvenéves Vikár Béla. = Sz, 4. évf. 1929. 229-230. p.
- 81 Ancona, Alessandro d': La poesia popolare italiana. Livorno, é. n. Giusti. - A magyar népköltés remekei. Szerk. és bev. Vikár Béla. Bp. é. n. Lampel. Ism. [Varró István]-ró. = HSz, 9. évf. 1908. 17. köt. 96-98. p.
- 82 [Rónay Mária] r. m.: Négy szemközt Vikár Bélával, a magyar Mezzofantival. = Literatura, 6. évf. 1931. 277-282. p.
- 83 Balassa József: Vikár Béla hetvenötéves. = Magyar Nyelvőr, 63. évf. 1934. 3-4. sz. 48-49. p.
- 84 Sz, 2. évf. 1927. 263. p.
- 85 Csécsy Imre: Korunk Szava és Literatura. = Sz, 14. évf. 1939. 39-41. p.
- 86 L. M. Pásztor József 7. sz. jegyzetben id. mű 240. p.
- 87 Rubin László: Az új magyar publicisztika. = Sz, 4. évf. 1929. 566-573. p. A szerkesztői megjegyzést l. 572. p.
- 88 Földessy Gyula: A költői lángelme világnézeti és esztétikai ismertetőjelei Ady Endre példájában. (Halála tizéves fordulójára). = Sz, 4. évf. 1929. 92-99. p.
- 89 Ady Endre: Új versek. Bp. 1906, Pallas. Ism. Goór Pál, Hatvany Lajos. = HSz, 7. évf. 1906. 13. köt. 347-355. p.; Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond. = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 624-644. p.; Lesznai Anna: Új "ének a végekről". = HSz, 15. évf. 1914. 30. köt. 292-294. p. Ady, Babits, Kafka háboru-ellenes verseiről.; Marót Károly: Liránk egy fejezetéhez. (Prolegomena Kai paralipomena). = HSz, 17. évf. 1916.

34. köt. 369-390. p. Adyról és a modern líráról.; Balázs Béla: Ady Endre és a háború. = HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 190-194. p.; Ady Endre emlékének. = HSz, 20. évf. 1919. 40. köt. 121-123. p. Szerkesztőségi megemlékezés és Jászi Oszkár beszéde a ravatalnál.
- 90 Ady Endre: Poéta és publikum. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 266-269. p.; Körkérdés. Az írói becsület. = HSz, 13. évf. 1912. 25. köt. 600-616. p. A Huszadik Század körkérdése a magyar írókhoz, ujságírókhoz. Ady válaszát l. 601. p.; Ady Endre: S ha Erdélyt elveszik? = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 737-738. p.
- 91 Ady [Endre] szám. = HSz, 1919. augusztus. 1-136. p.
- 92 Ady Endre: A Galilei Kör ünnepén. = Szabadgondolat, 1913. 337-338. p. A haladó ifjuság küldetéséről.; Ady Endre köszöntője a Galilei Kör ötéves fennállása alkalmából. = Szabadgondolat, 1919. 49-50. p. Az 1913-as írás ujraközlése.
- 93 L. Ady Endre: S ha Erdélyt elveszik? c., a 90. sz. jegyzetben id. mű.
- 94 Benedek Marcell: Az erdélyi magyar irodalom. = Sz, 1. évf. 1926. 51-54. p.; Benedek Marcell: A magyar szellemi élet decentralizálása. = Korunk, 2. évf. 1927. 32-38. p.
- 95 Talán: szerűjén.
- 96 Bóka László: Földessy Gyula nyolcvan éves. = Csillag. A Magyar Írók Szövetségének folyóirata. 8. évf. 1954. 1970-1971. p.
- 97 Varga József: Földessy Gyula nyolcvan éves. = ItK, 58. évf. 1954. 454-457. p.
- 98 Benedek Marcell: Új Ady-háborúság. = Sz, 2. évf. 1927. 93-98. p.

- 99 Uo. 94. p.
- 100 Uo. 98. p.
- 101 Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika. = HSz, 1. évf. 1900. 1. köt. 11. p.
- 102 Király István: Hazafiság és forradalmiság. Bp. 1974, Kosuth. 244. p.
- 103 Braun Róbert Ady Endréhez. OSzK Kézirattár. Irodalmi levelestár.
- 104 B[raun] R[óbert]: Ady Lajos könyve bátyjáról. = Szocializmus, 13. évf. 1923. 477-480. p.
- 105 B[raun] R[óbert]: A nagy fal. = Sz, 3. évf. 1928. 115-116. p.
- 106 Király István: Ady Endre. 1-2. köt. 2. kiad. Bp. (1972), Magvető K. 717, 788 p. Ady és a Társadalomtudományi Társaság kapcsolatáról lásd 1. köt. 115. p., itt idéz Ady: S ha Erdélyt elveszik? c. 1912-es Huszadik Századbéli írásából.; Király István: Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben. 1914-1918. 1-2. köt. Bp. (1982), Szépirod. K. 668, 697 p. Ady és a polgári radikálisok eltérő állásfoglalásai a Naumann-tervről lásd 1. köt. 283-294. p. Ady és a polgári radikálisok ellentétes állásfoglalása 1918. novemberében Magyarország területének alakulását illetően lásd 1. köt. 228. p.
- 107 Kemény Gábor: Benedek Elek. = Sz, 4. évf. 1929. 522-523. p.
- 108 Uo. 522. p.
- 109 Uo. 523. p.
- 110 L. Benedek Marcell: Az erdélyi magyar irodalom c., a 94. sz. jegyzetben id. mű 52. p.

- 111 A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924-1944). 1-2. köt. Közzéteszi Maros Ildikó. Bukarest, 1980. Kritérion. 438, 490 p. Az idézetet lásd 1. köt. 23. p.
- 112 A Literatura almanachja. 1930. (Benedek Marcell: Magyar író tragédiája 1929-ben. Benedek Elek utolsó évei). Bp. 1930, Lantos. 2 , XXIV, 102 p.
- 113 Benedek Marcell: Benedek Elek. = ItK, 59. évf. 1955. 1-23. p. Az idézetet l. 14. p.
- 114 G[ulyás] P[ál]: Elhunytak [rovat]. Benedek Elek. = Irodalomtörténet, 18. évf. 1929. 228-229. p.
- Kovács Ágnes:
- 115 Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. = Ethnographia, 72. évf. 1961. 430-443. p.
- 116 L. a 113. sz. jegyzetben id. mű 1. p.
- 117 Kassák Lajos: Osvát Ernő. = Sz, 4. évf. 1929. 630-639. p.
- 118 Uo. 630. p.
- 119 Uo. 631. p.
- 120 Uo. 636. p.
- 121 Uo.
- 122 Uo.
- 123 Osvát Ernő. = Nyugat, 22. évf. 1929. 2. köt. 569-570. p.
- 124 L. a 117. sz. jegyzetben id. mű 637. p.
- 125 Gyulai Márta költő, kritikus. A Nyugat köréhez tartozott.
- 126 "Levél Gyulai Mártához

Budapest, 1929. október 28.

Utolsóelőtti percemben: egyedül Téged sajnállak a földön.
Mégegyszer halld: Te tetszettél nekem legjobban itt. Utolsó pillantásom Neked hálás, Szépség. S mégegyszer, utol-

szor csókolja lehelletem a Te kicsi ábrás királynő-kezedet. Bocsáss el Malke! Bocsáss meg, Márta

(a rossz) Ernő"

= Évkönyv. Kiad. a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete. 1979-80. Bp. 1980. 270. p1

127 L. a 117. sz. jegyzetben id. mű 638. p.

128 Társulati ügyek. A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Jelentés a Társadalomtudományi Társaság 1911-12. évi működéséről. = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 194-200. p.

129 Uo. 195. p.

130 Társulati ügyek. A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Irodalom és társadalom. = HSz, 13. évf. 1912. 25. köt. 666-680. p.

131 Társulati ügyek. A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Irodalom és társadalom. A vita folytatása. = HSz, 13. évf. 1912. 25. köt. 797-807. p.

132 Társulati ügyek. A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Vita az irodalom és társadalom viszonyáról. (Folytatás és befejezés). = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 309-326. p.

133 MTA Kézirattár - MS 10.250/jj. fond.

134 A magyar könyv válsága. 1-3. = Sz, 4. évf. 1929. 231-237.; 399-400.p. Az 1. részben a következő szerkesztői megjegyzés fűződik: "Egy revütársunk vitát rendezett e címen. Két munkatársunk azzal juttatta el hozzánk e vita során kifejtett gondolatait, hogy közöljük. Kívánságuknak, tekintettel eszmemenetük érdekes voltára, örömmel tettünk eleget." Az első hozzászólás Bresztovszkyé, tehát a Századunk szerkesztője Bresztovszkyt a Századunk munkatársaként mutatja be, sz. jellel szólt hozzá a másik munkatárs, B. jellel Braun Róbert.

135 Uo. 232. p.

- 136 Uo. 233. p.
- 137 Uo. 234. p.
- 138 Kassák Lajos: Könyv- és reklámművészeti kiállítás. = Sz, 5. évf. 1930. 291-294. p.
- 139 Uo. 293. p.
- 140 Bresztovszky Ede: Kunfi Zsigmond. (1879. április 28. - 1929. november 18.) = Sz, 4. évf. 1929. 639-643. p.
- 141 Uo. 640. p.
- 142 Uo. 640-641. p.
- 143 Uo. 641. p.
- 144 Uo. 641-642. p.
- 145 Uo. 642. p.
- 146 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. Bp. 1966, Kossuth. 277 p. Kunfiról lásd: 158-161., 242-243., 249., 252., 257. p.; A magyar munkásmozgalom története 1868-1976. Egységes jegyzet. az egyetemek és főiskolák számára. 3. átdolg. kiad. Bp. 1979, Kossuth. 277 p. Kunfiról lásd: 35., 54., 56-58. p.
- 147 Réti László: Kunfi Zsigmond arcképéhez. = Századok, 92. évf. 1958. 245-251. p.
- 148 Horváth Zoltán: A magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914). Bp. 1961, Gondolat. 396-397. p.
- 149 Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond. = Budapest, 6. évf. 1968. 8. sz. 19-20. p.; Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond. Bp. 1974, Akadémiai K. /Életek és korok/. 289 p.; Köves Rózsa - Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond életutja. Bp. 1974, Kossuth. 387 p. Tartalmazza Kunfi életrajzát, Szabó Ervinhez írt

leveleinek egy részét és szemelvényeket Kunfi írásaiból.;
Márkus László: Kunfi Zsigmond társadalom- és történet szem-
léletéről. = Történelmi Szemle, 1980, 91-96. p.; Mucsi
Ferenc: Kunfi a Magyarországi Szociáldemokrata Párt veze-
tésében (1909-1914.) = Történelmi Szemle, 1980. 97-101. p.

- 150 Uo. Köves Rózsa - Erényi Tibor: Kunfi Zsigmond c. id. mű
207-242. p.
- 151 Uo. 37. p.
- 152 Uo.
- 153 Kunfi Zsigmond levele Jászi Oszkárhoz. OSzK Kézirattár
Fond 114/29.
- 154 Kunfi Zsigmond: Lekéssett országok törvénye. = HSz, 11. évf.
1910. 21. köt. 226-228. p. Erős a belső feudális és pol-
gári reakció, továbbá külföldi is ellene lenne a magyar
haladó mozgalmaknak. "Ezért nem tudok hinni abban, hogy
az új Magyarország vér és erőszak nélkül is világra tud
majd jönni" - írja Kunfi.; Kunfi Zsigmond: Az új koalíció.
= HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 76-89. p.; A Társadalomtu-
dományi Társaság a kormány választójogi törvényjavaslatá-
ról. = HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. 376-407. p. Jászi Osz-
kár, Szabó Ervin, Farkas Geiza, Rácz Gyula, Szende Pál,
Kunfi Zsigmond, Rédei József, Rónai Zoltán, Dániel Arnold
hozzászólásai.; Madzsar József: A jövő nemzedék védelme
és a háború. = HSz, 17. évf. 1916. 35. köt. 1-22. p. Ezen
előadás vitáját 1. Huszadik Század, 17. évf. 33. köt.
156-167. p. Hozzászóltak: Ruffy Pál, Mellerné Miskolczy
Eugénia, Szana Sándor, Rónai Zoltán, Kunfi Zsigmond és
mások.; Lásd a 24. sz. jegyzetben id. mű.
- 155 Sajtógyűlés. = Szabadgondolat, 1912. 356-357. p. Szeptem-
ber 13-án a kormány sajtópolitikája ellen Madzsar József
elnökletével, Apáthy István, Jászi Oszkár, Rónai Zoltán,
Kunfi Zsigmond és Gonda József előadása.

- 156 K[unfi] Zs[igmond]: Sajtóproblémák. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 252-256. p.
- 157 Kunfi Zsigmond levele Babits Mihályhoz. OSzK Kézirattár Fond III/811.
- 158 Jászi Oszkár: Tardos Sándor (1875-1930). = Sz, 5. évf. 1930. 570-572. p.
- 159 Uo. 570-571. p.
- 160 Uo. 571. p.
- 161 M.: Pap Dezső (1871-1930). = Sz, 5. évf. 1930. 569-570. pl
- 162 Pap Dezső: La vente a tempérament des valeurs mobilières. Paris, 1900.; Pap Dezső: A munkaszerződésekből eredő követelések biztosítása. Bp. 1911.; Pap Dezső: Az otthonmunka törvényes szabályozása. Bp. 1912.; Pap Dezső: Békeszerződés és munkaügy. Bp. 1920.; Pap Dezső: A magyar szociálpolitika a világháboruban. Bp. 1934. Grill Károly. LII és 243 p. (A Carnegie-alapítvány gyűjteményes műveinek kötete). Ism.: Bak Lóránt. = Sz, 10. évf. 1935. 42-44. p.; Papp Dezső: A törvényhozás legközelebbi feladatai a bérfizetési rendszerek tekintetében. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 168-171. p.; Weis István: Egészségügyi politikánk alapelvei. Az Egészségügyi Reformiroda közleményei: I. Budapest, 1926. 47 p. Ism. Pap Dezső. = Sz, 1. évf. 1926. 154-156. p.
- 163 X.: A magántisztviselők. = Ujság, 13. évf. 1937. 136. sz. 1. p.
- 164 Erdei Ferenc: Királyhegyes. = Sz, 6. évf. 1931. 25-35. p.
- 165 Huszár Tibor: Történelem és szociológia. Bp. 1979, Magvető. 273-278. p.
- 166 Tasi József: Bucsu Fábrián Dánieltől. = Élet és Irodalom, 24. évf. 1980. 11. sz. 8. p.

- 167 Fábrián Dániel - József Attila: Ki a faluba! Röpirat. Hódmezővásárhely, Törekvés ny. 8 p. (A Bartha Miklós Társaság Füzetei. 1.), 1. még József Attila Összes művei 3. köt. Bp. 1958, Akadémiai K. 197-204., 422-424. p.
- Kecskeméti György:
- 168 A magyar ifjúság problémájához. = Sz, 5. évf. 1930. 398-403. p.
- 169 Uo. 400-401. p.
- 170 Fábrián Dániel: A résztvevő szemével. (Adatok a Bartha Miklós Társaság történetéhez). = PtK, 25. évf. 1979. 196-212.p.
- 171 Uo. 204. p.
- 172 A röpirat keletkezésének körülményeiről bővebben 1. Péter László: József Attila közöttünk. 14. Ki a faluba! = Délmagyarország, 70. évf. 1980. április 20. 92. sz. 4. p.; 1. még Fábrián Dániel: József Attiláról. Bp. 1974, Kossuth. 24-114. p.
- 173 Lázár Vilmos: Erdei Ferencről. = Élet és Tudomány, 26. évf. 1971. 34. sz. 1603-1606. p.
- 174 Péter László: Espersit János (1879-1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955, Akadémiai K. /Irodalomtörténeti füzetek. 1. sz./ 87 p.
- 175 L. a 164. sz. jegyzetben id. mű 25. p.
- 176 Lázár Vilmos: Lord Listowet: "Das Netz". Ed. de Carre-Jour. Paris, 1935. 375 p. = Sz, 11. évf. 1936. 160. p.
A német fasizmus külföldi propagandájáról írt könyv ismertetése.; Lázár Vilmos: Arthur Koestler: Menschenopfer unerhört... Ed. du Carre-Jour. Paris, 1937. 264 p. = Sz, 12. évf. 1937. 216. p. A Spanyolországban folyó barbarizmusról írt könyv ismertetése.

- 177 Lázár Vilmos: Németek Spanyolországban. = Sz, 12. évf. 1937. 280-282. p. A németek Spanyolország elleni elnyomó politikájának elítélése.
- 178 Beküldött könyvek, köztük: Lázár Vilmos: Harc a nyersanyagért. Világkönyvtár, 4-7. sz. 1937. 96 p. = Sz, 12. évf. 1937. 400. p.
- 179 Braun Róbert: Maros-Csicsér (Cicir) 1935-ben. = Sz, 11. évf. 1936. 168-180. p. (Maros-Csicsérről írt korábbi tanulmányát l. HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. 545-571. és 690-713. p.)
- 180 Uo. 169. p.
181. Beküldött könyvek, köztük: Erdei Ferenc: Futóhomok. Budapest, 1937, Athenaeum. 242 p. = Sz, 12. évf. 1937. 4-5. sz. 216. p. utáni hátsó borítólap belső oldala.
- 182 L. a 164. sz. jegyzetben id. mű 28. p.
- 183 Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás. Vál., szerk. és jegyzeteket készítette Litván György, Varga F. János. Bp. 1982. Magvető. [591.] p. A Huszadik Század c. folyóirat nyíltan nem vállalta, hogy a Társadalomtudományi Társaság hivatalos lapja, sőt több alkalommal épp ennek ellenkezőjét állította, ezért kellett idéznem Jászi 1950-es évekbeli visszaemlékezéséből. Magát a folyóiratot átlapozva is szembevetendő, hogy a T. T. hivatalos lapjáról van szó. Tudományos közgondolkodásunkban is elfogadott, hogy a HSz a T. T. lapja volt.
- 184 Például Szabó Ervin: A szocializmus c. előadásának nagy sikere volt, az érdeklődés megnyilvánulásáról Batthyány Ervinnek Szabó Ervinhez írt leveléből (Szabó Ervin levelezése 1893-1904. Szerk. Litván György és Szücs László. Bp. 1977, Kossuth. 459 p.) is meggyőződhetünk. A következőket írja: "Édes Fiam, Kérlek ne vedd rossz néven, hogy oly sokáig hír nélkül hagytalak. Szándékom volt vasárnap felolvasásod alkalmával szóval megbeszélni mindent. Abban a hiszemben, hogy /.

felolvasásodat a városház termében tartod meg, odamentem, mire aztán elértem a Szemere utcába, a terem annyira zsúfolt volt, h. abszolúte be nem juthattam... " A levél további részében Batthyánnak a vitában való részvételével kapcsolatos terveiről értesülünk: "...Nagyon hálás lennék, ha felolvasásod kefelevonatát, valamint Geőcze Saroltáét is elküldenéd nekem: így ha nem volnék esetleg otthon a vita idejére, írásban részt vehetnék benne. Ugy szeretném csinálni a dolgot, hogy egy felszólalásban megkritizálom a többi három exposét, a vita végével pedig összefoglalom és csoportosítom az összes ellenvéleményeket, amelyeket az a[narchizmus] ellen tettek és válaszolok rájuk..."

(Gratz Gusztáv: A liberalizmus. A társadalmi fejlődés iránya c. ciklus 1. exposéja. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 165-182. p.; Batthyány Ervin: Az anarchizmus. A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 2. exposéja. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 183-195. p.; Szabó Ervin: A szocializmus. A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 3. exposéja. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 245-271. p.; Geőcze Sarolta: A konzervativizmus és a keresztény szocializmus. A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 4. exposéja. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 272-288. p.)

- 185 L. a 23., 24., 152., 184. sz. jegyzetben id. mű.
- 186 A Századunk előadásai. = Sz. 5. évf. 1930. 592. p. - A Századunk előadásai. = Sz, 6. évf. 1931. 56. p.
- 187 Vámbéry Rusztem: "Világnézet?" = Sz, 5. évf. 1930. 545-559. p.
- 188 Uo. 558. p.
- 189 Uo. 559. p.
- 190 A Századunk előadásai (I-II-III-IV). = Sz, 6. évf. 1931. 102-103., 159-160., 223., 271-272. p.
- 191 Uo. 271. p.

- 192 Uo. 102. p.
- 193 Káldor György: Orosz problémák. = Sz, 6. évf. 1931. 225-238. p.
- 194 Uo. 225. p.
- 195 Uo. 234. p.
- 196 Uo. 237. p.
- 197 Uo.
- 198 Uo. 238. p.
- 199 Lásd a 190. sz. jegyzetben id. mű 102-103. p.
- 200 Káldor György: Az orosz gazdaság utja. = Sz, 2. évf. 1927. 487-497. p.
- 201 Lásd a 193. sz. jegyzetben id. mű.
- 202 Káldor György: Briand memoranduma az európai államszövetségről. = Sz, 5. évf. 1930. 326-328. p.
- 203 Káldor György: A világgazdasági válság. = Sz, 5. évf. 1930. 433-441. p.
- 204 Uo. 440. p.
- 205 Uo. 441. p.
- 206 Káldor György: Tervgazdaság, államkapitalizmus, autarkia. (Tallózás a világirodalomban.) = Sz, 7. évf. 1932. 34-38. p. Káldor először a hazai, majd a külföldi irodalmi termékekből válogat. Jelzi, hogy Károlyi Imre: A kapitalista világrend válsága (Bp. 1931, Pantheon. 79 p.) c. nagy feltűnést keltő könyvéről nem ír, mert arról már korábban irtak a Századunkba. (Ezek: B[raun] R[óbert]: Jobboldali pánik. = Sz, 6. évf. 1931. 372-373. p. Braun közli Károlyi könyvének a szovjet gazdaságot dicsérő megállapításait, s bírálja a reakciós sajtó kritikáját, elsősorban

Milotaynak a Magyarországon megjelent cikkére reagál, lásd M[ilotay] I[stván]: Károlyi Imre könyve. = Magyarország, 1931. szeptember 26. 1. p.; A Századunkban később Gönczi Jenő foglalkozott részletesen Károlyi Imre könyvével, lásd Gönczi Jenő: Gróf Károlyi Imre könyve és a magyar válság. = Sz, 6. évf. 1931. 422-424. p. Gönczi Jenő főképp azt kifogásolja, hogy Károlyi a tervgazdasági elgondolást Magyarországra nem alkalmazza, a cselekvést elsősorban külföldről várja. Gönczi Jenő Káldorral s a Századunk írói többségének a szabad verseny mellett érvelő állásfoglalásával szemben az állami beavatkozás híve.) Káldor Weis István: Hova? A magyar jövő útja. (Bp. 1931, Szerző). Np. Athenaeum. 238 p.) c. könyvéről ír igen le-sújtó véleményt, kizárólag szociálpszichológiai kritikáját tartja jónak. A külföldiek közül három német művet ismertet, kettőt értéktelennek ítél (ezek: Fried, Ferdinand: Das Ende Kapitalismus. Jena, 1931, Diederichs,; Klein, Fritz: Auf die Barrikaden? Hamburg - Berlin, 1931, Hanseatische Verlagsanstalt.), csak Steurmann, Karl: Weltkrise, Weltwende, Kurs auf Staatskapitalismus (Berlin, 1931, S. Fischer) c. művét tartja jobbnak. Káldor szerint Steurman az államkapitalizmusban látja a jövő fejlődésének irányát, kritikai érzéke jó, de a jövőt még részleteiben sem tudja elgondolni.

- 207 Káldor György: Demokrácia és választójog. = Sz, 9. évf. 1934. 283-287. p.
- 208 Uo. 283. p.
- 209 Magyarország története tíz kötetben. Magyarország története. 1918-1919. 1919-1945. Főszerk. Ránki György. Bp. 1976, Akad. K. 833.p.
- 210 Káldor György: Választás után. = Sz, 10. évf. 1935. 130-132. p.
- 211 Káldor György: Nemzeti vagy nemzetközi tervgazdaság? = Sz, 11. évf. 1936. 27-32. p.

- 212 Sombart, Werner: Deutscher Sozialismus, Buchholz und Weisswange, Charlottenburg, 1934. Ism.: Káldor György. = Sz. 9. évf. 1934. 435-436. p. Káldor Sombart e könyvről kijelenti, hogy fércmű, a hitlerizmus apológiája, amely mindenért a zsidókat teszi felelőssé.
- 213 Lásd a 211. sz. jegyzetben id. mű 27. p.
- 214 Uo.
- 215 Káldor György: Veres Péter "Számadás"-a. = Sz, 12. évf. 1937. 245-247. p.
- 216 Uo. 247. p.
- 217 Foerster, Fr. W.: Weltpolitik und Weltgewissen. München, 1919, Verl. für Kulturpolitik. 218 p. Ism.: Kemény György. = HSz, 20. évf. 1919. 40. köt. 104-108. p.
- 218 Uo. 108. p.
- 219 Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1929 von Georg [György] Kemény und Josef [József] Vágó mit einem Geleitwort von Alexander [Sándor] Popovics. Bp. 1930, Pester Lloyd. Ism.: Sós Aladár. = Sz, 5. évf. 1930. 486-487. p.; Kemény [György] Georg - Vágó [József] Josef: Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1931. Bp. 1932, Verl. des Pester-Lloyd. Ism.: S[ós] A[ladár]. = Sz. 7. évf. 1932. 187. p.
- 220 Uo. 187. p.
- 221 Die Goldwährung. - Grundzüge der Währungstheorie von Adalbert Béla Halasi. Berlin, 1933, C. Heymanns Verl. Ism.: Kemény György. = Sz, 8. évf. 1933. 193-195. p.
- 222 Halasi Béla: A munkanélküliség mint világgazdasági probléma. = Sz, 1. évf. 1926. 197-209.; Halasi Béla: A termelés "racionalizálása" Németországban. = Sz, 3. évf. 1928. 15-19. p.

- 223 Kemény György: Gazdasági egyensúly és stabilizáció. = HSz, 35. évf. 1947. 13-17. p.
- 224 Uo. 17. p.
- 225 A Társadalomtudományi Társaság hírei. = HSz, 35. évf. 1947. 96. p.
- 226 Baloldali demokratikus társadalmi, politikai, kulturális és irodalmi hetilap. Megjelent Budapesten 1938 márciusától 1947. október 24-ig. Szünetelt 1938 márciusától 1947. május 1-ig. Fel. szerk. Pálóczi Horváth György. Munkatársai többek között Andics Erzsébet, Devecseri Gábor, Friss István, Örkény István, Révai József, Veres Péter. Lásd Dezsényi Béla - Falvy Zoltán - Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája, 1945-1954. Bp. 1956, "Művelt Nép" k. 124-125. p. A folyóirat munkatársainak nevét magából a folyóiratból idézem.
- 227 Csécsy Imre: Még egyszer a Jászi-ügy. - Válassz Káldor Györgynek és másoknak. - Vita. = HSz, 35. évf. 1947. 3. sz. 230-236. p.
- 228 Menczer Béla mind a Századunk, mind az új HSz lapjain publikált, bár folyamatosan emigrációban élt, 1933-ig Berlinben, majd 1933-tól Londonban, 1945 után sem jött haza.; Menczer Béla: Az új Primato. = Sz, 5. évf. 1930. 259-266. p.; Menczer Béla: "A hatalmi politika filozófusa". (Hegel halálának százéves fordulójára). = Sz. 7. évf. 1932. 14-18. p.; Menczer Béla: Az igazság a négről és Etiópiáról. = Sz, 11. évf. 1936. 360-367. p.; Menczer Béla: A Rosselli-testvérek halálára. = Sz, 12. évf. 1937. 247-249. p.; Menczer Béla: A nyugati civilizáció. = Sz, 12. évf. 1937. 3. sz. 351-359. p.; Menczer Béla: A Közép-Kelet problémái: Libya - Eritreia - Szomáli. = HSz, 35. évf. 1947. 3. sz. 223-229. p.
- 229 Dániel Arnold (1878-1968) mindhárom folyóiratba (régí HSz, Századunk, új HSz) publikált a gazdasági élet, fő-

leg az agrárhelyzet aktuális kérdéseiről. Legtöbb publikációja a régi HSz-ban jelent meg. 1919 után emigrációban élt, 1945 után sem jött haza.; Dániel Arnold: A magyar közgazdaság válsága és a kivezető ut. = Sz, 4. évf. 1929. 551-557., 610-629. p. Ehhez a tanulmányához Veres Péter szólt hozzá, hozzászólását Dániel Arnold viszontválaszával együtt közölték, lásd Sz, 5. évf. 1930. 231-237.; Dániel Arnold: A nemzetek élelemellátásának alapjáról. = HSz, 35. évf. 1947. 177-186. p. Szerkesztői megjegyzés a cikkhez: "Örömmel és szeretettel köszöntjük újra ezeken a lapokon a Huszadik Század kiváló régi munkatársát, Dániel Arnoldot. Az Angliában élő európai hírű agrártudósnek ez a tanulmánya folyóiratunkban jelenik meg először."; D[ániel] A[rnold]: Az angol gazdasági válság szovjet szemszögből. = HSz, 35. évf. 1947. 323-324. p. A moszkvai New Times 1947/34. számában megjelent P. Polyakov tanulmánya az angol gazdasági válságról. Vele vitatkozik Dániel Arnold.

230 Lásd a 16. sz. jegyzetben id. mű.

231 Jászi Oszkár: Adalék az ifju bolsevizáló lélek pszichológiájához. = Sz, 5. évf. 1930. 1-7. p.

232 Haraszi Sándor: Adalék az ifju bolsevizáló lélek pszichológiájához. I. Vita. = Sz, 5. évf. 1930. 86-88. p.

233 Hort Dezső: Adalék a bolsevizáló lélek pszichológiájához. II. Vita. = Sz, 5. évf. 1930. 86-88. p.

234 Jászi Oszkár: Ujabb adalék a bolsevizáló lélek természetrajzához. = Sz, 5. évf. 1930. 226-231. p.

235 Uo. 226. p.

236 Uo. 227. p.

237 Kolnai Aurél: Észrevételek Jászi Oszkár újabb fejtegetéseihez a bolsevizmusról. = Sz, 5. évf. 1930. 359-360. p.

- 238 Uo. 360. p.
- 239 Káldor György: Jászi Oszkár és a magyar ellenforradalom. = Tovább, 2. évf. 1947. június 13. 7. sz. Idézi Jászit Káldor, az idézet eredetijét lásd az 5. sz. jegyzetben id. mű 6. p.
- 240 Lásd a 190. sz. jegyzetben id. mű 159-160. p.
- 241 Gönczi Jenő: Szocialista realizmus. = Sz, 6. évf. 1931. 68-73. p.
- 242 Uo. 72-73. p.
- 243 Uo. 68-69. p.
- 244 Gönczi Jenő: A történelmi materializmus hatása a gondolkodásra. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 100-103. p. Gönczi e Huszadik Századbéli cikkét közli Litván György és Szücs László, lásd A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. 1. köt. Bp. 1973. 277-282. p.
- 245 Uo. 100. és 103. p.
- 246 Kelen Jolán: Dr. Gönczy Jenő. 1879-1967. = Pedagógusok Lapja, 23. évf. 1967. szept. 7. 16-17. sz. 4. p. Kelen Jolán így írja: Gönczy.
- 247 Gönczi Jenő: Az angol demokrácia példája. = Sz, 1. évf. 1926. 19-33. p.
- 248 Gönczi Jenő: A születések korlátozásának kérdése. Angliában. = Sz, 1. évf. 1926. 216-221. p.
- 249 Szabó A. Ferenc: Népesedési nézetek a munkásmozgalomban a Horthy-korszak idején. = Tájékoztató, 1980. 1. sz. 127. p.; Szabó A. Ferenc Gönczitől való idézetét lásd a 248. sz. jegyzetben id. mű 220. p.
- 250 Születésszabályozás. Szerk. Totis Béla. Vámbéry Rusztem előszavával. Bp. 1932, Világosság Rt. 93. p.

- 251 Az ankét anyagát elemzi Szabó A. Ferenc (a 249. sz. jegyzetben id. mű 138-144. p.)
- 252 Braun Róbert: Az egyke - ha katolikus álláspontról nézik. = Szocializmus, 13. évf. 1923. 143. p. Braun e cikkét értékeli és idézi Szabó A. Ferenc a 249. sz. jegyzetben id. mű 128. p.
- 253 Gönczi Jenő: Demokrácia és alkotó mezőgazdasági politika. = Sz, 2. évf. 1927. 423-436. p.
- 254 Uo. 430. p.
- 255 Gönczi Jenő: Németország politikai szerkezete Bismarctól Hindenburgig. = Sz, 3. évf. 1928. 329-348. p., folytatása 4. évf. 1929. 65-83. p.
- 256 Uo. 338. p.
- 257 Un Grand Realiste. Cavour par Maurice Paleologue. Paris, 1926, Librairie Plon. (327 p.) - Magyarul: Bp. 1928, Genius. Ism.: Gönczi Jenő. = Sz, 3. évf. 1928. 300-303. p.
- 258 Lásd Gönczi Jenő: Gróf Károlyi Imre könyve és a magyar válság. 206. sz. jegyzetben id. mű.
- 259 Gönczi Jenő: A magyar válság és a társadalomtudomány tanulságai. = Sz, 6. évf. 1931. 370-372. p.
- 260 Uo. 371. p.
- 261 Gönczi Jenő: Szocialista hitujítás (De Man - Vandervelde - Laski). = Sz, 4. évf. 1929. 295-301. p. Hendrik De Man, Emile Vandervelde, Kautsky és Harold I. Laski egy-egy könyvének ismertetését nyújtja, főleg Hendrik De Man nézeteit elemzi; Gönczi Jenő: Cavourtól Mussoliniig. = Sz, 4. évf. 1929. 501-510. p. Benedetto Croce, Gaetano Salvemini és mások olasz fasizmusról szóló könyveit ismerteti, hangsúlyozva saját fenntartásait a fasiz-

mussal szemben.; Gönczi fasizmus ellenességét hasonlóképpen fogalmazta meg egy másik korábbi, gj. szignóval jelezte cikkében, lásd Gönczi Jenő gj.: A Fascizmus kritikája. = Sz, 2. évf. 1927. 396. p.

- 262 Szabó Dezső: Segítség! Ism.: G[önczi] J[enő]. = Sz, 1. évf. 1926. 133-135. p.; M. J. Bonn. Die Krisis der europäischen Demokratie, München, 1925, Mayer et Jessens. (155 p.) Ism.: G[önczi] J[enő]. Sz, 1. évf. 1926. 237. p.; Weber, Alfred: Die Krise des modernen Staatsgedankens in Europa. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart, 1925. (172. p.) Ism.: [Gönczi Jenő] gj. = Sz, 1. évf. 1926. 307-309. p.; Lásd a 39. sz. jegyzetben id. mű.; The secret of high wages by Bertram Austin and W. Francis Lloyd. London, 1926, T. Fischer Unwin Ltd. (11 oldal). Ism.: [Gönczi Jenő] gj. = Sz, 12. évf. 1927. 340-342. p.; Das Blaubuch. (Egy új bácsi folyóirat). Ism.: [Gönczi Jenő] gj. = Sz, 3. évf. 1928. 186-187. p.; Kisléghi Nagy Dénes könyve. Bp. 1930, Gergely R. (143 p.) Közgazdasági Könyvtár. Kiad. a Magyar Közgazdasági Társaság. 10. köt. Ism.: G[önczi] J[enő]. = Sz, 5. évf. 1930. 584-585. p.
- 263 Lásd a 225. sz. jegyzetben id. mű 95. p.
- 264 Uo. 96. p.
- 265 Vágó Márta: József Attila. Bp. 1975, Szépirod. K. 469 p.
- 266 Uo. 97. p.
- 267 Gönczi Jenőről egy rövid életutvázlatot ad A szociológia első magyar műhelye c. könyv, lásd a 244. sz. jegyzetben id. mű, 2. köt. 599. p.; Haláláról a következő gyászjelentést írták: "Dr. Gönczi Jenő, a Károlyi-kormány ny. közoktatásügyi államtitkára, az első Tanácsköztársaság volt közoktatásügyi népbiztosságának osztályvezetője 88. évében elhunyt. Kívánságára csendben eltemettük az Óbudai temetőben." lásd Magyar Nemzet, 1967. július 27. 6. p.;

- Nekrológot Kelen Jolán írt róla, lásd 246. sz. jegyzetben id. mű; A Magyar Életrajzi Lexikon harmadik, kiegészítő kötetébe is belekerült egy róla szóló cikk, lásd: Magyar Életrajzi Lexikon, Főszerk. Kenyeres Ágnes. Szerk. biz. Csürös Zoltán, Kenyeres Ágnes stb. 3., kieg. köt. A - Z. Bp. 1981, Akadémiai K. 258. p.
- 268 Kecskeméti György: Kollektivitás - individualitás. = Sz, 6. évf. 1931. 161-172. p.
- 269 Uo. 164, 167. p.
- 270 Lásd a 190. sz. jegyzetben id. mű 271. p.
- 271 Rubinstein, Sigmund: Herrschaft und Wirtschaft. München, 1930, Drei Masken Verlag. VIII, 420 p. Ism.: Kinszki Imre = Sz, 6. évf. 1931. 204-208. p.
- 272 Uo. 204. p.
- 273 Szalai Pál: A Századunk és a Szép Szó szerepe. = Valóság, 24. évf. 1982. 12. sz. 34-49. p.
- 274 Matolcsy Mátyás az 1930-as évek közepén még falukutatónak számított, a baloldalnak nem volt ellene kifogása. Lásd Salamon Konrád: Utak a Márciusi Front felé. Bp. 1982, Magvető K. 191. p. /Gyorsuló Idő/.
- 275 Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon. Bp. 1934, Soli Deo Gloria Szövetség kiadása. 152 p. Ism. Kinszki Imre. = Sz, 10. évf. 1935. 40-42. p.; Matolcsy Mátyás: Mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. Bp. 1933. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. külön kiadványa. Ism. Kinszki Imre. = Sz, 9. évf. 1934. 44-45. p.
- 276 Lásd a 190. sz. jegyzetben id. mű 223. p.
- 277 Uo.
- 278 Uo. 271. p.
- 279 Ignotus Pál: A közönség válsága. = Sz, 3. évf. 1928. 637-639. p.
- 280 Kodolányi János: A magyar intellektuális ifjúság. = Sz,

5. évf. 1930. 267-274. p. Az első vitaindító cikk.;- Róna Imre: Az ifjúság seregszemléje. = Sz, 5. évf. 1930. 267-274. p.; Kassák Lajos hozzászólása Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 339-347. p.; - Nádass József hozzászólása Kodolányi J. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 347-350. p.; A feloszlatott Wesselényi Reform Klub egy tagjának hozzászólása Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 350-352. p.; - Veres Péter hozzászólása Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 394-398. p.; Kecskeméti György hozzászólása Kodolányi J. és Róna I. tanulmányához. = Sz, 5. évf. 1930. 398-408. p.; Hevesi András: Forradalmi reakció. Hozzászólás Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 403-406. p.; Ernst István: Hozzászólás Kodolányi és Róna cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 407-408. p.; Ignotus Pál: Polémia a Wesselényi Reform Klub tagjával. Hozzászólás Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 409-413. p.; Fábián Dániel: Hozzászólás Kodolányi és Róna cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 464-469. p.

281 Uo. Kassák Lajos hozzászólása... 346. p.

282 Uo. 347. p.

283 Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű, Kodolányi János vitaindító cikke 268. p.

284 Batári Gyula: Egy társulati könyvtár sorsa a XX. század elején. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1967. 435-441. p. A Társadalomtudományi Társaság könyvtárának 1923 óta nyoma veszett, megbízhatóan ma már nem rekonstruálható a könyvtár állományának összetétele, Batári mégis megpróbálkozott azzal, s így részben tájékoztat bennünket a Huszadik Század körének olvasmányairól. Batári vizsgálódásainak eredményét a következőképp foglalja össze cikkének 439. oldalán: "a válogatott könyvanyag lényegileg jól reprezentálta a korszak legjelentősebb külföldi és hazai társadalomtudományi műveit, noha nem szabad figyelmen kívül hagyni: a jogi vonatkozású anyag a többi szakhoz viszonyítva túl volt méretezve. A könyvtár állományát

betűrendes formában magában foglaló katalógus tükrözi gyűjtőjének elsősorban jogi érdeklődését, de képviselve voltak a gyűjteményben jelentős történelmi, filozófiai, gazdasági és szociológiai művek is. Meglepő, hogy mind a katalógusban, mind a Növedék Naplóban nem található meg Marxnak egyetlen műve sem, jóllehet a Társaság tagjai folyóiratukban, a Huszadik Században és egyéb fórumokon is sokat foglalkoztak a marxizmussal és a munkásmozgalommal. Csupán a Növedék Naplóban található Engels egyik munkája, a *Die Lage der arbeitenden Klasse*. Feltehető, hogy a Társaság tagjai főleg másodlagos revizionista művekből és folyóiratokból merítették ismereteiket a marxizmus klasszikusairól, hiszen a könyvtárban elsősorban Bernstein, Kautsky, Dühring, Jaurés, Lassalle és Plehanov művei voltak találhatóak. De utópista szocialisták alkotásai is előfordultak, például Proudhon művei ... megtalálhatóak Liebknecht, Bebel és Feuerbach művei.¹¹

- 285 Lásd a 190. sz. jegyzetben idézett mű 271. p.
- 286 Forgó Pál: *Új építészetről*. Bp. 1928, Vállalkozók Lapja. Ism. Nádaï Pál. = Sz, 3. évf. 1928. 625-628. p.; Forgó Pál könyvének forrása a német Bauhaus-stílus képviselőinek könyvei.
- 287 Forgó Pál: *Felelet Nádaï Pál cikkére*. = Sz, 4. évf. 1929. 171-172. p.
- 288 Nádaï Pál: *Viszontválasz és befejezés*. = Sz, 4. évf. 1929. 173-174. p.
- 289 Ligeti Pál: *Hozzászólás*. = Sz, 4. évf. 1929. 172-173. p.
- 290 Uo. 172. p.
- 291 Ligeti Pál: *Új építés és szecesszió*. = Sz, 4. évf. 1929. 262-263. p.
- 292 Uo. 263. p.
- 293 Uo.
- 294 Haraszthy Gyula: *Könyvtáros pályák és sorsok*. (Honti Já-

- nos, Hevesi András, Sárkány Oszkár). = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1979. 123-141. p.
- 295 Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű, Hevesi András hozzászólása.
- 296 Lásd a 167. sz. jegyzetben id. mű.
- 297 A demokrácia "válsága"? Kérdések a közvéleményhez. A Századunk szerkesztősége. = Sz, 2. évf. 1927. 290. p.; Veres Péter válasza = Sz, 3. évf. 1928. 96-104. p. Az irodalmi köztudatban úgy terjedt el, hogy Veres Péternek ez az első nyomtatásban megjelent írása, maga Veres Péter is szívesen emlegette ezt így, holott napilapokban már korábban is irt. Folyóiratban publikált írásai közül valóban ez az első. Lengyel Andrástól értesültem a fentiekről szóban, ez alapján közlöm. Lásd Lengyel András: Veres Péter pályakezdéséről. = Alföld, 22. évf. 1971. 6. sz. 44. p. Ebben a cikkben Lengyel András Veres Péter id. Századunkbeli cikkét tartja Veres Péter első nyomtatásban megjelent írásának, ugyanez vonatkozik egy később megjelent tudományos publikációra is: Bata Imre: Veres Péter levelei Sárközi Györgyhöz. = Kritika, 1979. 10. sz. 3. p.; Veres Péter hozzászólása Kodolányi J. és Róna I. cikkéhez. Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű.; Veres Péter: Van-e hát kivezető út? Hozzászólás Dániel Arnold cikkéhez. Lásd a 229. sz. jegyzetben id. mű.; Weis István: A magyar falu. Bp. 1931, A Magyar Szemle kiadása. Ism. Veres Péter. = Sz, 6. évf. 1931. 326-327. p.; Veres Péter (Balmazújváros): Menthetetlen-e a magyar földmivesnép? = Sz, 7. évf. 1932. 211-226. p.
- 298 Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű Veres Péter hozzászólása 395. p.
- 299 Uo. 396. p.
- 300 Uo. 398. p.
- 301 Uo.
- 302 Róna Imre: Az új európai eszme. (Pán Európa). = Sz, 1. évf. 1926. 210-214. p.; A háború és a béke megítélésének

kérdésében Róna Imre H. G. Wellsszel egyetértésben érzel-
keli, hogy a béke megvalósíthatóságának lehetősége még
nem érkezett el, lásd H. G. Wells: Amikor az üstökös el-
jön. Regény. Bp. 1926, Pantheon. Ism.: Róna Imre. = Sz,
2. évf. 1927. 115-116. p.; A Szovjetunióbeli társadalmi vi-
szonyok megítélése szempontjából Róna Imre véleménye a
Századunk munkatársai többségének véleményével egyezik,
Róna Imre Az orosz forradalom másnapja címen ismerteti
Fjodor Gladkow Cement c. regényét /Wie, 1927, Verlag für
Literatur und Politik/, lásd Sz, 3. évf. 1928. 307-308.
p. Gladkow e regényének ismertetése kapcsán mondja ki
Róna tétélesen: a forradalmat követő orosz társadalmi vi-
szonyok közepette az individuum elvész a kollektívizmusból.

- 303 Róna Imre: Az európai vámunió problémája. = Sz, 1. évf.
1926. 298-300. p.
- 304 Róna Imre: Európai szemle. = Sz, 1. évf. 1926. 388-393.,
477-478. p.; Sz, 2. évf. 1927. 175-178., 316-318. p.
- 305 Uo. 389-391. p.
- 306 Uo. 392. p.: "Beatrice Boeke, Georg Cadburynek, a bron-
villi legnagyobb angol csokoládégyár tulajdonosának leá-
nya, apja halála után, férjével egyetértésben lemondott
a körülbelül 40 000 fontnyi örökségről a célból, hogy ezt
az összeget a szociális, internacionális és pacifista
érzések nevelésére fordítsák. Ebből a célból alapítvány
létesült, melynek most volt a negyedik bizottsági konfe-
renciája Genfben."
- 307 Uo. 392-393. p.
- 308 Uo. 477-478. p.
- 309 Uo. 478. p.
- 310 Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű, Kodolányi János vita-
indító cikke, 272-273. p.
- 311 Lásd a 274. sz. jegyzetben id. mű, Salamon Konrád, 14. p.

- 312 MEFHOSz = Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége. Magában foglalta az ugynevezett területi egyesületeket, a székely, a felvidéki, a délvidéki egyetemi és főiskolai hallgatók szervezeteit, és több kisebb egyesülést, köztük a segélyegyleteket. Lásd a 274. sz. jegyzetben Salamon Konrád i. mű 63. p.
- 313 Az Erdélyi Fiatalokra, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollegiumának előzményeire gondolhat. Lásd Lengyel András: Buday György és az Erdélyi Fiatalok, in: Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Fejezetek hat évtized történetéből. Szerk. Hegyi András. Szeged, 1982, KISz Csongrád Megyei Bizottsága Politikai Képzési Központja. 123-144. p.; Az agrársettlemment gondolata és gyakorlata a Bethlen Gábor Körben, lásd Lengyel András: Buday György és Szeged. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. november 15. 6. p.
- 314 Lásd a 280. sz. jegyzetben id.mű. Kodolányi vitaindító cikke 272. p.
- 315 Lásd a 280. sz. jegyzetben id. mű, Ernst István hozzászólása 407. p.
- 316 L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919-1931.) Bp. 1980, Akadémiai K. 34. p.
- 317 Lásd a 274. sz. jegyzetben Salamon Konrád id. mű 12-13. p.
- 318 A tandíjreform-mozgalomról, lásd uo. 27-29., 77., 79., 115. p.
- 319 Lásd a 273. sz. jegyzetben id. mű 37. p.
- 320 Jászi Oszkár: Lesszámolás - beszámolás nélkül. = Sz, 13. évf. 1938. 72-75. p.
- 321 Uo. 75. p.
- 322 Lásd a 316. sz. jegyzetben id. mű 80. p.
- 323 Komlós Aladár: Az új lira emberideáljai. Sz, 2. évf. 1927. 280-289. p.; Kassák Lajos: Egy ember élete. Bp. 1927, Dan-

- te. 3 köt. Ism.: Komlós Aladár. = Sz, 2. évf. 1927. 622-624. p.; Móricz Zsigmond: Uri muri. Bp. 1928, Athenaeum. Ism.: Komlós Aladár. = Sz, 3. évf. 1928. 188-190. p.; Komlós Aladár: Kurzus és színészskultusz. (Intim Pista diadala.) = Sz, 3. évf. 1928. 569-571. p. ; Komlós Aladár: Egy készülő ígélet nevében. (Fiatal írók.) = Sz, 4. évf. 1929. 151-154. p.; Komlós Aladár: Fajvédő volt-e Ady Endre? = Sz, 4. évf. 1929. 308-312. p. ; Farkas Gyula: A magyar romantika. (Bp. 1930, Magy. Tud. Akadémia.) Ism.: Komlós Aladár. = Sz, 5. évf. 1930. 481-482. p.
- 324 Komlós Aladár: József Attila. = Sz, 12. évf. 1937. 366-367. p.
- 325 Uo. 367. p.
- 326 Uo.
- 327 József Attila a kortársak szemében. Összeáll. Bokor László. = Kritika, 1974. 8. sz. 13-19. p.
- 328 József Attila összes versei és válogatott írásai. Sajtó alá rendezte Németh Andor. Bp. 1938?, Cserépfalvi. 568 p. Ismerteti a kötetet és József Attilára emlékezik Supka Géza. = Literatura, 13. évf. 1938. 204-205. p.
- 329 Komlós Aladár: Írók és elvek. Bp. 1937, Nyugat. 245 p. Ism.: Nagy Sándor. = Sz, 12. évf. 1937. 392. p.
- 330 Uo.
- 331 Uo.
- 332 Péter László: József Attila dedikációiból. = Somogyi-Könyvtári Műhely, 19. évf. 1980. 1-2. sz. 29. p.; lásd még HSz, 35. évf. 1947. 1. sz. címlap verzője: "Nagy Sándor mérnök, filozófiai író."
- 333 Uo. 30. p.
- 334 Nagy Sándor: Az egzisztencializmus problémája. = Sz, 35. évf. 1947. 57-67. p.
- 335 Hatvany Lajos: Multhamisítók I. A magyar történelem kisajátítása. = Sz, 6. évf. 1931. 349-370. p.

- 336 Uo. 349. p.
- 337 Hatvany Lajos: Multhamisítók II. A magyar irodalom kisa-
játítása. = Sz, 7. évf. 1932, 96-107. p.
- 338 Uo. 96. p.
- 339 Lásd a 190. sz. jegyzetben id. mű 271-272. p.
- 340 Uo.
- 341 Uo. 272. p.
- 342 Remete László: A budapesti könyvtárügy uttörője. (Hat arc-
képvázlat.) Bp. 1964, FSzEK. 17. p. /Könyvtárosok Kis-
könyvtára 5./
- 343 Remete László: Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtár-
politikus ellen (1910-1918). = A FSzEK Évkönyve, 4. évf.
1949-1954. Bp. 1955. 69-83. p.; Sz. Gy.: Dienes László
(1889-1953) = A FSzEK Évkönyve, 4. évf. 1949-1954. 67-68.
p.; D. P.: Solti Andrásné (1893-1952) = A FSzEK Évkönyve,
1949-1954. 68.p.; Remete László: A Szabó Ervin Könyvtár
a Tanácsköztársaság alatt. = A FSzEK Évkönyve, 5. évf. 1955.
Bp. 1957. 56-67. p.; Haász Árpád: Emlékezés Szabó Ervin
születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepe-
sen. = A FSzEK Évkönyve, 6. évf. 1956-1957. Bp. 1958. 3-6.
p.; Remete László: A Fővárosi Könyvtár az ellenforradalom
első éveiben. = A FSzEK Évkönyve, 8. évf. 1960. Bp. 1961.
59-103. p. A következő szerkesztői megjegyzéssel jelent
meg a tanulmány: Részlet a szerző "A Fővárosi Szabó Ervin
Könyvtár története" c. készülő monográfiájából. E tanul-
mányrészlet ábrázolja a nagy könyvtáros nemzedék tragikus
sorsát, Gulyás Pálnak, a hivatásos könyvtárpolitikusnak
ujjbóli fellépését a Fővárosi Könyvtár ellen.; Remete Lász-
ló: A fővárosi könyvtár előtörténetéből. = A FSzEK Évköny-
ve. 9. évf, 1961. Bp. 1962. 67-95. p.; Remete László: A
Fővárosi Szabó Ervin könyvtár történetéből. A Wenckheim-
palota megszerzése. = A FSzEK Évkönyve, 10. évf. 1962.
77-105. p.; Remete László: Szabó Ervin szocialista könyv-

gyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban. = A FSzEK Évkönyve, 12. évf. 1964-1965. Bp. 1966. 104-123. p.; Remete László: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban, 2. rész. = A FSzEK Évkönyve, 13. évf. 1966-1967. Bp. 1968. 104-120. p.; Dienes László (1889-1953). Tolnai Györgynek a Dienes László-emléktábla (VIII., Dienes László u. 1.) leleplezésekor, 1969. március 26-án elmondott beszédéből. = A FSzEK Évkönyve, 14. évf. 1968-1969. Bp. 1970. 11-12. p.; Szabó Ervin (1877-1918). Révész Ferencnek a Kossuth Klubban, 1968. szeptember 26-án a TIT és a FSzEK által rendezett ünnepségen tartott emlékbeszédéből. = A FSzEK Évkönyve, 14. évf. 1968-1969. Bp. 1970. 5-10. p.; Remete László: Ismeretlen Szabó Ervin dokumentumok. = A FSzEK Évkönyve, 15. évf. 1970-1971. Bp. 1973. 62-71. p.; Gál Katalin: Szabó Ervin bibliográfia 1977. június - 1979. május. = A FSzEK Évkönyve, 18. évf. 1977-1978. Bp. 1981. 115-125. p.; Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966, FSzEK. 324 p. 28 t.; Szabó Ervin. 1877-1918. (Az anyagot gyűjtötte, válog., szerk. és jegyz. Remete László. Közreműk. Bóna Márta). Bp. 1968, FSzEK. 353 p.; Remete László - Révész Ferenc: Könyvtáros portrék. Bp. 1979, FSzEK. 140 p. Braun Róbert és Pikler Blanka portréját változtatás nélkül vették át a Budapesti könyvtárügy uttörői (lásd a 368. sz. jegyzetben id. mű) c. tanulmányból, kisebb bővítésekkel hozták Madzsar József és Solti Andrásné Szigeti Gabriella portréját. Dienes László portréját a Dienes László. /1889-1953/. (A dokumentumokat vál., bev. jegyz.: Remete László.) Bp. 1964, FSzEK. 295 p. 13 t. - kötetből hozták, s Szabó Ervinről egy terjedelmesebb életrajzot, amely az újabb kutatások eredményeit is tükrözi. Végül kiegészült még a kötet Hajdu Henrik (1890-1969) és Kőhalmi Béla életrajzával.

- 344 Kőhalmi Béla: Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján. = Magyar Könyvszemle, 74. évf. 1958. 213-223. p.; Kőhalmi Béla: Szabó Ervin, a könyvtáros. Bp. 1959. FSzEK. 7 p. 1 lev. 1 t. /Tanulmányok. Új sorozat. 5. (XXVIII.)/

- 345 A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Közzéteszi, bev. és jegyz. ellátta Kőhalmi Béla. Bp. 1959, (Országos Széchényi Könyvtár). XI, 211 p. 1 t.
- 346 Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959, Gondolat. 258 p. 13 t.
- 347 Remete László: Braun Róbert. = A Könyvtáros, 1961. 12. sz. 738-741. p.
- 348 Lásd a 342., 343. sz. jegyzetben id. mű.
- 349 (Pórné Váradi Irma - Kőhalmi Béla - Turnowszky Sándor): Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus. Bibliográfia és tanulmány. Bev. (Tiszay Andor). Bp. 1960, FSzEK. 71 p. /Könyvtárosok kiskönyvtára 2./
- 350 A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. 1-2. köt. Bp. 1970, 1975. 547, 647 p. A Braun személyi bibliográfiájából hiányzó művek az 1. kötetben tételszám szerint: 876., 2105., 2106., 2792: A 2. kötetben: 558., 561., 562., 619., 1164., 1679. tétel.
- 351 A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története (1850-1925). Hiteles kutatókból és a kamara belső adataiból feldolgozta Szávay Gyula. Kiad. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1927. Bp. [1928], Pesti Könyvny. (XI, 648.) Ism.: B[raun Róbert]. = Sz, 2. évf. 1927. 250-251. p.
- 352 Kőhalmi Béla: Braun Róbert, a bibliográfus és lexikográfus. = Sz, 12. évf. 1937. 115-116. p.
- 353 Turnowsky Sándor: Braun Róbert, a magyar szociográfia úttörője. = Korunk, 1. évf. 1957. 288-291. p.
- 354 Braun Róbert: Lipppa és Sansepolcro. = HSz, 9. évf. 1908. 17. köt. 321-336. p., 467-482. p., 565-577. p.
- 355 Braun Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága. = HSz, 10. évf. 1909. 19. köt. 513-527. p.

- 356 Braun Róbert: A falu lélektana. Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai felvételhez. = HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. 545-571., 690-713. p.; Braun Róbert: Maros-csicsér /Cicir/ 1935-ben. = Sz, 11. évf. 1936. 168-180. p.
- 357 Turnowsky Sándor: Adatok a vidéki munkásság életéhez. = Korunk, 4. évf. 1929. 81-89., 165-170., 265-270. p.
- 358 Uo. 81. p.
- 359 Gáll Ernő: Braun Róbert ébresztése. = Művelődés (Bucures-ti), 22. évf. 1979. 1. sz. 38-39. p.
- 360 Uo. 38. p.
- 361 Uo.
- 362 Uo.
- 363 Braun Róbert Jászi Oszkárhoz. OSzK-Kézirattár. Fond 114/14.
- 364 Uo.
- 365 Uo.
- 366 Uo.
- 367 Jászi Oszkár: Braun Róbert emlékére. = Sz, 12. évf. 1937. 99. p.
- 368 Tillman, H. Hessel: Peasant Europe. London, 1934. Ism.: Braun Róbert. = Sz, 9. évf. 1934. 309-310. p.; Macartney, C. A.: Hungary. London, 1934. Ism.: Braun Róbert. = Nyugat, 271 évf. 1934. 2. köt. 597-602. p.
- 369 Veres Péter: Az Alföld parasztsága. Bp. 1936, Oravetz Könyvkiadó. 87 p. Ism.: Braun Róbert. = Sz, 11. évf. 1936. 155-156. p.; Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Bp. (1936), Cserépfalvi. 243 p.; Illyés Gyula: Puszták népe. Bp. (1936), Nyugat. 287 p. Ism.: Braun Róbert. = Sz, 11. évf. 1936. 268-271. p.

- 370 Uo. 155. p.
- 371 Uo.
- 372 Lásd a 369. sz. jegyzetben id. mű 270. p.
- 373 Lásd a 367. sz. jegyzetben id. mű 99. p.
- 374 M. Á.: Előadás a Szovjetunióról Budapesten. = TSz, 1932. 5. sz. 233-234. p.
- 375 Uo. 233. p.
- 376 Uo. 234. p.
- 377 Hoover, Calvin B.: The economic life of Soviet Russia. New York, 1931, Macmillan. (VIII, 361 p.) Ism.: Braun Róbert. = Sz, 7. évf. 1932. 107-119. p.
- 378 Uo. 119. p.
- 379 Lawton, Lancelot: Economic history of Soviet Russia. London, (1932), Macmillan. 2 vols. Ism.: B[raun] R[óbert]. = Sz, 8. évf. 1933. 198-199. p.
- 380 Uo. 198. p.
- 381 Lásd a 367. sz. jegyzetben id. mű 100. p.
- 382 K. Nagy Magda: A Korunk szerkesztési elvei és kulturkonceptiója 1926-1940. = PtK, 26. évf. 1980. 4. sz. 52. p.
- 383 Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Irja és szerk. - - . Új sorozat. 1-6. köt. Kiad. a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Bp. 1939-1944. 6 db. Folytatása kéziratban.
- 384 Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. Lexikon pseudonymorum Hungaricum. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Függelék: Néhány száz névtelen munka jegyzéke. Bp. 1956, Akadémiai K. 706 p.

- 385 G[ulyás] P[ál]: Braun Róbert. = It, 26. évf. 1937. 89. p.
- 386 Lásd a 352. sz. jegyzetben id. mű 116. p.
- 387 Beke Ödönnek Csécsy Imre 1938. március 3. = MTA Kézirat-tár Ms 4785/472.
- 388 Remete László: Kőhalmi Béla (1884-1969). = A Könyvtáros, 25. évf. 1975. 13-17. p.
- 389 Heverdle László: Kőhalmi Béla és a Huszadik Század. = MKszle, 93. évf. 1977. 66-71. p.
- 390 Kőhalmi Béla: Szindikalizmus és leninizmus. Bp. 1919, ny. n. 15 p. /Vörös Könyvtár. 15-16./
- 391 Kőhalmi Béla: Mit olvassunk a szocialista irodalomból? Bp. 1919, Uránia. 16 p.
- 392 Károlyi Mihály levelezése. 1. köt. 1905-1920. Szerk. Litván György. Bp. 1978, Akadémiai K. 452-453. p.
- 393 Varga József: Károlyi Mihály levelezése. I. = MKszle, 95. évf. 1979. 211-212. p.
- 394 Markovits Györgyi: A bécsi Világosságról. = MKszle, 95. évf. 1979. 301-307. p.; Markovits Györgyi: A Bécsi Magyar Ujság 1919. október - 1923. december. = MKszle, 93. évf. 1977. 257-269. p.
- 395 Batári Gyula: Magyar írók olvasmányaikról. = MKszle, 93. évf. 1977. 335-344. p.
- 396 Havasi Zoltán: A könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után. = MKszle, 91. évf. 1975. 1-8. p.
- 397 Ebben a retrospektív nemzeti bibliográfiai vállalkozásban az első megjelent kötet: Régi Magyarországi Nyomtatványok. 1473-1600. Összeáll. (Borsa Gedeon, Hervay Ferenc stb.) Bp. 1971, Akadémiai K. 928 p. 42 t.

- 398 Kőhalmi Béla: Vita a könyvtártudományról. = Az OSzK Év-könyve, 1957. 76-83. p.
- 399 Uo. 76. p.
- 400 Kőhalmi Béla: A magyar nemzeti bibliográfia kérdése. = Könyvtári Szemle, 1. évf. 1913. 93-94., 101-103. p.
- 401 Kőhalmi Béla: Nincsen nemzeti bibliográfiánk. Bp. 1914, Lantos. 29 p.
- 402 Kőhalmi Béla: Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473-1920. = MKszle, 78. évf. 1962. 1. p.
- 403 Pikler Blankáról önálló tanulmányt irt Remete László, lásd a 342. sz. jegyzetben id. mű; lásd még: Vékony Margit: Az első magyar könyvtárosnő: Pikler Blanka. = Az OSzK Év-könyve, 1968-1969. 399-416. p.
- 404 Ferenczi Zsuzsa: Kőhalmi Béla és a magyar bibliográfia. = A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 2. évf. 1980. 249-261. p.
- 405 Kőhalmi Béla: Könyvtártudományunk feladatai. = A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 6. köt. 1954. 353-378. p.
- 406 Lásd a 404. sz. jegyzetben id. mű 251. p.
- 407 K[őhalmi] B[éla]: A közüzemek kérdése. = Sz, 5. évf. 1930. 286-290. p.
- 408 A közüzemek kérdése Magyarországon. Bp. 1930, Athenaeum.
- 409 Világtörténet évszámokban. 1789-1945. Összeáll. Ormos Mária. Bp. 1982, Gondolat. 127. p.
- 410 Kőhalmi Béla: A Winter akció és az osztrák munkásság. Sz, 9. évf. 1934. 295-297. p.
- 411 Kőhalmi Béla: Integrális humanizmus. = Sz, 12. évf. 1937. 80-81. p.

- 412 Uo.
- 413 Kőhalmi Béla: Salvador de Madariaga. = Sz, 13. évf. 1938. 197-199. p.
- 414 Salvador de Madariaga: Elysiumi mezők c. könyvének reklámja . = Sz, 13. évf. 1938. 5. sz. 184. p. után hátsó borítólap belső oldala. Uo. 6. sz. 232. p. után hátsó borítólap belső oldala.; HSz, 35. évf. 1947. 2. sz. 176. p. után hátsó borítólap belső oldala.
- 415 Salvador de Madariaga: Elysiumi mezők c. könyvének reklámja . = Sz, 14. évf. 1939. 1. sz. 48. p. hátsó borítólap belső oldala.
- 416 Lukács György válasza a Nouvi Argumenti körkérdésére. Közli Vörös T. Károly. = Kritika, 1983. 1. sz. 23-28. p.
- 417 Uo. 27. p.
- 418 A baszk tragédia könyvei. 1. The Basque Country and European peace. An Analysis of German domination in Euzkadi. (Egy térképpel). London, 1938, Autonomous Government of Euzkadi. 1938 June. - 2. Report on the Administration of Justice in the Basque Country during the Civil War. Paris, 1938, February. Autonomous Government of Euzkadi. - 3. Guernica. 64 mélynyomású képes oldal szöveggel Guernica pusztulásáról. Angol és baszk nyelven. Hely és év nélkül. Ism. K[őhalmi] B[éla]. = Sz, 13. évf. 1938. 294-295. p.
- 419 Horner Miklós: A német nemzeti szocializmus utja. Bp. 1936, Studio. 47 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 10. évf. 1935. 428 p.
- 420 Veszprémy Ferenc: Ösztön és faj. Szerző kiadása. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda ny. 1938. 228 p. Ism.: K[őhalmi] B[éla]. = Sz, 13. évf. 1938. 296. p.; Roykó Viktor: Kereszténység, magyarság, zsidóság. Adalék a csonkamagyarországi zsidókérdés megoldásához. Kiskunfélegyháza,

- 1938, Szerző kiad. 18 p. Ism.: K[őhalmi] B[éla]. = Sz, 13. évf. 1938. 296 p. Mindkét ismertetést k. b. szignóval jegyezte.
- 421 A magyar idegenforgalom alakulása 1927-1937. Közread. az Orsz. Magyar Idegenforgalmi Hivatal közreműködésével a Magyar Gazdaságkutató Intézet. Bp. 1938. 54 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 13. évf. 1938. 231-232. p.
- 422 Uo. 231. p.
- 423 Buchinger Manó: Az októberi forradalom tragédiája. Bp. 1936, Népszava. 174 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 11. évf. 1936. 349-350. p.
- 424 Zoványi Jenő: Szekfü és társai történetirása. Bp. 1938. 73 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 13. évf. 1938. 231-232. p.; Kőhalmi Béla: Az ötvenéves "Régi Magyarország". = Sz, 13. évf. 1938. 259-260. p.
- 425 Magyar Szemle. Augusztus. Ism.: K[őhalmi] B[éla.] = Sz, 11. évf. 1936. 343-344. p. A cikket k. b. szignóval jegyezte.
- 426 Pongrácz Kálmán: Tiszántul agrárproblémái. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 307-315. p.; Draskóczy Antal: A Tiszántul politikai arca. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 315-323. p.; Kovács Imre: A kaszáskereszt-mozgalom. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 324-328. p. Kovács Imre író, publicista, szociológus. Az 1930-as években bekapcsolódott a falukutató munkába, majd a Márciusi Front mozgalomba. 1937-ben Néma forradalom c. könyve miatt 3 hónapi börtönre ítélték.
- 427 Lásd a 425. sz. jegyzetben id. mű 344. p.
- 428 Uo.
- 429 Világkép. Ism.: K[őhalmi] B[éla]. = Sz, 11. évf. 1936. 344. p. A cikket k. b. szignóval jegyezte.

- 430 More Books. Bulletin of the Boston Public Library. Issued monthly by Order of the Trustees. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 13. évf. 1938. 354-355. p.
- 431 Lásd a 352. sz. jegyzetben id. mű.
- 432 Kőhalmi Béla: Az Új könyvek könyve. 173 író, művész, tudós vallomása olvasmányairól. Bp. 1937, Gergely R. kiadása. 398 p.
- 433 Jászi Oszkár: Helyreigazítás. = Sz, 12. évf. 1937. 144. p.
- 434 Lásd a 183. sz. jegyzetben id. mű.
- 435 Uo. 439-442. p.
- 436 Haraszti Emil: A tánc története. A Kincsestár, A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtárának 54. sz. 78 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 13. évf. 1938. 232.p.
- 437 Balassa József:
A nyelvek élete. A nagyközönség számára. Bp. 1938, Rózsa-völgyi kiad. 266 p. Ism.: Kőhalmi Béla. = Sz, 13. évf. 1938. 354 p.
- 438 A Századunk 1937-1938-ban komoly anyagi nehézségekkel küzd, a lapot Csécsy finanszírozza, az anyagiak miatt a lap további megjelentetése is veszélybe kerülhet. Töreksenek megtartani előfizetőiket, lásd: Beke Ödönnek Csécsy Imre. = MTA Kézirattár Ms 4785/468-473.
- 439 Lásd a 388. sz. jegyzetben id. mű 16. p.
- 440 Lásd a 225. sz. jegyzetben id. mű 95. p.
- 441 Kőhalmi Béla: Rácz Gyula (1874-1948). = HSz, 36. évf. 1948. 453. p.
- 442 Rácz Gyula publicisztikája a Huszadik Század lapjain első-sorban a feudális nagybirtokrendszer elleni harcot tükrözi.

B i b l i o g r á f i a

a.: Somló Bódog (1879-1920). = Sz, 1. évf. 1926. 73-75. p.

Ady Endre emlékének. = HSz, 20. évf. 1919. 40. köt. 121-123. p.

ADY Endre: A Galilei Kör ünnepén. = Szabadgondolat, 3. évf. 1913. 337-338. p.

ADY Endre: S ha Erdélyt elveszik? = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 737-738. p.

ADY Endre: Poéta és publikum. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 266-269. p.

ANDRÁSI Gábor: A fiatal Kassák Lajos a szocializmusról. = Literatura, 6. évf. 1979. 4. sz. 377-397. p.

BALASSA József: Vikár Béla hetvenötéves. = Magyar Nyelvőr, 63. évf. 1934. 3-4. sz. 48-49. p.

BALÁZS Béla: Ady Endre és a háború. = HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 190-194. p.

BATA Imre: Veres Péter alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1977, Szépirodalmi K. 299 p. /Arcok és Vallomások/.

BATA Imre: Veres Péter '32. = Literatura, 1980. 3-4. sz. 364-369. p.

BATA Imre: Veres Péter levelei Sárközi Györgyhez. = Kritika, 1979. 10. sz. 3-4. p.

BATÁRI Gyula: Egy társulati könyvtár sorsa a XX. század elején. = Az OSzK Évkönyve, 1967, 435-441. p.

BATÁRI Gyula: Magyar írók olvasmányaikról. = MKSzle, 93. évf. 1977. 335-344. p.

BATTHYÁNY Ervin: Az anarchizmus. (A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 2. expozéja). = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 183-195. p.

BENEDEK Marcell: Benedek Elek. = ItK, 59. évf. 1955. 1-23. p.

BENEDEK Marcell: Emberség. = Forum, 2. évf. 1947. 12. sz. 991-992. p.

BENEDEK Marcell: Az erdélyi magyar irodalom. = Sz, 1. évf. 1926. 5-54. p.

BENEDEK Marcell: Magyar író tragédiája 1929-ben. A Literatura almanachja. 1930. Bp. 1930, Lantos. 102 p.

BENEDEK Marcell: A magyar szellemi élet decentralizálása. = Korunk, 2. évf. 1927. 32-38. p.

BENEDEK Marcell: Platon állama. = A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy közlönye. 34. évf. 1949. 9. sz. 1-3. p.

BENEDEK Marcell: Új Ady-háborúság. = Sz, 2. évf. 1927. 93-98. p.

Beszélgetés Bibó Istvánnal. Huszár Tibor interjuja. = Valóság, 23. évf. 1980. 9. sz. 28. p.

BÓKA László: Földessy Gyula nyolcvan éves. = Csillag. A Magyar Írók Szövetségének folyóirata. 8. évf. 1954. 1969-1971. p.

BOKOR László: József Attila a kortársak szemében. = Kritika, 1974. 8. sz. 13-19. p.

BÜHM Vilmos, bécsi magyar követ jelentései a Peidl-kormányhoz és Ágoston Péter külügyminiszterhez. Közli: Gábor Sándorné. = PtK, 6. évf. 1960. 4. sz. 191-204. p.

BRAUN Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága. = HSz, 10. évf. 1909. 19. köt. 513-527. p.

BRAUN Róbert: Az egyke - ha katolikus álláspontról nézik. (Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. Bp. 1922, Szerző kiad.) (Könyvism.) = Szocializmus, 13. évf. 1923. 142-143. p.

BRAUN Róbert: A falu lélektana. Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai felvételhez. = HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. 545-571., 690-713. p. Maros-csicsér szociográfiai leírása.

BRAUN Róbert: Hoover, Calvin B.: The economic life of Soviet Russia. New York, 1931, Macmillan. (VIII, 361 p.) (Könyvism.) = Sz, 7. évf. 1932. 107-119. p.

B[RAUN] R[óbert]: Jobboldali pánik. = Sz, 6. évf. 1931. 372-373. p.

B[RAUN Róbert]: Lawton, Lancelot: Economic history of Soviet Russia. London, (1932), Macmillan. 2 vols. (Könyvism.) = Sz, 8. évf. 1933. 198-199. p.

BRAUN Róbert: Lippa és Sasepolcro. = HSz, 9. évf. 1908. 17. köt. 321-336., 467-482., 565-577. p.

BRAUN Róbert: Macartney, C. A.: Hungary. London, 1934. (Könyvism.) = Nyugat, 27. évf. 1934. 2. köt. 597-602. p.

B[RAUN Róbert]: A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története (1850-1925). Hiteles kutatókból és a kamara belső adataiból feldolgozta Szávay Gyula. Kiad. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 1927. Budapest, Pesti Könyvny. (XI, 648 p.) (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927. 250-251. p.

BRAUN Róbert: A mai Amerika. = Nyugat, 26. évf. 1933. 1. köt. 261-263. p.

BRAUN Róbert: Maros-Csicsér (Cicir) 1935-ben. = Sz, 11. évf. 1936. 168-180. p.

BRAUN Róbert: Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Bp.(1936), Cserépfalvi. 243 p.; Illyés Gyula: Puszták népe. Bp. 1(1936), Nyugat. (Könyvism.) = Sz, 11. évf. 1936. 268-271. p.

BRAUN Róbert: Tillman, H. Hessel: Peasant Europe. London, 1934. (Könyvism.) = Sz, 9. évf. 1934. 309-310. p.

BRAUN Róbert: Veres Péter: Az Alföld parasztsága. Bp. 1936, Oravetz Könyvkiadó. 87 p. (Könyvism.) = Sz, 11. évf. 1936. 155-156. p.

BRESZTOVSZKY Ede: Ex oriente lux! = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 68-73. p.

BRESZTOVSZKY Ede: A gyáripár fejlődése és a gyári munkásság munkaviszonyai Magyarországon. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 382-392. p.

BRESZTOVSZKY Ede: Kunfi Zsigmond (1879. április 28. - 1929. november 18.) = Sz, 4. évf. 1929. 639-643. p.

BRESZTOVSZKY Ede: A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 23-46. p.

BRESZTOVSZKY Ede: A magyar könyv válsága. 1. = Sz, 4. évf. 1929. 231-234. p.

BRESZTOVSZKY Ede: A nemzetiségi kérdés a Verhovinán. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 542-545. p.

BRESZTOVSZKY Ede: Pacifizmus és szociáldemokrácia. = HSz, 17. évf. 1916. 34. köt. 163-166. p.

BRESZTOVSZKY Ede: A tömegnevelés kérdése. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 140-143. p.

CSÉCSY Imre: Korunk Szava és a Literatura. = Sz, 14. évf. 1939. 39-41. p.

CSÜRY István: A "Huszedik Század" szociológiai pozitivizmusa. (Fejezet a folyóirat történetéből). = Könyv és Könyvtár, 9. évf. 1973. 5-87. p.

CZÓBEL István: A társadalmi fejlődés iránya. = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 433-457. p.

A demokrácia "válsága"? Kérdések a közvéleményhez. = Sz, 2. évf. 1927. 290. p.

DRASKÓCZY Antal: A Tiszántul politikai arca. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 315-323. p.

ERDEI Ferenc: Királyhegyes. = Sz, 6. évf. 1931. 25-35. p.

ERÉNYI Tibor: Az ideológia és a kultúra kérdései a Szocializmus c. folyóiratban (1906-1918). = PtK, 26. évf. 1980. 2. sz. 32-56. p.

ERÉNYI Tibor: Kunfi Zsigmond. Bp. 1974, Akadémiai K. 289 p. /Életek és Korok/.

ERÉNYI Tibor: Kunfi Zsigmond. = Budapest, 6. évf. 1968. 8. sz. 19-20. p.

ERNST István: Hozzászólás Kodolányi [János] és Róna [Imre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 407-408. p.

FÁBIÁN Dániel: Hozzászólás Kodolányi [János] és Róna [Imre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 464-469. p.

FÁBIÁN Dániel: József Attiláról. Bp. 1974, Kossuth. 210 p.

FÁBIÁN Dániel: A résztvevő szemével. (Adatok a Bartha Miklós Társaság történetéhez). = PtK, 25. évf. 1979. 196-212. p.

FÁBIÁN Dániel - JÓZSEF Attila: Ki a faluba! Röpirat. Hódmezővásárhely, 1930, Törekvés ny. (A Bartha Miklós Társaság Füzetei. 1.) lásd még: József Attila Összes művei 3. köt. Bp. 1958, Akadémiai K. 197-204., 422-424. p.

Feljegyzések és levelek a Nyugatról. (Fenyő Miksa: Följegyzések a Nyugat folyóiratról és környékéről. Levelek Fenyő Miksához és a Nyugat szerkesztőségéhez). Sajtó alá rend., bev. tanulm., jegyz. Vezér Erzsébet. Bp. 1975, Akadémiai K. 546 p. /Uj Magyar Múzeum. 10./

A feloszlatott Wesselényi Reform Klub egy tagjának hozzászólása Kodolányi J[ános] és Róna I[mre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 350-352. p.

FERENCZI Zsuzsa: Kőhalmi Béla és a magyar bibliográfia. = A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 2. évf. 1980. 249-261. p.

FORGÓ István: A természeti, társadalmi és művészeti törvények egysége. = Sz, 6. évf. 1931. 196-204. p.

FORGÓ Pál: Felelet Nádaï Pál cikkére. = Sz, 4. évf. 1929. 171-172. p.

FÜLDESSY Gyula: A költői lángelme világnézeti és esztétikai ismertetőjelei Ady Endre példájában. (Halála tizéves fordulójára). = Sz, 4. évf. 1929. 92-99. p.

G. A.: 1919-1945. A magyar szabadkőművesség néma évei. = Kelet, A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy közlönye. 32. évf. 1947. 2. sz. 1-3. p.

GÁLL Ernő: Braun Róbert ébresztése. = Művelődés (București), 22. évf. 1979. 1. sz. 38-39. p.

GAZDAG Ferenc: Giesswein Sándor részvétele a Huszadik Század vitáiban 1904-1918. = Századok, 1977. 111. évf. 2. sz. 329-361. p.

GEÖCZE Sarolta: A konzervativizmus és a keresztény szocializmus. (A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 4. expozéja). = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 272-288. p.

GERGELY Jenő: Giesswein Sándor és a szociális katolicizmus. = Világosság, 1974. 15. évf. 10. sz. 624-633. p.

Giesswein Sándor (1856-1923). = Sz, 1. évf. 1926. 75. p.

GOÓR Pál - HATVANY Lajos: Ady Endre: Új versek. Bp. 1906, Pallas. Ism. = HSz, 7. évf. 1906. 13. köt. 347-355. p.

- GÖNCZI Jenő: Az angol demokrácia példája. = Sz, 1. évf. 1926. 19-33. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: Baracs Károly (1868-1929). = Sz, 4. évf. 1929, 92-99. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: Das Blaubuch. (Egy új bécsi folyóirat). = Sz, 3. évf. 1928. 186-187. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: Bonn, M. J.: Die Krisis der europäischen Demokratie. München, 1925, Mayer et Jessens. 155 p. (Könyvism.) = Sz, 1. évf. 1926. 237. p.
- GÖNCZI Jenő: Cavourtól Mussoliniig. (Könyvism.) = Sz, 4. évf. 1929. 501-510. p.
- GÖNCZI Jenő: Demokrácia és alkotó mezőgazdasági politika. = Sz, 2. évf. 1927. 423-436. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: A Fascizmus kritikája. (Luigi Sturzo: Italien und der Fascismus. Köln, Gilde-Verl. 281 p. (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927. 396-398. p.
- GÖNCZI Jenő: Gróf Károlyi Imre könyve és a magyar válság. = Sz, 6. évf. 1931. 422-424. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: Kisléghi Nagy Dénes: Az emberi munka bölcsellete. Bp. 1930, Gergely R. Kiad. a Magyar Közgazdasági Társaság. 143 p. (Könyvism.) = Sz, 5. évf. 1930. 584-585. p.
- GÖNCZI Jenő: A magyar válság és a társadalomtudomány tanulságai. = Sz, 4. évf. 1929. 501-510. p.
- G[ÖNCZI] J[enő]: Nekrológ. [Pollacsek Károly]. = Sz, 3. évf. 1928. 197. p.
- GÖNCZI Jenő: Németország politikai szerkezete Bismarcktól Hindenburgig. = Sz, 3. évf. 1929. 329-348. p., folytatása 4. évf. 1929. 65-83. p.

G[ÖNCZI] J[enő]: The Secret of high wages by Bertram Austin and W. Francis Lloyd. London, 1926, Fischer Unwin Ltd. 11 p. (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927. 340-342. p.

G[ÖNCZI] J[enő]: Szabó Dezső: Segítség! (Könyvism.) = Sz, 1. évf. 1926. 133-135. p.

GÖNCZI Jenő: Szocialista hitujítás. (De Man - Vandervelde - Laski). = Sz, 4. évf. 1929. 295-301. p.

GÖNCZI Jenő: Szocialista realizmus. = Sz, 6. évf. 68-73. p.

GÖNCZI Jenő: A születések korlátozásának kérdése Angliában. = Sz, 1. évf. 1926. 216-221. p.

GÖNCZI Jenő: A történelmi materializmus hatása a gondolkozásra. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 100-103. p.

G[ÖNCZI] J[enő]: Weber, Alfred: Die Krise des modernen Staatsgedankens in Eurpa. Stuttgart, 1925, Deutsche Verlagsanstalt. 172 p. (Könyvism.) = Sz, 1. évf. 1926. 307-309. p.

GRATZ Gusztáv: A liberalizmus. (A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 1. expozéja). = HSz, 5. évf. 1904. 91 köt. 165-182. p.

G[ULYÁS] P[ál]: Braun Róbert. = It, 26. évf. 1937. 89. p.

GULYÁS Pál: Magyar írói álnév lexikon. Lexikon pseudonymorum Hungaricum. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Függelék: Néhány száz névtelen munka jegyzéke. Bp. 1956, Akadémiai K. 706 p.

GULYÁS Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Irja és szerk. - - . Uj sorozat. 1-6. köt. Kiad. a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Bp. 1939-1944.

GYÖRGY János: Dunai konföderáció. = HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 225-232. p.

GYÖRGY János: Gazdasági és erkölcsi feladatok a háboru után. = HSz, 18. évf. 1917. 36. köt. 384-392. p.

GYÖRGY János: A jövő iskolája és a békére nevelés. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 129-135. p.

GYÖRGY János: Az orosz kormány agrárpolitikája és az orosz parasztkérdés. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 440-444. p.

HALMAN György: Kner Imre és a Psalmus Hungaricus. = ItK, 82. évf. 1978. 633-646. p.

Haladó ifjusági mozgalmak Csongrád megyében. Fejezetek hat évtized történetéből. Szerk. Hegyi András. Szeged, 1982, KISz Csongrád Megyei Bizottsága Politikai Képzési Központja. 558 p.

[HALASI Béla] hal: Bucsuzó egy távozó tudóstól [Róheim Gézáttól]. = Sz, 3. évf. 1928. 636-637. p.

HALASI Béla: A munkanélküliség, mint világgazdasági probléma. = Sz, 1. évf. 1926. 197-209. p.

HALASI Béla: A termelés "racionalizálása" Németországban. = Sz, 3. évf. 1928. 15-19. p.

HANTÓ Zsuzsanna: Jászi Oszkár és Szabó Ervin vitája a tudomány és a politika viszonyáról. Pécs, 1976. 29, 2, 12 p. /Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Közlemények. 21./

HANTÓ Zsuzsa: A tudomány és a politika viszonyáról a szociológia első magyar műhelyében. (A szociológia első magyar műhelye, Vál. Litván György és Szücs László). = Szociológia, 1976. 1. sz. 168-170. p.

HARASZTI Sándor: Adalék az ifjú bolsévizáló lélek pszichológiájához. I. Vita. = Sz, 5. évf. 1930. 86-88. p.

[HARASZTI Sándor] Bíró Ferenc: Szabó Ervin. = TSz, 1931. 1. sz. 21-26. p.

HATVANY Lajos: Multhamisítók I. A magyar történelem kisajátítása. = Sz, 6. évf. 1931. 349-370. p.

HATVANY Lajos: Multhamisítók II. A magyar irodalom kisajátítása. = Sz, 7. évf. 1932. 96-107. p.

HAVASI Zoltán: A könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után. = MKszle, 91. évf. 1975. 1-8. p.

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924-1944). 1-2. köt. Közzéteszi: Maros Ildikó. Bukarest, 1980, Kriterion. 438., 490 p.

HEVERDLE László: Kőhalmi Béla és a Huszadik Század. = MKszle, 93. évf. 1977. 66-71. p.

HEVESI András: Forradalmi reakció. Hozzászólás Kodolányi János és Róna I[mre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 403-406. p.

HORT Dezső: Adalék a bolsevizáló lélek pszichológiájához. 2. Vita. = Sz, 5. évf. 1930. 88-90. p.

HORVÁTH Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914). Bp. 1961, Gondolat. 647 p.

HORVÁTH Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története. (1896-1914). (Utószó: Nagy Péter). 2. kiad. Bp. 1974, Gondolat. 653 p.

Huszadik Század. Társadalomtudományi és politikai szemle. 35-37. évf. 1947-1949.

Huszadik Század. Társadalomtudományi szemle, 1-20. évf. 1900-1919.

HUSZÁR Tibor: Történelem és szociológia. Bp. 1979, Magvető. 574 p.

IGNOTUS Pál: A közönség válsága. = Sz, 3. évf. 1928. 637-639.p.

IGNOTUS Pál: Polémia a Wesselényi Reform Klub tagjával. Hozzászólás Kodolányi J[ános] és Róna I[mre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 409-413. p.

ILLYÉS Gyula: Szimonidesz Lajos: Jézus és Mária ereklyéi. Ism. = Nyugat, 27. évf. 1934. 1. köt. 345. p.

JÁSZI Oszkár: Adalék az ifju bolsevizáló lélek pszichológiájához. = Sz, 5. évf. 1930. 1-7. p.

J[ÁSZI] O[szkár]: Ágoston Péter. = Sz, 2. évf. 1927. 167-170. p. A nekrológ eredetije: MTA Kézirattár. Ms 5063/n.

JÁSZI Oszkár: Braun Róbert emlékére. = Sz, 12. évf. 1937. 97-100. p.

JÁSZI Oszkár: A demokrácia krízise Fascizmus és bolsevizmus között. = Korunk, 2. évf. 1927. 401-412. p.

JÁSZI Oszkár: Ha Szabó Ervin nem hal meg. ... = Sz, 3. évf. 1928. 527-533. p.

JÁSZI Oszkár: Helyreigazítás. = Sz, 12. évf. 1937, 144 p.

JÁSZI Oszkár: Huszadik Század: akkor és most. = HSz, 35. évf. 1947. 1. sz. 4-8. p.

JÁSZI Oszkár: Leszámolás - beszámolás nélkül. = Sz, 13. évf. 1938. 72-75. p.

JÁSZI Oszkár publicisztikája. Válogatás. Vál., szerk. és jegyz. Litván György, Varga F. János. Bp. 1982, Magvető K. 590 p.

JÁSZI Oszkár: Tardos Sándor (1875-1930). = Sz, 5. évf. 1930. 570-572. p.

JÁSZI Oszkár: Tudományos publicisztika. = HSz, 1. évf. 1900. 1. köt. 2-12. p.

JÁSZI Oszkár: Ujabb adalék a bolsevizáló lélek természetrajzához. = Sz. 5. évf. 1930. 226-231. p.

JÓZSEF Attila: A Bartha Miklós Társaság Értesítőjéhez (1928. október). = Sz, 3. évf. 1928. 589. p.

JÓZSEF Attila: Öngyilkosság? = Emberismeret, 1. évf. 1934. 2-3. sz. 159-161. p.

JÓZSEF Attila: Tolnai Vilmos: Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. 2. kiad. Bp. 1928, Eggenberger. (340 p.) (Könyvism.) = Sz, 4. évf. 1929. 189. p.

KÁLDOR György: Briand memoranduma az európai államszövetségről. = Sz, 5. évf. 1930. 326-328. p.

KÁLDOR György: Jászi Oszkár és a magyar ellenforradalom. = Tovább, 2. évf. 1947. június 13. 7. sz.

KÁLDOR György: Nemzeti vagy nemzetközi tervgazdaság? = Sz, 11. évf. 1936. 27-32. p.

KÁLDOR György: Az orosz gazdaság utja. = Sz, 2. évf. 1927. 487-497. p.

KÁLDOR György: Orosz problémák. = Sz, 6. évf. 1931. 225-238. p.

KÁLDOR György: Sombart, Werner: Deutscher Sozialismus, Buchholz und Weisswange, Charlottenburg, 1934. (Könyvism.) = Sz, 9.évf. 1934. 435-436. p.

KÁLDOR György: Tervgazdaság, államkapitalizmus, autarkia. (Tallózás a világirodalomban). = Sz, 7. évf. 1932. 34-38. p.

KÁLDOR György: Választás után. = Sz, 10. évf. 1935. 130-132.p.

KÁLDOR György: Választójog és demokrácia. = Sz, 9. évf. 1934. 283-287. p.

KÁLDOR György: Veres Péter "Számadás"-a. = Sz, 12. évf. 1937. 245-247. p.

KÁLDOR György: A világgazdasági válság. = Sz, 5. évf. 1930. 433-441. p.

KÁLMÁN Lászlóné: Társadalmi Szemle. Repertórium. Bp. 1974, Petőfi Irodalmi Múzeum. 100 p.

KÁROLYI Mihály levelezése. 1. köt. 1905-1920. Szerk. Litván György. Bp. 1978, Akadémiai K. 806 p. 17 t.

KÁRPÁTI Zoltán: Megjegyzések a századelő marxizmusképéhez. A szociológia első magyar műhelye. Vál. Litván György és Szücs László. = Szociológia, 1976. 1. sz. 167-168. p.

Kassák Lajos. 1887-1967. Nekrológ. = Népszabadság, 25. évf. 1967. július 25. 173. sz. 7. p.

KASSÁK Lajos hozzászólása Kodolányi J[ános] és Róna I[mre] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 339-347. p.

KASSÁK Lajos: Könyv- és reklámművészeti kiállítás. = Sz, 5. évf. 1930. 291-294. p.

KASSÁK Lajos: Osvát Ernő. = Sz, 4. évf. 1929. 630-639. p.

KECSKEMÉTI György hozzászólása Kodolányi J[ános] és Róna I[mre] tanulmányához. = Sz, 5. évf. 1930. 398-403. p.

KECSKEMÉTI György: Kollektivitás - individualitás. = Sz, 6. évf. 1931. 161-172. p.

KELEN Jolán: Dr. Gönczy Jenő 1879-1967. = Pedagógusok Lapja, 23. évf. 1967. szept. 7. 16-17. sz. 4. p.

KEMÉNY Gábor: Benedek Elek. = Sz, 4. évf. 1929. 522-523. p.

KEMÉNY György: Foerster, Fr. W.: Weltpolitik und Weltgewissen. München, 1919, Verl. für Kulturpolitik. 218 p. (Könyvism.) = HSz, 20. évf. 1919. 40. köt. 104-108. p.

KEMÉNY György: Gazdasági egyensúly és stabilizáció. = HSz, 35. évf. 1947. 13-17. p.

KEMÉNY György: Die Goldwährung. = Grundzüge der Währungstheorie von Adalbert Halasi. Berlin, 1933, Heymanns Verl. (Könyvism.) = Sz, 8. évf. 1933. 193-195. p.

KENDE Zsigmond: A Galilei Kör megalakulása. Bp. 1974, Akadémiai K. 195 p.

K[INSZKI] I[mre]: 'Az öngyilkos'. [Cikksorozat]. Irták: József Attila, Kodolányi János, Szimonidesz Lajos, Vámbéry Rusztem stb. Emberismeret, 1. évf. 2-3. sz. 65-158. p. Ism. = Sz, 9. évf. 1934. 440. p.

K[INSZKI] I[mre]: Dovifat, Emil: Der amerikanische Journalismus. Stuttgart, 1927, Deutsche Verlags-Anstalt. 256 p. (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927: 329-332. p.

KINSZKI Imre: Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon. Bp. 1934, Soli Deo Gloria Szövetség kiadása. 152 p. (Könyvism.) = Sz, 10. évf. 1935. 40-42. p.

KINSZKI Imre: Matolcsy Mátyás: Mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. Bp. 1933, A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. külön kiadványa. (Könyvism.) = Sz, 9. évf. 1934. 44-45. p.

KINSZKI Imre: Rubinstein, Sigmund: Herrschaft und Wirtschaft. München, 1930, Drei Masken Verl. VIII, 420 p. (Könyvism.) = Sz, 6. évf. 1931. 204-208. p.

KIRÁLY István: Ady Endre. 1-2. köt. 2. kiad. Bp. 1(972), Magvető K. 717, 788 p.

KIRÁLY István: Ady és a Naumann-terv. = Kritika, 1979. 11. sz. 7-9. p. Friedrich Naumann Közép-Európa terve (Közép-Európai Egyesült Államok) mellett állt a haladás táborából többek közt Jászi Oszkár, Ignótyus, Szabó Ervin, Biró Lajos, ellene voltak többek között Kunfi Zsigmond, Szende Pál, Ágoston Péter, Ady Endre.

KIRÁLY István: Hazafiság és forradalmiság. Bp. 1974, Kossuth. 375 p.

KIRÁLY István: Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben. 1914-1918. 1-2. köt. Bp. (1982), Szépirod. K. 668, 697 p.

KODOLÁNYI János: A magyar intellektuális ifjúság. = Sz, 5. évf. 1930. 267-274. p.

KOLNAI Aurél: Észrevételek Jászi Oszkár újabb fejtegetéseihez. a bolsevizmusról. = Sz, 5. évf. 1930. 359-360. p.

KOMLÓS Aladár: Egy készülő ígéret nevében. (Fiatal írók). = Sz, 4. évf. 1929. 151-154. p.

KOMLÓS Aladár: Fajvédő volt-e Ady Endre? = Sz, 4. évf. 1929. 308-312. p.

KOMLÓS Aladár: Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930, Magy. Tud. Akadémia. (Könyvism.) = Sz, 5. évf. 1930. 481-482. p.

KOMLÓS Aladár: József Attila. = Sz, 12. évf. 1937. 366-367. p.

KOMLÓS Aladár: Kassák Lajos: Egy ember élete. Bp. 1927, Dante. 3 köt. (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927. 622-624. p.

KOMLÓS Aladár: Kurzus és színész-kultusz. (Intim Pista diadala). = Sz, 3. évf. 1928. 569-571. p.

KOMLÓS Aladár: Móricz Zsigmond: Uri muri. Bp. 1928, Athenaeum. (Könyvism.) = Sz, 3. évf. 1928. 188-190. p.

KOMLÓS Aladár: Az új líra emberideáljai. = Sz, 2. évf. 1927. 280-289. p.

KOVÁCS Imre: A kaszáskereszt-mozgalom. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 324-328. p.

KÖHALMI Béla: Balassa József: A nyelvek élete. A nagyközönség számára. Bp. 1938, Rózsavölgyi. 266 p. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 354. p.

K[ÖHALMI] B[éla]: A baszk tragédia könyvei. 1. The Basque Country and European peace. An Analysis of German domination in Euzkadi. (Egy térképpel). London, 1938, Autonomous Government of Euzkadi. 1938 June. - 2. Report on the Administration of Justice in the Basque Country during the Civil War. Paris,

1938 February, Autonomous Government of Euzkadi. - 3. Guernica. 64 mélynyomású képes oldal szöveggel Guernica pusztulásáról. Angol és baszk nyelven. Hely és év nélkül. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 294-295. p.

KÓHALMI Béla: Braun Róbert, a bibliográfus és lexikográfus. = Sz, 12. évf. 1937. 115-116. p.

KÓHALMI Béla: Buchinger Manó: Az októberi forradalom tragédiája. Bp. 1936, Népszava. 174 p. (Könyvism.) = Sz, 11. évf. 1936. 349-350. p.

KÓHALMI Béla: Haraszi Emil: A tánc története. A Kincsestár, A Magyar Szemle Társaság kiskönyvtárának 54. sz. 78 p. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 232. p.

KÓHALMI Béla: Horner Miklós: A német nemzeti szocializmus utja. Bp. 1936, Studio. 47 p. (Könyvism.) = 10. évf. 1935. 428. p.

KÓHALMI Béla: Könyvtártudományunk feladatai. = A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. 6. köt. 1954. 353-378. p.

K[ÓHALMI] B[éla]: A közüzenetek kérdése. = Sz, 5. évf. 1930. 286-290. p.

KÓHALMI Béla: A magyar idegenforgalom alakulása 1927-1937. Közread. az Orsz. Magyar Idegenforgalmi Hivatal közreműködésével a Magyar Gazdaságkutató Intézet. [Bp.] 1938. 54 p. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 231-232. p.

KÓHALMI Béla: A magyar nemzeti bibliográfia kérdése. = Könyvtári Szemle, 1. évf. 1913. 93-94. p., 101-103. p.

K[ÓHALMI] B[éla]: Magyar Szemle. 271 köt. 1936. augusztus. (A folyóiratszám ism.) = Sz, 11. évf. 1936. 343-344. p.

KÓHALMI Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959, Gondolat. 258 p. 13 t.

KÜHALMI Béla: Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján. = MKszle, 74. évf. 1958. 213-223. p.

KÜHALMI Béla: More Books. (Folyóiratism.) = Sz, 13. évf. 1938. 354-355. p.

KÜHALMI Béla: Nincs nemzeti bibliográfiánk. Bp. 1914, Lantos. 29 p.

KÜHALMI Béla: Az ötvenéves "Régi Magyarország". = Sz, 13. évf. 1938. 259-260. p.

KÜHALMI Béla: Rácz Gyula (1874-1948). = HSz, 36. évf. 1948. 453. p.

KÜHALMI Béla: Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473-1920. = MKszle, 78. évf. 1962. 1-17. p.

KÜHALMI Béla: Szabó Ervin, a könyvtáros. Bp. 1959, FSzEK. 7 p. 1 lev. 1 t. /Tanulmányok. Új sorozat. 5. (XXXVIII.)/

KÜHALMI Béla: Az új könyvek könyve. 173 író, művész, tudós valómása olvasmányairól. Bp. 1937, Gergely R. kiadása. 398 p.

KÜHALMI B[éla]: Veszprémy Ferenc: Ősztön és faj. Bp. 1938, Szerző kiad. Királyi Magyar Egyetemi Ny. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 296. p.

KÜHALMI Béla: Világkép. (Folyóiratism.) = Sz, 11. évf. 1936. 344. p.

KÜHALMI Béla: Vita a könyvtártudományról. = Az OSzK Évkönyve, 1957. 76-83. p.

KÜHALMI Béla: Zoványi Jenő: Szekfü és társai történetirása. Bp. 1938. 73 p. (Könyvism.) = Sz, 13. évf. 1938. 231-232. p.

Könyvnap, könyvhét, ünnepi könyvhét. 50 esztendő 1929-1979. Szerk. Fülöp Géza. Bp. 1979, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. 561 p.

Körkérdés. Az írói becsület. = HSz, 13. évf. 1912. 25. köt. 600-616. p.

KÖVES Rózsa - ERÉNYI Tibor: Kunfi Zsigmond életutja. Bp. 1974, Kossuth. 387 p.

KULCSÁR Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1966, Akadémiai K. 607 p.

KUNFI Zsigmond: Lekésett országok törvénye. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 226-228. p.

KUNFI Zsigmond: Marx. = Nyugat, 1. évf. 1908. 1. köt. 376-381.p.

K[UNFI] Zs[igmond]: Sajtóproblémák. = HSz, 18. évf. 1917. 35. köt. 252-256. p.

KUNFI Zsigmond: Az új koalíció. = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 76-89. p.

LAKATOS Imre: Huszadik Század. = Forum, 2. évf. 1947. 4. sz. 316-320. p.

LÁZÁR Vilmos: Egy emlékirat lapjaiból. Bp. 1976, Kossuth K. 283 p.

LÁZÁR Vilmos: Erdei Ferencről. = Élet és Tudomány, 26. évf. 1971. 34. sz. 1603-1606. p.

LÁZÁR Vilmos: Koestler, Arthur: Menschenopfer unerhört ... Paris, 1937, Ed. du Carre-Jour. 264 p. (Könyvism.) = Sz, 12. évf. 1937. 216. p.

LÁZÁR Vilmos: Listowet, Lord: "Das brauna Netz", Paris, 1935, Ed. de Carre-Jour. 375 p. (Könyvism.) = Sz, 11. évf. 1936. 160. p.

LÁZÁR Vilmos: Németek Spanyolországban. = Sz, 12. évf. 1937. 280-282. p.

LENGYEL András: Buday György és Szeged. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. november 15. 6. p.

LENGYEL András: Id. Bibó István, 1877-1935. = Könyvtáros, 29. évf. 1979. 12. sz. 745-748. p.

- LENGYEL András: Veres Péter pályakezdéséről. = Alföld, 22. évf. 1971. 6. sz. 37-44. p.
- LESZNAI Anna: Új "ének a végekről". = HSz, 15. évf. 1914. 30. köt. 292-294. p.
- LIGETI Pál: Hozzászólás. = Sz, 4. évf. 1929. 172-173. p.
- LIGETI Pál: Új építés és szecesszió. = Sz, 4. évf. 1929. 262-263. p.
- LITVÁN György: A magyar szociológia első műhelye. = Szociológia, 1972. 2. sz. 235-258. p.
- LITVÁN György: Somló Bódog munkássága. = Szociológia, 1977. 4. sz. 503-507. p.
- LITVÁN György: Szabó Ervin. Bp. 1974, Akadémiai K. 274 p. /Életek és Korok/.
- LUKÁCS György: A magyar irodalom egysége. = Forum, 1. évf. 1946. szeptember. 1-16. p.
- LUKÁCS György válasza a Nouvi Argumenti körkérdésére. Közli Vörös T. Károly. = Kritika, 1983. 1. sz. 23-28. p.
- M.: Pap Dezső (1871-1930). = Sz, 5. évf. 1930. 569-570. p.
- M. Á.: Előadás a Szovjetunióról Budapesten. = TSz, 1932. 5. sz. 233-234. p.
- MADZSAR József: A jövő nemzedék védelme és a háború. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 1-22. p.
- MADZSAR József: Kizártak a pártból. Bp. 1932. 15 p. /Társadalmi Szemle Könyvtára/.
- MADZSAR József válogatott írásai. Válog., bev. tanulm., jegyz. bibl. Kárpáti Endre. Bp. 1967, Akadémiai K. 279 p.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. Bp. 1966, Kossuth. 277 p.

A magyar könyv válsága. 1-3. = Sz, 4. évf. 1929. 231-237., 399-400. p.

A magyar munkásmozgalom története 1868-1976. Egységes jegyzet az egyetemek és főiskolák számára. 3., átdolg. kiad. Bp. 1979, Kossuth. 277 p.

A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája. (1705-1945). Szerk. József Farkas. Bp. 1972, Magyar Ujságírók Országos Szövetsége. 427 p.

A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. 1-2. köt. (Szerk. Litván György, Remete László). [Kiad. az] MTA Szociológiai Kutatócsoport. - FSzEK. (Bp. 1970, 1975). XXI, 547 p., XVIII, 647 p. - Ua. 3. köt. (Szerk. Remete László). [Közrem.] Bóna Márta. Kiad. a) FSzEK. Bp. 1981. X, 318 p. - Ua. 5. köt. (Szerk. Remete László, Bóna Márta. Kiad. a) FSzEK. Bp. 1977. IV, 257 p.

A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Közéleteszi, bev. és jegyz. ellátta Kőhalmi Béla. Bp. 1959, (OSzK). XI, 211 p. 1 t.

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája. 1945-1968. Bp. 1971, Akadémiai K. 855 p.

Magyarország története tíz kötetben. Szerk. biz. vez. Pach Zsigmond Pál. (7/1-2. köt.) Magyarország története 1890-1918. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Bp. 1978, Akadémiai K. 1422 p.

Magyarország története tíz kötetben. Szerk. biz. vez. Pach Zsigmond Pál. (8. köt.) Magyarország története 1918-1919., 1919-1945. Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. Bp. 1976, Akadémiai K. 1400 p.

MAILÁTH József: A társadalmi fejlődés irányai és a szociális érzés. = HSz, 5. évf. 1904. 10. köt. 14-24. p.

MARKOVITS Györgyi: A Bécsi Magyar Ujság. 1919. október - 1923. december. = MKszle, 93. évf. 1977. 257-269. p.

MARKOVITS Györgyi: A bécsi Világosságról. = MKszle, 95. évf. 1979. 301-307. p.

MARKOVITS Györgyi: "Terjesztését megtiltom". Bp. 1970, Magvető. 481 p.

MÁRKUS László: Kunfi Zsigmond társadalom- és történelemszemléletéről. = Történelmi Szemle, 1980. 91-96. p.

MÁRKUS László: A legujabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919-1944 közötti magyar sajtótörténetére. = Századok, 113. évf. 1979. 5. sz. 884-902. p.

MARÓT Károly: Liránk egy fejezetéhez. (Prolegomena kai parali-pomena). = HSz, 17. évf. 1916. 34. köt. 369-390. p.

MARÓT Károly: Róheim Géza: A varázserő fogalmának eredete. Bp. 1914, ny. n. Ism. = HSz, 17. évf. 1916. 33. köt. 144-146. p.

MATLEKOVITS Sándor: Vámpolitikánk irányáról. = HSz, 1. évf. 1900. 1. köt. 415-428. p.

M[ILÓTAY] I[stván]: Károlyi [Imre] könyve. = Magyarság, 12. évf. 1931. szeptember 26. 218. sz. [1.] p.

MUCSI Ferenc: Kunfiaa Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetésében (1909-1914). = Történelmi Szemle, 1980. 97-101. p.

NÁDAI Pál: Forgó Pál: Új építészetről. Bp. 1928, Vállalkozók Lapja. (Könyvism.) = Sz, 3. évf. 1928. 625-628. p.

NÁDAI Pál: Viszontválasz és befejezés. = Sz, 4. évf. 1929. 173-174. p.

NÁDASS József hozzászólása Kodolányi J[ános] cikkéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 347-350. p.

NAGY Magda, K.: A Korunk szerkesztési elvei és kulturakoncepciója 1926-1940. = PtK, 26. évf. 1980. 4. sz. 36-69. p.

NAGY Sándor: Az egzisztencializmus problémája. = HSz, 35. évf. 1947. 57-67. p.

NAGY Sándor: Komlós Aladár: Írók és elvek. Irodalmi tanulmányok. Nyugat kiadása. Bp. 1937, 245 p. (Könyvism.) = Sz, 12. évf. 1937. 392. p.

NAGY Zsuzsa, L.: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919-1931.) Bp. 1980, Akadémiai K. 242 p.

NAGY Zsuzsa, L.: Szabadkőművesség a XX. században. Bp. 1977, Kossuth K. 177 p.

NAMÉNYI Ernő: Matlekovits Sándor (1842-1925). = Sz, 1. évf. 1926. 75-76. p.

NAMÉNYI Ernő: Szabadkereskedelem és világbéke. = HSz, 19. évf. 1918. 38. köt. 127-130. p.

Nekrológ [Vermes Károlyról és Gragger Róbertről]. = Sz, 1. évf. 1926. 394. p.

Nekrológ. [Láng Alice]. = Sz, 3. évf. 1928. 259. p.

NEMESKÉRI Erika: A Nyugat tekintetes Szerkesztőségének. = Kritika, 1979. 8. sz. 6-16. p. Levelek Osvát Ernőhöz.

Nyugat repertórium. Összeáll. Galambos Ferenc. Függelék: Magyar Génusz (1902-1903), Figyelő (1905), Szerda (1906) és Magyar Csillag (1941-1944) repertóriumai. Bp. 1959, MTA Irodalomtörténeti Intézete. 571 p.

Osvát Ernő. = Nyugat, 22. évf. 1929. 2. köt. 569-570. p.

OSVÁT Ernő: Levél Gyulai Mártához. = Évkönyv. Kiad. a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. 1979-80. Bp. 1980. 270. p.

OSVÁT Ernő összes írásai. Sajtó alá rend. Osvát Kálmán. Bp. 1945, Nyugat. 267 p.

PAP Dezső: A magyar szociálpolitika a világháboruban. Bp. 1934, Grill Károly. LII, 243 p. (A Carnegie-alapítvány gyűjteményes művének kötete.) Ism.: Bak Lóránt. = Sz, 10. évf. 1935. 42-44. p.

PAP Dezső: A törvényhozás legközelebbi feladatai a bérfizetési rendszerek tekintetében. = HSz, 11. évf. 1910. 21. köt. 168-171. p.

PAP Dezső: Weis István: Egészségügyi politikánk alapelvei. Az Egészségügyi Reformiroda Közleményei: 1. Bp. 1926. 47 p. (Könyvism.) = Sz, 1. évf. 1926. 154-156. p.

PÁSZTOR József, M.: "Az Író beleszól..." Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon. Bp. 1980, Kosuth K. 463 p.

PÉTER László: Espersit János (1879-1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955, Akadémiai K. 87 p. /Irodalomtörténeti Füzetek. 1./

PÉTER László: József Attila dedikációiból. = Somogyi-könyvtári műhely, 19. évf. 1980. 29-34. p.

PÉTER László: József Attila közöttünk. Makón, Szegeden, Vásárhelyen. Szeged, 1980, Somogyi Könyvtár. 89 p.

PÓK Attila: A polgári radikalizmus ideológiája. = Világosság, 16. évf. 1975. 335-339. p.

POMOGÁTS Béla: A transzilvánista ideológia. = ItK, 83. évf. 1979. 1. sz. 27-41. p.

PONGRÁCZ Kálmán: Tiszántul agrárproblémái. = Magyar Szemle, 27. köt. 1936. 307-315. p.

(PÓRNÉ Váradí Irma - KÓHALMI Béla - TURNOWSZKY Sándor): Braun Róbert a könyvtáros és szociográfus. Bibliográfia és tanulmány. Bev. (Tiszay Andor). Bp. 1960, FSZEK. 71 p. /Könyvtárosok Kiskönyvtára. 2./

PÖLÖSKEI Ferenc: Erényi Tibor: Szocializmus a századelőn. Bp. 1970, Kossuth K. 513 p. Ism. = PtK, 25. évf. 1979. 3. sz. 238-242. p.

Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. Bev. tanulm. Vargha Kálmán. Vál., folyóirat-ism., jegyz. Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán. Bp. 1878, Gondolat. 821 p.

Purjesz Imre, [Nekrolog]. = Sz, 2. évf. 1927. 374. p.

PURJESZ Lajos: Az alkotmányreform. = Kelet. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönye. 29. évf. 1917. 4. sz. 85-86. p.

PURJESZ Lajos: Beteg hajtások az akácon. = Kelet. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönye. 29. évf. 1917. 2. sz. 39-40. p.

REMETE László: Braun Róbert. = A Könyvtáros, 1961. 12. sz. 738-741. p.

REMETE László: A budapesti könyvtárügy uttörői. (Hat arcképvázlat). Bp. 1964, FSzEK. 45 p. /Könyvtárosok kiskönyvtára. 5./ Braun Róbert, Dienes László, Madzsar József, Pikler Blanka, Solti Andrásné Szigeti Gabriella, Szabó Ervin életutja.

REMETE László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966, FSzEK. 324 p. 28 t.

REMETE László: Kőhalmi Béla (1884-1969). = A Könyvtáros, 25. évf. 1975. 13-17. p.

REMETE László - RÉVÉSZ Ferenc: Könyvtáros portrék. Bp. 1979, FSzEK. 140 p. Braun Róbert, Dienes László, Hajdu Henrik, Kőhalmi Béla, Nádzsar József, Pikler Blanka, Solti Andrásné Szigeti Gabriella, Szabó Ervin életutja.

(REMETE László - PATAKI Ferenc): Szabó Ervin bibliográfia. (Kiad. a) FSzEK. Bp. 1977. 122 p.

REMETE László: Szabó Ervin a társadalomtudós és könyvtáros. = Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve. Bp. 1977, NPI. 42-47. p.

RÉTI László: Kunfi Zsigmond arcképéhez. = Századok, 92. évf. 1958. 245-251. p.

[RÉVAI József] Kelemen László: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. 1-3. = TSz, 1931. 3. sz. 118-126. p., 4. sz. 175-180. p., 5. sz. 217-220. p.

RÓHEIM Géza: Psyche és társadalom, = Sz, 1. évf. 1926. 115-125. p.

ROMSICS Ignác: Sisa Miklós levelei Buday Dezsőhöz. Adalék a Galilei Kör és a Szabadgondolat történetéhez. = Forrás, 11. évf. 1979. 3. sz. 84-85. p.

RÓNA Imre: Európai szemle. = Sz, 1. évf. 1926. 388-393., 477-478. p., uo. 2. évf. 1927. 175-178., 316-318. p.

RÓNA Imre: Gladkow, Fjodor: Cement. Wien, 1927, Verl. für Literatur und Politik. (Könyvism.) = Sz, 3. évf. 1928. 307-308. p.

RÓNA Imre: Az ifjúság seregszemléje. = Sz, 5. évf. 1930. 274-278. p.

RÓNA Imre: Az új európai eszme. (Pán Európa). = Sz, 1. évf. 1926. 210-214. p.

RÓNA Imre: Wells, H. G.: Amikor az üstökös eljön. Regény. Bp. 1926, Pantheon. (Könyvism.) = Sz, 2. évf. 1927. 115-116. p.

[RÓNAY Mária] r.m.: Négyszemközt Vikár Bélával, a magyar Mezzofantival. = A Literatura, 6. évf. 1931. 277-282. p.

RUBIN László: A Galilei Kör története. (Alakulásának huszadik évfordulója alkalmából). = Sz, 3. évf. 1928. 464-469. p.

RUBIN László: Székely Aladár emlékére. = Sz, 1. évf. 1926. 76-77. p.

RUBIN László: Az új magyar publicisztika. = Sz, 4. évf. 1929. 566-573. p.

Sajtógyűlés. = Szabadgondolat, 1912. 356-357. p.

SALAMON Konrád: Utak a Márciusi Front felé. Bp. 1982, Magvető K. 191 p. /Gyorsuló idő/.

SÁNDOR László: Hazánk: Kelet-Európa. Bp. 1979, Gondolat. 407 p.

SÁNDOR Pál: Madzsar József. = Valóság, 1971. 5. sz. 42-52. p.

SÁRKÁNY Mihály: Somló Bódog az ősi társadalom gazdaságáról. = Szociológia, 1977. 4. sz. 516-521. p.

SCHÖPFLIN Aladár: Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond. = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 624-644. p.

SERFŐZŐ Lajos: A KMP tevékenysége a munkás kultur- és sportmozgalomban. (1925-1945.) Bp. 1963, Akadémiai K. 126 p. /Értekezések a történeti tudományok köréből. 30./

SOMLÓ Bódog: Spencer Herbert. = HSz, 1. évf. 1926. 405-414. p.

SOMLÓ Bódog: A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról. = HSz, 4. évf. 1903. 7. köt. 397-409. p.

SOÓS Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. /Fejezetek a magyar századforduló munkásművelődésének történetéből/. Bp. 1977, Akadémiai K. 240 p.

S[Ó]S A[ladár]: Dr. Georg Kemény und Josef Vágó: Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1931. Bp. 1932, Verl. des Pester Lloyd. (Könyvism.) = Sz, 7. évf. 1932. 187. p.

SÓ]S Aladár: Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1929 vom Dr. Georg Kemény und Josef Vágó. Geleitwort v. Alexander Popovics. Bp. 1930, Pester Lloyd. (Könyvism.) = Sz, 5. évf. 1930. 486-487. p.

SUPKA Géza: József Attila összes versei és válogatott írásai. Sajtó alá rend. Németh Andor. [Bp. 1937], Cserépfalvi kiad. 568 p. Ismerteti a kötetet és József Attilára emlékezik - - . = Literatura, 13. évf. 1938. 204-205. p.

SUPKA Géza: Mi a mi munkánk célja. = Kelet. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönye. 32. évf. 1947. 1. sz. 1. p.

SUPKA Géza: Szabadkőműves formák - szabadkőműves lényeg. = Kelet. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos közlönye. 32. évf. 1947. 2. sz. 3-6. p.

SZABÓ A. Ferenc: Népesedési nézetek a munkásmozgalomban a Horthy-korszak idején. = Tájékoztató: filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos Szocializmus. Bp. 1980. 1. sz. 116-148. p.

SZABÓ Ervin: Hol az igazság!? [Tanulmányok]. Vál., szerk., jegyz. Remete László. Előszó: Litván György. Bp. 1977, Magvető. 556 p.

Szabó Ervin levelezése. (1-2. köt.) 1893-1904, 1905-1918. Szerk. Litván György és Szücs László. Bp. 1977-78, Kossuth K. 694, 1041 p.

SZABÓ Ervin: A szocializmus. (A társadalmi fejlődés iránya cz. ciklus 3. exozéja). = HSz, 5. évf. 1904. 9. köt. 245-271. p.

SZABÓ Miklós: A magyar polgári radikalizmus eszmei öröksége. (A szociológia első magyar műhelye. (Vál. Litván György, Szücs László). = Szociológia, 1976. 1. sz. 164-167. p.

Századunk. Társadalomtudományi szemle. 1-14. évf. 1926-1939.

A Századunk előadásai. (I-II-III-IV.) = Sz, 6. évf. 1931. 102-103., 159-160., 223., 271-272. p.

SZÉKELY Aladár: A sajtóreformhoz. = HSz, 14. évf. 1913. 28. köt. 497-503. p.

SZEKFI Gyula: A magyar folyóirat problémája. = Magyar Szemle, 1. köt. 1927. 1-4. p.

SZILÁGYI János: A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között. Bp. 1979, Akadémiai K. 217 p. /Irodalomtörténeti füzetek. 96./

SZIMONIDESZ Lajos: György János (1877-1929). = Sz, 4. évf. 1929. 157-158. p.

SZIMONIDESZ Lajos: A Paraguay-i jezsuita állam. = Élet és Tudomány, 9. évf. 1954. 808-810. p.

A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. 1-2. köt. Vál., bev. tanulm.: Litván György, Szücs László. Bp. 1973, Gondolat. 586, 582 p.

Születésszabályozás. Szerk. Totis Béla, Vámbéry Rusztem előszavával. Bp. 1932, Világosság Rt. 120 p.

A Társadalomtudományi Társaság hirei. = HSz, 35. évf. 1947. 95-96. p.

A Társadalomtudományi Társaság a kormány választójogi törvényjavaslatáról. = HSz, 14. évf. 1913. 27. köt. 376-407. p.

A Társadalomtudományi Társaság rendkívüli közgyűlése. =(1906. augusztus 7.) = HSz, 7. évf. 1906. 14. köt. 147-175. p., 419-427. p.

Társadalomtudományi Társaság [ülései]. = HSz, 2. évf. 1901. 3. köt. 151-160. p., uo. 4. évf. 1903. 7. köt. 353-376. p., uo. 4. évf. 1903. 7. köt. 465-471. p., uo. 7. évf. 1906. 14. köt. 521-523. p.

A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Irodalom és társadalom. 1-3. = HSz, 13. évf. 1912. 25. köt. 666-680., 797-807. és 26. köt. 309-326. p.

A Társadalomtudományi Társaság [ülései]. Jelentés a TT 1911-12. évi működéséről. = HSz, 13. évf. 1912. 26. köt. 194-200. p.

TASI József: Bucsu Fábián Dánieltől. = Élet és Irodalom, 24. évf. 1980. 11. sz. 8. p.

TURNOWSKY Sándor: Adatok a vidéki munkásság életéhez. = Korunk, 4. évf. 1929. 81-89., 165-170., 265-270. p.

TURNOWSKY Sándor: Braun Róbert, a magyar szociográfia uttörője. = Korunk, 1. évf. 1957. 288-291. p.

VÁGÓ Márta: József Attila. (Sajtó alá rend. Takács Márta, Utószó és jegyz. Fehér Erzsébet). Bp. 1975, Szépirodalmi K. 469 p.

VÁMBÉRY Rusztem: A Huszadik Század föltámadása. = HSz, 35. évf. 1947. 8-9. p.

VÁMBÉRY Rusztem: Világnézet? = Sz, 5. évf. 1930. 545-559. p.

VARGA József: Földessy Gyula nyolcvan éves. = ItK, 58. évf. 1954. 454-457. p.

VARGA József: Károlyi Mihály levelezése. 1. = MKszle, 95. évf. 1979. 211-212. p.

VARGA Rózsa:- PATYI Sándor: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom. (1920-1960). Bp. 1972, Akadémiai K. 940 p.

[VARRÓ] István : Ancona, Alessandro d': La poesia popolare italiana. Livorno, é. n. Giusti. - A magyar népköltés remekei. Szerk. és bev. Vikár Béla. Bp. é. n. Lampel. Ism. -ró-. = HSz, 9. évf. 1908. 17. köt. 96-98. p.

VARRÓ István: A hetvenéves Vikár Béla. = Sz, 4. évf. 1929. 229-230. p.

VÉKONY Margit: Az első magyar könyvtárosnő: Pikler Blanka. = Az OSzK Évkönyve, 1968-1969. 399-416. p.

VERES András: A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. 1-2. köt. Vál., bev. tanuln.: Litván György, Szücs László. Bp. 1973, Gondolat. 586, 582 p. Ism. = ItK, 79. évf. 1975. 1. sz. 119-121. p.

Veres Péter hozzászólása Kodolányi J[ános] és Róna I[mre] cik-
kéhez. = Sz, 5. évf. 1930. 394-398. p.

VERES Péter: Menthetetlen-e a magyar földmivesnép? = Sz,
7. évf. 1932. 211-226. p.

Veres Péter [válasza A demokrácia "válsága" c. kérdéskörre].
= Sz, 3. évf. 1928. 96-104. p.

VERES Péter: Weis István: A magyar falu. Bp. 1931, Magyar Szemle
kiadása. (Könyvism.) = Sz, 6. évf. 1931. 326-327. p.

VARTESY Miklós: Könyv- és könyvtártörténet. Módszertani utmu-
tató kezdő kutatók számára. (Közread. az) OSzK KMK. Bp. 1977,
NPI. 56 p.

X.: A magántisztviselők. = Ujság, 13. évf. 1937. 136. sz.
1. p.

ZSIGMOND Gábor: Somló Bódog és a magyar etnológia. = Szocio-
lógia, 1977. 4. sz. 508-515. p.

N é v m u t a t ó

(A Századunk szerzőinek neve aláhuzva szerepel).

- Adler, Max 54
Ady Endre 38, 40-44, 48, 109, 122, 161-163, 186, 197-198,
202, 210-211, 222
Ady Lajos 43
Ágoston Péter 16-18, 158, 207, 210
Ágoston Péterné 158
Ancona, Alessandro d' 225
Andics Erzsébet 175
Andráci Gábor 197
Apáthy István 62, 167
Arany János 72
Austin, Bertram 179, 204

Babits Mihály 51-52, 64, 104, 115, 161, 168
Bajcsy-Zsilinszky Endre 98, 115
Bak Lóránt 168
Balassa József 34, 148, 161, 196, 211
Balázs Béla 162, 197
Baracs Károly 203
Bata Imre 183, 197
Batári Gyula 137, 181, 192, 197
Batthyány Ervin 170-171, 198
Bauer, Otto 54, 59
Bebel, August 182
Beke Ödön 136, 192, 196
Benedek Elek 45-48, 97, 163, 164, 193
Benedek Marcell 7, 34, 40-42, 46-48, 162-164, 198
Berény Róbert 55
Bernstein, Eduard 182
Berzeviczy Albert 41-42
Bethlen István 83, 218

- Bibó István, id. 30, 149, 214
Bibó István, ifj. 30, 160, 198
Biró Ferenc lásd Haraszi Sándor
Biró Lajos 54, 210
Bismarck, Otto von 95, 178, 203
Blackwell, Alice Stone 43
Boeke, Beatrice 184
Bóka László 40, 42, 162, 198
Bokor László 120, 198
Bóna Márta 188, 216
Bonn, M. J. 179, 203
Borsa Gedeon 192
Bortnyik Sándor 55
Böhm Vilmos 158, 198
Braun Róbert 10, 23, 34, 43, 53, 71, 91, 93, 122, 124-136,
139, 148, 153, 163, 165, 170, 172, 178, 188-192, 198-200,
202, 204, 207, 212, 220, 225
Bresztovszky Ede 53, 55, 57-58, 60, 165-166, 200
Buchinger Manó 145, 195, 212
Buday Dezső 221
Buday György 185, 214
Buza Barna 119
- Cadbury, Georg 184
Cavour, Camillo Benso 178, 203
Croce, Benedetto 178
Csécsey Imre 3-4, 10, 36, 38, 86, 97-98, 136, 149, 161, 175,
192, 196
Csűrös Zoltán 180
Csüry István 200
Czóbel István 200
- Dániel Arnold 86, 135, 157, 167, 175-176, 183
Dante, Alighieri 75
Danziger Kélmán 77
Deák Ferenc 152
De Madariaga, Salvador 142, 194

De Man, Hendrik lásd De Man, Henri

De Man, Henri 89, 178, 204

Dénes Lajos 51

Devecseri Gábor 175

Dezsényi Béla 175

Dienes László 7, 23, 91, 124-125, 137, 153, 187-188, 220

Diner-Dénes József 51

Dobrogeanu-Gherea, Constantin 128

Dovifat, Emil 210

Draskóczy Antal 201

Duiveland, Plemp van 63

Dühring, Eugen 182

Eckhardt Ferenc 122

Einstein, Albert 75

Engels, Friedrich 25-26, 54, 90, 159, 182

Eötvös József 152

Erdei Ferenc 68-73, 111, 130, 149, 151, 168-201, 214

Erényi Tibor 60, 157, 166-167, 201, 214, 220

Ernst István 116-117, 181, 185, 201

Espersit János 70, 169, 219

Fábián Dániel 68-71, 109, 115, 119, 168-169, 181, 201, 225

Falvy Zoltán 175

Farkas Geiza 6, 9-10, 156, 167

Farkas Gyula 186, 211

Farkas Imre 88

Fáy Dezső 56

Féja Géza 98, 115

Fejér Judit 175

Félegyházi László 119

Fenyő Miksa 201

Ferenczi Zsuzsa 139, 193, 202

Feuerbach, Ludwig 182

Foerster, Friedrich Wilhelm 84-85, 174, 209

Forgó István 202

Forgó Pál 107, 182, 202, 217

Földessy Gyula 38, 40-41, 161-162, 198, 202, 225
France, Anatole 59
Franco, Francisco 143
Freud, Sigmund 29
Fried, Ferdinand 173
Friss István 175
Fülöp Géza 213
Füst Milán 115

Gaál Gábor 127-128
Gábor Sándorné 198
Gál Katalin 188
Galambos Ferenc 218
Gáll Ernő 127-128, 190, 202
Gárdonyi Géza 72
Gazdag Ferenc 157, 202
Georg, Henry 132
Geöcze Sarolta 171, 202
Gergely Jenő 202
Gergely Sándor 103
Gerő Ödön 51
Giesswein Sándor 11, 51, 118, 156-157, 202
Gladkov, Fjodor Vasziljevics 184, 221
Gladkow, Fjodor lásd Gladkov, Fjodor Vasziljevics
Goethe, Johann Wolfgang 48
Gonda József 167
Goór Pál 161, 202
Gorkij, Makszim 54
Gömbös Gyula 83
Gönczi Jenő 89-98, 153, 158, 173, 177-179, 203-204, 209
Gönczy Jenő lásd Gönczi Jenő
Gragger Róbert 15-16, 158, 218
Gratz Gusztáv 147, 171, 204
Grünwald Béla 145
Gulyás Pál 135, 164, 187, 191, 192, 204
Gusti, Dimitrie 126, 128
Gyárfás ... 72

György János 31-33, 160-161, 204-205, 224
Gyulai Márta 50, 164, 218

Haász Árpád 187

Haiman György 205

Hajdu Henrik 188, 220

Hajdu Tibor 216

Halasi Adalbert lásd Halasi Béla

Halasi Béla 85, 160, 174, 205, 209

Hanák Péter 216

Hantó Zsuzsa 205

Hantó Zsuzsanna lásd Hantó Zsuzsa

Haraszthy Gyula 182

Haraszti Emil 196, 212

Haraszti Sándor 23, 26-27, 86-87, 110, 159-160, 176, 205

Hatvany Lajos 43, 54, 120, 122, 161, 186-187, 202, 206

Havas Endre 86

Havas Miklós 38

Havasi Zoltán 137, 138, 192, 206

Hegyi András 185, 205

Herczeg Ferenc 34

Hervay Ferenc 192

Heverdle László 136, 192, 206

Hevesi András 108-110, 115, 119, 181, 183, 206

Hindenburg, Paul von Beneckendorff und Hindenburg 95, 178,
203

Hodzsa, Enver 143

Hóman Bálint 76, 122

Honti János 182

Hoover, Calvin B. 133, 191, 199

Horner Miklós 143-144, 147, 194, 212

Hort Dezső 87, 110, 176, 206

Horváth Zoltán 2, 60, 155, 159, 166, 206

Huszár Tibor 68, 160, 168, 206

Ignotus 51, 115, 157, 180, 210

Ignotus Pál 34, 98, 103-104, 115, 181, 206-207

Illyés Gyula 7, 32, 130, 132, 135, 160, 190, 199, 207

Jaschik Álmos 56

Jászi Oszkár 2-4, 6-8, 10, 16-17, 20-21, 42-43, 51, 61-62,
64-66, 74, 86-88, 99, 110, 119-120, 128, 130, 134, 148-149,
152-153, 155-159, 162-163, 167-168, 170, 175-177, 185,
190, 196, 207-208, 210-211

Jaurés, Jean 182

Jókai Mór 59

József Attila 7, 68, 70, 97-98, 109, 111, 120-121, 151, 169,
186, 198, 201, 208, 210-211, 219, 223, 225

József Farkas 216

Juhász Gyula 70, 169, 219

Justus Pál 77

K. Nagy Magda lásd Nagy Magda, K.

Kafka Margit 161

Káldor György 77-86, 88, 153, 172-175, 177, 208

Kálmán Lászlóné 209

Karinthy Frigyes 115

Károlyi Imre 172-173, 178, 203, 217

Károlyi Mihály 137, 192, 209, 225

Kárpáti Zoltán 209, 215

Kassák Lajos 7, 49-50, 55-56, 77, 92-93, 100, 104-106, 115-116,
149, 164, 166, 181, 185, 197, 209, 211

Kautsky, Karl 12, 54, 59, 90, 182

Kecskeméti György 69, 98-99, 104, 115, 169, 180-181, 209

Kelemen László lásd Révay József

Kelen Jolán 177, 180, 209

Kemény Gábor 45, 77, 163, 209

Kemény Georg lásd Kemény György

Kemény György 80, 84-86, 97, 153, 174-175, 209, 222

Kemény János 47

Kende Zsigmond 210

Kenyeres Ágnes 180

Keresztury Dezső 149

- Kertész Dániel 119
Keynes, John Maynard 89, 93, 95, 140, 153
Kinszki Imre 101-103, 180, 210
Király István 44, 163, 210
Kisléghy Nagy Dénes 179, 203
Klein, Fritz 173
Kner Albert 55
Kner Erzsébet 56
Kner Imre 56, 205
Kodolányi János 7, 104-106, 112, 114-117, 135, 180-181,
183-185, 202, 207, 209-211, 217, 226
Koestler, Arthur 169, 214
Kókay György 220
Kolnai Aurél 87, 110, 176, 211
Komlós Aladár 108, 120-121, 185-186, 211, 218
Kovács Ágnes 48, 164
Kovács Imre 146, 195, 211
Kozma Lajos 56
Kőhalmi Béla 10, 23, 91, 124-126, 135-149, 188-189, 192-194,
202, 206, 211-213, 216, 219-220
Köves Rózsa 60, 167, 214
Kulcsár Kálmán 214
Kunfi Zsigmond 21, 57-58, 60-64, 125, 157, 166-168, 200-201,
210, 214, 217, 221
Kutasi Elemér 51
- Lakatos Imre 214
Láng Alice 20, 159, 218
Laski, Harold Joseph 178, 204
Lassale, Ferdinand 182
László Gyula 119
Latzkó Géza 51
Lawton, Lancelot 191, 199
Lázár Vilmos 70-71, 147, 169-170, 214
Lengyel András 183, 185, 214, 215
Lenin, Vlagyimir Iljics 60, 78, 99, 143
Leopold Gusztáv 26

- Lesznai Anna 161, 215
Liebknecht, Karl 182
Ligeti Pál 106-108, 182, 215
Litván György 148, 170, 177, 205, 207, 209, 215-216, 223,
224-225
Lloyd, Francis W. 179
Lloyd George, David 89
Locke, John 58
Lukács György 97, 125, 142, 194, 215
- M. Pásztor József lásd Pásztor József, M.
M. Vágó Márta lásd Vágó Márta
Macartney, C. A. 190, 199
MacDonald, James Ramsay 89
Madzsar József 21-23, 24, 62, 91, 124-125, 132, 153, 159,
167, 188, 215, 220, 222
Mahács ... 72
Mailáth József 216
Major Róbert 80
Marguerite, Victor 54
Maritain, Jacques 141-142
Markovits Györgyi 137, 192, 217
Márkus László 167, 217
Maros Ildikó, 47, 164, 206
Marót Károly 160-161, 217
Marx, Karl 6, 26, 54, 90, 143, 159, 182
Matlekovits Sándor 12, 13, 157, 217, 218
Matolcsy Mátyás 102, 180, 210
Mátrai László 137
Mellerné Miskolczy Eugénia 167
Menczer Béla 86, 175
Mikszáth Kálmán 72
Milotay István 173, 217
Mocsáry Lajos 145
Moholy-Nagy László 56
Molnár Farkas 56
Móra Ferenc 34

Móricz Zsigmond 34, 161, 186, 211, 222
Mosley, Oswald Ernald 89
Mucsi Ferenc 167, 216-217
Mussolini, Benito 178, 203

Nádai Pál 107-108, 182, 202, 217
Nádass József 115-117, 135, 181, 217
Nagy Magda, K. 191, 217
Nagy Péter 155, 206
Nagy Sándor 108, 212, 186, 218
Nagy Zsuzsa, L. 185, 218
Naményi Ernő 12-13, 157, 218
Naumann, Friedrich 163, 210
Nemeskéri Erika 218
Németh Andor 186, 223
Nyirő József 115

Olt Károly 119
Oltványi Ambrus 220
Oppenheimer, Franz 101
Oppenheimer, Franc lásd Oppenheimer, Franz
Ormos Mária 193
Ortutay Gyula 149
Osvát Ernő 49-52, 164-165, 209, 218
Osvát Kálmán 218
Örkény István 175

Pach Zsigmond Pál 216
Pálóczi Horváth György 175
Pap Dezső 57, 66-67, 168, 215, 219
Pásztor József 155, 161, 219
Pataki Ferenc 220
Patyi Sándor 225
Pécsi József 56
Péter László 169, 186, 219
Petőfi Sándor 48

- Pezenhoffer Antal 199
Pikler Blanka 124, 139, 188, 193, 220
Pikler Gyula 74, 149
Pintér Jenő 53, 98
Pintér József 115, 118
Platón 198
Plehanov, Georgij Valentyinovics 182
Pogány József 51
Pók Attila 159, 219
Pollacsek Károly 20, 158, 203
Polyakov, P. 176
Pomogáts Béla 219
Pongrácz Kálmán 195, 219
Popovics Alexander lásd Popovics Sándor
Popovics Sándor 174
Pórné Váradi Irma 126, 189, 219
Pölöskei Ferenc 220
Proudhon, Pierre-Joseph 182
Pulszky Ágost 74
Purjesz Imre 18-19, 158, 220
Purjesz Lajos 18-19, 220
- Ráczy Gyula 149-150, 167, 196, 213
Ránki György 173, 216
Rédei József 167
Redhinger, ... 61
Reiter László 56
Reményi József 145
Remete László 125, 136, 187-189, 192-193, 216, 220-221, 223
Renan, Ernest 59
Renner, Karl 89
Réti László 166, 221
Révai József 23-27, 159, 175, 221
Révész Ferenc 188, 220
Rinman, Erik B. 63
Róheim Géza 29-30, 151, 160, 205, 217, 221

Romcsics Ignác 221

Róna Imre 108-109, 112, 115, 181, 183, 184, 202, 207, 209,
221, 226

Rónai Zoltán 62, 149, 157, 167

Rónay Mária 34, 161, 221

Roosevelt, Franklin Delano 84, 145

Rossélli-testvérek 175

Rubin László 13-14, 38, 157-158, 161, 221-222

Rubinstein, Sigmund 101, 180, 210

Ruffy Pál 167

Rupert Rezső 118

Salamon Konrád 180, 185, 222

Salter, Sir Arthur 84

Salvémini, Gaetano 178

Sándor László 222

Sándor Pál 21-22, 132, 159, 222

Sárkány Mihály 222

Sárkány Oszkár 183

Sárközi György 197

Schönstein Sándor 77

Schöpflin Aladár 51, 161, 222

Serfőző Lajos 222

Simon András 115

Sisa Miklós 221

Solti Andrásné lásd Szigeti Gabriella

Sombart, Werner 84, 174, 208

Somló Bódog 5-6, 8-9, 30, 74, 155-156, 197, 215, 222, 226

Somlyó Zoltán 34

Soós Pál 222

Sorel, Georges 59

Sós Aladár 174, 222

Spencer, Herbert 5, 222

Springer Béla 77

Steinmetz ... 127

Steurmann, Karl 173

Strasser József 61

- Sturzo, Luigi 203
Supka Géza 33-36, 47-48, 121, 149, 186, 223
Szabó A. Ferenc 177-178, 223
Szabó Dezső 51, 98, 109, 115, 179, 204
Szabó Ervin 6-8, 20-27, 59-62, 91, 124-125, 135, 149, 157,
159, 166-167, 170-171, 187-188, 205, 207, 210, 213, 215, 22
220-221, 223
Szabó Miklós 223
Szabó Zoltán 130-131, 190, 199
Szalai Pál 102, 119, 180
Szana Sándor 167
Szász Zoltán 100
Szávay Gyula 189, 199
Széchenyi István 152
Székely Aladár 13-14, 157-158, 221, 223
Székely Ferenc 13
Szekeres János 97
Szekfü Gyula 24, 76, 122, 145, 151, 159, 213, 224
Szende Pál 10, 51, 62, 149, 157, 167, 210
Szent-Györgyi Albert 149
Szigetë Gabriella 124, 187, 188, 220
Szilágyi János 224
Szimonidesz Lajos 31-33, 160, 207, 210, 224
Szini Gyula 51
Szinyei József 191, 204
Sztálin, Joszif Viszszarionovics 143
Szücs László 170, 177, 205, 209, 223, 225

Tamási Áron 115, 135
Tardos Sándor 57, 64-65, 168, 207
Tasy József 168, 225
Tilkovszky Lőránt 216
Tillman, H. Hessel 190, 200
Tisza István 83
Tiszay Andor 189, 219
Tolnai György 188, 208
Totis Béla 177, 224

Török Árpád 147

Trefort Ágoston 45

Tunney, ... 75

Turnowsky Sándor 126-127, 189-190, 219, 225

Turnowszky Sándor lásd Turnowsky Sándor

Turóczy-Trostler József 38

Tutsek Anna 34

Vágó Josef lásd Vágó József

Vágó József 85, 174, 222

Vágó Márta 97, 179, 225

Vámbéry Rusztem 2-3, 6, 10, 19, 33, 36, 70-71, 75-76, 97-98,
155, 171, 177, 210, 224, 225

Vandervelde, Emile 178, 204

Varga F. János 148, 170, 207

Varga Jenő 91, 94, 153

Varga József 162, 192, 225

Varga Rózsa 225

Vargha Kálmán 220

Varró István 33, 70, 98, 225

Végh Gusztáv 56

Vékony Margit 193, 225

Vér Mátyás 51

Veres András 225

Veres Péter 84, 110-111, 118, 130-132, 135, 151, 174-176,
181, 183, 190, 197, 200, 208, 215, 226

Vermes Károly 14-15, 218

Vértesy Miklós 226

Veszprémy Ferenc 194, 213

Vezér Erzsébet 201

Vikár Béla 33-34, 151, 161, 197, 221, 225

Vörös T. Károly 194, 215

Weber, Alfred 179, 204

Weis István 168, 173, 183, 219, 226

Wells, H. G. 184, 221

Winkler [János?] 72

Winter, Ernst Karl 141

Wolff, Theodor 63

Zoványi Jenő 145, 195, 213

Zsigmond Gábor 226

Rövidítések magyarázata

HSz	= Huszadik Század
Ism.	= Ismertetés
It	= Irodalomtörténet
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
Könyvism.	= Könyvismertetés
MKszle	= Magyar Könyvszemle
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
NPI	= Népművelési Propaganda Iroda
OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
PtK	= Párttörténeti Közlemények
Sz	= Századunk
TSz	= Társadalmi Szemle
T.T.	= Társadalomtudományi Társaság

~~C37467~~

Atadva!

PÓK Attila: Néhány dokumentum a
„Husodik Sáradi” történetéhez. = Sáradiak,
108. évf. 1974. 1187–1206. p.